

SZEGED

A Város folyóirata

23. évfolyam 12. szám

2011. december

A TARTALOMBÓL:

EGYHÁZTÖRTÉNETI KALANDOZÁSOK
ÚJSZEGED SZÁZHARMINC ÉVE
A SZEGEDI ANGYALI ÜDVÖZLET KÁLVÁRIÁJA
SONKODI RITA KÉPEIRŐL

Ára: 250,- Ft

Tartalom

TÉGYZET	1	A csillag eloson? – Marton Árpád
EGYHÁZTÖRTÉNET	2	A magyarok és a kereszténység (A hitre térés kezdete) – Révész Éva
	6	Az egyházi méltóságok mobilitása (A csanádi székeskáptalan példája) – G. Tóth Péter
	12	Szent Hedvig Lengyel királynő (Az utolsó magyar Anjou) – Puskeley Mária
	16	A test és a lélek imája (A böjti fegyelem és a közösségudat) – Halmágyi Miklós
	20	A szegedi prédikátorság (Abádi Benedek az "új hit" áldásos terjesztője) – Kovács Miklós
	26	"...Századokon át paptalanul..." (Erdélyi Zsuzsanna új kötetéről) – Polner Zoltán
VÁROSTÖRTÉNET	32	Újszeged és Szeged (Az egyesülés folyamata) – Rotár Krisztina - Varsányi Attila
	36	Az újszegedi Kerti Iskola (Várkonyi Hildebrand Dezső és Dombrádi (Dolch) Erzsébet) – Pukánszky Béla
MŰVÉSZET	40	A Szegedi Angyali Üdvözet (Az arezzoi Vasari-kiállítás színe és visszája) – Vigh Éva - Anna Biscefiga
	42	A félrecsúszott nyakkendők (Sonkodi Rita festett ereklyéi) – Tandi Lajos
ÖNDOLATOK	48	Újabb félpercesek – Papp Andrea

A címloldalon Fritz Mihály: Szegedi angyali üdvözet című plakettjének előoldala, a hátoldalon Sonkodi Rita Múza című festménye. A borító harmadik oldalán Tóth Sándor és Fritz Mihály G. Vasari születésének ötszázadik évfordulójára és szegedi festményének restaurálása alkalmából készített érmei.

SZEGED

A város folyóirata
Megjelenik havonta

Főszerkesztő: **TANDI LAJOS**

Szerkesztő bizottság: Árpás Károly, Blazovich László (elnök), Gyémánt Iván, Horváth Ferenc, Nagy János, Nagy László, Nyilas Péter, Szalay István, Turi Timea, Nacsa Andrea (szerkesztőségi munkatárs)

Kiadja a Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár
6720 Szeged, Dóm tér 1-4.

Tel.: 62/425-525

Felelős kiadó: **PALÁNKAINÉ SEBŐK ZSUZSANNA**

Szerkesztőség: 6720 Szeged, Stefánia 2.

Telefon: 30/365-5176, e-mail: szegedszerk@freemail.hu
szegedszerk@gmail.com

Készült a Bába és Társai Kft. nyomdájában

6724 Szeged, Cserzy Mihály u. 11. Tel.: 62/464-015

Felelős vezető: dr. Majzik István

ISSN 0239-1384

A csillag eloson?

Kerulláriosz Mihály.

Napok óta kísért ez a név, azóta, hogy megláttam kisiskolás barát-ném hittanleckéjében. Évszámok is szerepeltek a név mellett, latin és görög kereszt, tiara és hagymakupola is, hogy az ötödikes gyermek jobban eltgazodjék a középkor egyházpolitikai cselszövéseiben.

Most is ez a név lebeg fölöttem, hogy próbálnék valami újat mondani a karácsonyról. Nem kis feladat: a régiek mindent, de mindent megírtak már. Kedvenceim Móra tárcái a válságos esztendőkből. Azokból. Könnyű volt Mórának – háríthatnám a felelősséget. Majd mindenki hívó lélekkel készült az ünnepre akkoriban, de még a receptkönyvek lapjairól is hasonló titkok száll-dostak a decemberi szürkületbe egyik házból, másik házból. Azon sem vetélkedt még senki, vajon az advent négy vagy a hanuka kilenc gyertyalángja lobban-e fényesebben a téli csillagok felé.

Ezeken gondolkodtam épp, miközben leugrottam a mozgólépcsőről, hogy beszaladjak némi karácsonyi feelingért egy dekorációs üzletbe – őszintén szólva nem is értem, hogyan is nem jutott eszébe senkinek eddig, hogy legalább egyetlen plázát nyitva hagyjon az ünnepnapokra mindazoknak, akik világnézet-i semlegességüknél fogva vagy magányuk börtönfalai közül szívesebben menekülnének a talmi ragyogás profán templomába. Mit is kockáztatnánk? Huntington, de legalábbis szeptember 11. óta tudjuk: a nyugati világ amúgy is vesztésre áll, és a kudarc oka, hogy hűtlenek lettünk közös eszméinkhez, bevégzett tény. Merengtem hát az elősütött globális karácsony zűrzavarában, amikor szemembe ötlött ez a név. A Kerulláriosz Mihályé. Szemembe ötlött és számon kért. Megdőbbsentett. Fölmérgelt. Kétségbe ejtett.

Az illető görög férfiú – pátriárkája a bizánci szentegyháznak – arról nevezetes, hogy tengelyt kötött a római pápa követével, bizonyos Humbert bíborossal. A vita, amely a két áldozár közt zajlott, épp csak betetőzését jelentette a kétféle szellemiség évszázados testvérharcának. Hatalmi viszály volt, vetélkedés az elsőségért. Még csak a homoiusion i-je sem került szóba. Előbb a heves Humbert közösi-tette ki a Keletet (nota bene egy halott pápa nevében), aztán a felbőszített pátriárka vont a anatéma alá Róma követőit. Hogy micsoda léket út gögjük a hit bárkáján, azzal aligha gondolták: egyes szerzők az oszmán birodalom felülkerekedését is e végzetes perpatvarból eredeztetik.

Ha legalább VI. Pál és boldog II. János Pál pápa neve ott szerepelt volna abban a hittanleckében... Előbbi az átkos hullát vonta vissza, utóbbi a Humbertek és Kerullárioszok ácsolta kereszt alatt görnyedt az új évezred kapujában. Mindmostanáig joggal hittem; a Kerulláriosz Mihályokat és a Humberteket – e Jagókat és Casstókat az üdöröségtörténet drámájában – lepréseltük végre a történelmi almanachokba, együtt az invesztitúraharcok, a keresztes háborúk, az inkvizíció, a konkviztádorok rémíteteivel, a két kard elméletével. Nem volna talán más mondanivalónk a céltalanul ödöngő világnak? A kamerába ártatlan-vádlón meredő háttí árvának – e mai aprószeneteknek –, a pénzt hajhászó gazdag ifjaknak, akik mosott pénzen szerzett cabriókban lövik túl magukat, a celebeknek, multiplex kiúttalanságukban? És a mai Heródéseknek, akik cinikusan hagyják, hogy az élet önmagát pusztítsa el a Földön?

„Az Ige testté lett és miköztünk lakozék” – mondjuk az Úrangyalában. Amíg imádkozzák valahol, delente e világraszóló gondolat tengelyén fordul körbe a Föld. A megváltó Ige vallása a teremtés szentségének, a létezés értelmének mindennapi ünnepe, misztériuma: a jászol, amely az emberi ésszel befogadhatatlan, hatalmas Legyen!-t dajkálja, az ember sebezhetőségét helyezi megváltás oltárára. A kozmosz szívébe! Ez a mi hitvallásunk ebben a rendeltetését kereső kozmoszban, ahol visszataszító álmitológiaiak települnek a tömegember vallási tudatára. Nem langyos-humanista szeretetünnep, nem csak cukros-csengettyűs movie-biedermeier, de a lét isteni lüktetésének diadalnapja a Karácsony! A kereszténység origójában a létezés értelmének titka világlik!

Arra eszméltem, hogy nem járnak a mozgólépcsők. Elhallgattak a Jingle Bells recsegő hangszórók. Műhó szitált a kihalt magasságból. A Gyermek a jászolban éjszakai sötétre révedt. Az utasok – Gáspár, Menyhért és Boldizsár - messze maradtak. Kinél legyen az arany? Ki adja át a tömjént? És ki hozza a mirhát? – civakodtak. Az égről szégyenkezve tovaosont a betlehemi csillag.

A magyarok és a kereszténység

A HITRE TÉRÉS KEZDETE

A magyarok első, név szerint is ismert püspökét, Hierotheost, valamint I. (Szent) István királyt 2000. augusztus 20-án szentté avatta a görög orthodox egyház. Míg Szent István király személye jól ismert, addig Hierotheos püspök neve ismeretlenül cseng a magyar fülnek.

Ismeretlenül annak ellenére, hogy ő volt a magyarok első püspöke, hozzá kapcsolódik az első térítési kísérlet a magyarok között a honfoglalást követően, amelyről írott források is szólnak.

A magyarság első ismereteit a nagy vallásokról (judaizmus, kereszténység, iszlám) még a honfoglalást megelőzően szerezte meg, melyre például a Kazár Birodalomban lezajlott térítések révén tehettek szert.

A kereszténység keleti (orthodox) és nyugati változatával is kapcsolatba kerültek, elsősorban a kalandozások során szerzett keresztény rabok révén. Arról azonban nem tudunk, hogy keresztény térítés folyt-e a magyarok között, és ha igen, vezetett-e bármilyen eredményre.

A honfoglalást követően a Kárpát-medencében itt élő és a magyarok hatalmi zónájába került népek – avarok, szlávok, bolgárok, morvák – között már korábban szervezett térítés folyt, sőt egyházi intézmények kiépítése is zajlott (templomok, egyházi hierarchia, papképzés, stb.). A magyarok így számos keleti és nyugati rítusú keresztény néppel éltek együtt, de ezen együttélés hatása pontosan nem körvonalazható a kereszténység szempontjából, bár halvány nyomként értékelhető az a tény, hogy a magyar nyelv kereszténységre, hitre vonatkozó alapszókincsének egy jelentős részét szláv eredetű jövevényszavak képezik, mint például a kereszt, keresztény, szombat, szent, oltár, hála, malaszt, pap, püspök, érsek, barát, apát, apáca, pogány, eretnek, diák, koma, bérmláni, karácsony, pünkösöd, tömjén, vecsernye, veternye, zsolozsma, zsoldár.

A magyarok a Kárpát-medencébe települést követően mind nyugat, mint délkeleti irányba folytattak kalandozó hadjáratokat. A délkeleti kalandozásokat eleinte a bolgárokkal szövetségben Simeon bolgár cár (893–927) haláláig. Ezen hadjáratok a bizánciak és feltehetően 927-től velük szövetséges viszonyban lévő bolgárok ellen a 943-ban öt évre megkötött béke véget vetett. E békének köszönhetően történt meg az első ismert „kapcsolatfelvétel” Konstantinápolyban. E békeszerződés meghosszabbítása ürügyén 948 táján Konstantinápolyba érkezett Termacsu, Árpád unokája és Bulcsú karkha, amely látogatást a vendéglátó bizánci császár, VII. Bóribanszületett Konstantin (913–959) A birodalom kormányzásáról (De administrando imperio) írt munkájában megörökítette. Bulcsú keresztisége-

vel kapcsolatban tudjuk a bizánci Ioannés Skylitzés történeti művéből, hogy maga a császár lett a keresztapja és gazdag ajándékokat s patrikios címet adományozva neki vált el tőle. Termacsuval kapcsolatban csak a császár munkájában használt philos (barát) titulusa enged következtetni arra, hogy ő is megkeresztelkedett. Bulcsú keresztisége politikai lépés volt csupán, hiszen a történetíró Skylitzés is lejegyezte, hogy ezt követően is folytatott hadjáratokat keresztények ellen, ami végül a vesztét is okozta.

A béke következő, öt éves meghosszabbításakor, 953 körül a gyula méltóságot viselő magyar törzsfő járt Konstantinápolyban és vette fel a kereszténységet, melyben az István (Stephanos, Stefan) nevet nyerte. Az ő keresztisége nem pusztán diplomáciai fogás volt, hiszen a jámborságáról híres szerzetest, Hierotheost szentelte fel Turkia [= Magyarország] püspökévé Theophylaktos konstantinápolyi patriarcha (917–956. február 27.), aki e látogatást követően István gyulával együtt a magyarok közé jött. A bizánci történetíró lejegyezte azt is István gyulával kapcsolatban, hogy „megmaradt hitében, ő maga nem intézett soha betörést a rómaiak területére, és az elfogott keresztényekről sem feledkezett meg, hanem kiváltotta azokat, gondja volt rájuk, szabadabbá tette őket.”

E korai keresztelők emlékét egy kései, XV. századi forrás, az ún. Beszéd Batu meggyilkolásáról is megőrizte: „Korábban az ugrok pravoszlávok [= igaz hitűek] voltak, minthogy a görögöktől vették fel az igaz hitet. Nem törekedtek arra, hogy saját nyelven írást alkossanak, s minthogy a rómaiak [= bizánciak] közel voltak, meg-

nyerték a maguk hitének. S attól kezdve mind a mai napig így maradt.”

Hierotheos szerzetes Turкия püspöke lett. A cím egyrészt jelzi, hogy missziós, azaz térítő püspök volt, hiszen a pasztorációs területről kapta püspöki elnevezését. Másrészt jelzi e cím a bizánci udvar szándékát is, miszerint egész Turкия, azaz a Magyar Fejedelemség egészének megtérítését szánták neki feladatául.

A bizánci udvar ezen előfeltevésének, miszerint erre minden lehetőséget meg fog kapni a püspök, alapul szolgálhatott, hogy a Magyar Fejedelemség három főembere megkeresztelkedett Konstantinápolyban. Még ha személyükben nem is, vagy csak csekély mértékben lettek keresztények, arra a császári diplomácia számított, hogy politikai megfontolásból a térítést nem fogják akadályozni. A szláv források szerint a két törzsfő, ti. Bulcsú és a gyula a „területük alá tartozókkal együtt”, illetve „összes hadukkal egyetemben” megkeresztelkedtek, ami a magyar népesség akár negyedének a keleti keresztény hitre térését jelentheti. Egy másik bizánci történetíró, Ioánnés Zonaras tudósítása is azt sugallja, hogy Hierotheos mindkettőjük területén folytatott térítő tevékenységet. Feltételezhető, hogy a magyar központi vezetés hozzájárulásával került sor az egész országra érvényes joghatósággal rendelkező püspök magyarok közé küldésére a „rendkívül körültekintő bizánci diplomácia” részéről. A püspök és szerzetesei térítő tevékenységének a következményeként kerültek a magyar nyelvbe a korábban már említett szláv eredetű egyházi szavak, minthogy bolgár-szláv tolmácsok segítségével hirdették az evangéliumot.

E feladathoz feltételezhető, hogy munkatársakkal együtt érkezett a püspök a „türkök” közé. A szláv források is „görög főpapok”-at említenek. Emellett a korabeli missziós szokások is erre engednek következtetni. Így például Konstantin-Cirill és Metód, a szláv apostolok minden útkon többedmagukkal vettek részt, munkatársakkal együtt végezték feladataikat. De ugyanez figyelhető meg a nyugati térítők munkája során is, például Adalbert vagy Querfurti Bruno is társaival együtt indult el térítő útjára.

Habár a bizánci udvar egész Turкия megtérítését tűzte ki Hierotheos céljául, feladatának, ennek ellenére működésének területére nézve több eltérő nézet különböztethető meg. Az első nézet a feladatával összhangban Hierotheos működési területét is a magyarok egész szállásterületére lokalizálja. Ezzel szemben a másik nézet úgy feltételezi, hogy csupán István gyula törzsének területén működhetett a püspök munkatársaival. Ez utóbbi nézet több variációban látott napvilágot, hiszen a lokalizálást nagyban megnehezíti, hogy nem tudjuk pontosan, hol volt a gyula méltóságot viselő törzsének területe. Az egyik szerint Erdélyben volt, amely törzsi szállásterület egészen a Tisza-Maros határvonalig terjedt, így a püspök itt működött, és a keleti egyházban igen nagy tiszteletnek örvendő Szent Demeter patroninimum temploma alapján Hierotheos egyik központjának, székhelyének Szegedet gondolják.

A másik - VII. Biborbanszületett Konstantin császár korábban említett munkájának tudósítása alapján - a Tiszántúltra helyezi a gyulák törzsterületét. Egyesek szerint ez azonos volt az ezredforduló táján a Maros-vidéket uraló törzsfő, Ajtony törzsének területével, amelynek határai ismertek a Gellért legenda leírásából. E területi azonosítás alapján felmerült az a lehetőség is, hogy Ajtony az utolsó, aki a gyula méltóságot viselte és uralta a gyulák ősi törzsterületét, míg a krónika által említett ifjabb Gyula, István gyula unokaöccse, akit 1003-ban győzött le Szent István király, a törzs által később elfoglalt Erdély fölött gyakorolt törzsfői hatalmat. E nézetet képviselők szerint a püspök székhelye lehetett

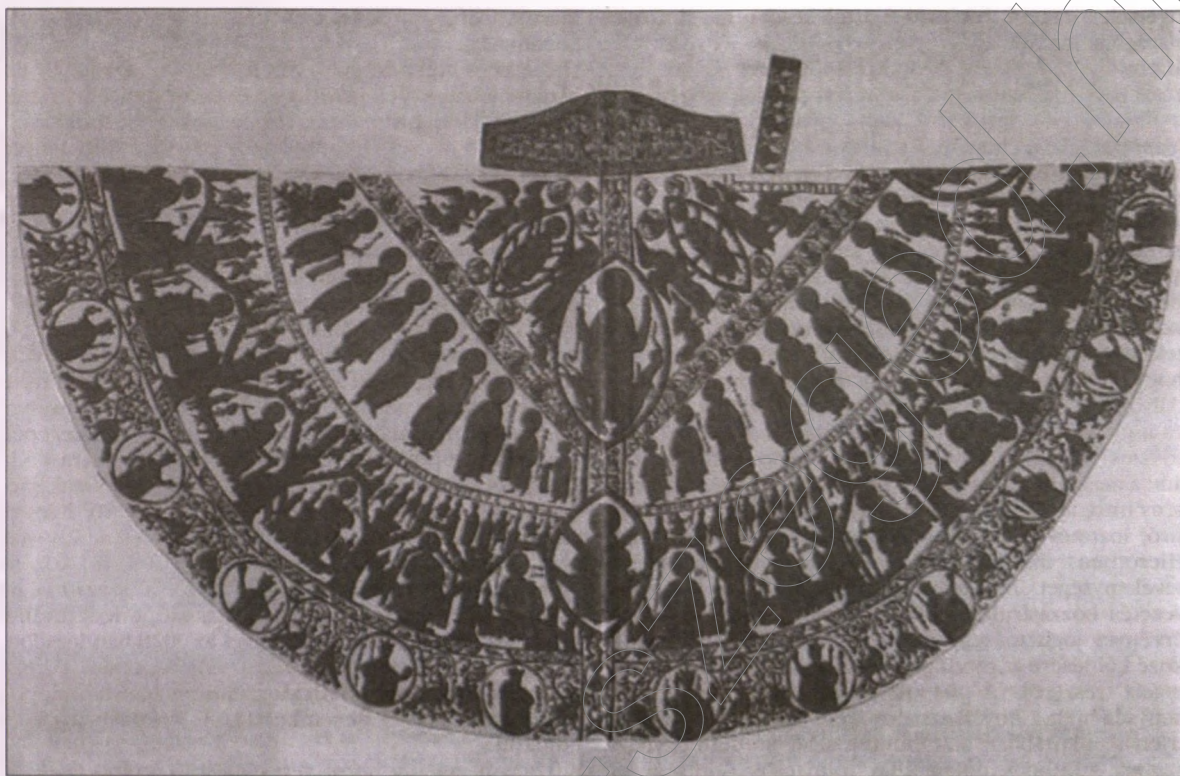
Marosvárott, Szávaszentdemeteren (Sirmium), Sövényházán.

Hierotheos működésének volt folytatója, s erről három bizánci területen előkerült pecsét tanúskodik. Feliratuk szerint egykori birtokosaik Turкия hajdani püspökei voltak. Az első pecsét Theophylaktos püspöké volt, melyet az 1940-es években egy New York-i régészeti kiállításon mutattak be, míg a másik birtokosa Antonios püspök volt. Mindkét pecsét előlapján Szent Demeter mint az egyházmegye patrónusának a képe látható. A másik kettőtől különbözik a harmadik pecsét, amelynek tulajdonosa Démétrios püspök volt, és az előlapján - az előbbiekétől eltérően - Szűz Mária képe és sirlója található. A pecsétek tanúsága szerint tehát három utódja is volt Hierotheosnak, de ezt a listát újabban Baán István írott források révén tovább bővítette. Középkori bizánci kódexekben található püspökséglistán szerepel Turкия metropolíája (= érseksége), amely listákra a XI. századtól kezdve az egyes metropolíák az alapításuk sorrendjében kerültek feljegyzésre. Turкия a 60. helyen található Pompéiopolis után és Rhósia (Megalé Rhósia, azaz Oroszország) előtt, ami jelzi, hogy e kettő között emelkedett metropolia rangjára, azaz a X. század vége után, de 1039 előtt. A rangemelkedés időpontját tovább lehet pontosítani, szűkíteni, mivel az 1028-ban lezajlott konstantinápolyi zsinaton részt vett Ioánnés, Turкия metropolitája, amelyen Alexios Studitész konstantinápolyi patriarcha (1025. december 12/15 - 1043. február 20.) elnökölt.

A Lech-mezei/ausburgi vereség (955) után, amely a magyarok nyugati irányú kalandozásait lezárta, történt a nyugati kereszténység irányába az első nyitási kísérlet. Az új fejedelem, Taksony (cca. 955-972) a 960-as évek elején XII. János pápától térítő püspököt kért. A pápa a magyarok számára egy Zacheus nevű papot térítő püspökké szentelt és a magyarokhoz küldött, akinek útját I. Ottó német-római császár (962-973) azonban megakadályozta. A besenyő-bolgár-orosz-magyar szövetséges haderő 970-es arkadiupolisi csatavesztése a magyarok számára nem csupán a kalandozások végét jelentette. Az új fejedelem, Géza (972-997) két nagy birodalom közül a német császár, Ottó felé nyitott mind politikai, mind egyházi téren. A német birodalomhoz való közeledést a vereség óta eltelt hosszabb idő megkönnyítette. Döntését nem csupán a két nagyhatalomtól - német császárság és bizánci birodalom - elszenvedett vereségek, de e két hatalom egymáshoz közeledése egyaránt sürgette. E lépésével megindult a német egyházhoz kapcsolódó szervezett térítés a magyarok között, amelynek révén a magyar nép a nyugati keresztény közösség részévé vált.

A magyarság nyugati kereszténységhez csatlakozásának méltatásával kapcsolatban napvilágot látott egy napjainkig ható hiedelem, miszerint ha a keleti keresztény közösség tagja maradt volna a magyarság, akkor elvezett volna, beolvadt volna. E nézet nem veszi figyelembe azt a tényt, hogy a keleti keresztény vallású népek (bolgárok, oroszok, szerbek, románok) is fennmaradtak napjainkig.

Turкия püspöke, illetve metropolitája működésének végéről is így szót kell ejtenem, amellyel kapcsolatban számos eltérő felfogásnak adtak a téma kutatói hangot. Egyes nézetek már a 958 táján felmondott bizánci békeszerződéshez kötik a püspök működésének lezárulását, mivel emiatt Hierotheosnak távoznia kellett a magyarok közül. Ezt alátámasztani látszik, hogy utódjainak pecsétje bizánci területen került elő, és ezen utódok kinevezése, valamint a későbbi rangemelkedés csupán egy bizánci jogigényt fejez ki. De későbbi időpontokra is helyezték működésének végét. E nézetek az alábbi eseményekhez kötik a görög misszió végét: az újrainduló

kalandozásokhoz, a 970-es arkadiupolisi vereséget követően meginduló nyugati térítéshez, az ifjabb Gyula (István gyula unokaöccsének) 1003-as leveréséhez, a bács-kalocsai érsekség kialakításáig.

A görög főpapok működésének vége azonban nem jelentette a keleti egyház teljes és végleges kiszorulását. A keleti monostorok szerzetesei, a keleti papok mind Géza fejedelem, mind Szent István király uralkodása alatt tovább működtek az ország területén, hiszen egyrészt ezt szükségessé tette a paphiány, másrészt ekkor még fennállt az egység a két egyházfél – a keleti és a nyugati között –, és a már megtért, vagy térítés alatt lévő híveknél is e váltás visszaesést jelenthetett volna, így csupán az intézményes keresztény egyház kialakításába nem vönták be őket.

Létezik olyan vélemény, amely a görög főpapok töretlen működését feltételezi a források alapján egészen a XIII. század elejéig, amikor a negyedik kereszties hadjáratot (1204) követően tudatosult az egyház két része közt fennálló szakadék, mely tulajdonképpen az 1054-es egyházszakadással keletkezett. A püspökség létere szolgál bizonyítékul a bizánci történetíró Kinnamos híradása 1164-ből, miszerint „Bácsban tartózkodik a nép főpapja”.

Hierotheos, Turkia első püspöke a X. század közepén kezdte el működését a magyarok között, Gyula törzsterületén biztosan, de feltételezhető a források alapján az, hogy más magyar törzsek között is térített. A pecsétek tanúsága szerint volt három utódja, Theophylaktos, Antónios és Démétrios. Közlelbbi információval nem rendelkezünk róluk (származásuk, püspökségük pontos ideje nem ismert).

Véleményem szerint tevékenységüket, amíg voltak potenciális híveik, folytathták Hierotheos és utódai. Gyuláról azt írja Skylitzés, hogy „megmaradt hitében, ő maga nem intézett soha betörést a rómaiak területére”. E híradás alapján vélelmezhető, hogy sem a 955-ös Lechmezei vereség veszteségei, sem a 958 után újrainduló délkeleti kalandozások kisebb vereségei és 970-es arkadiupolisi vereség következményei nem érintették sem István gyulát (vagy utódját), sem pedig a gyulák törzsét.

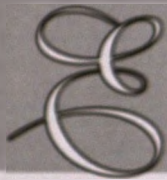
Ezért úgy vélem, hogy nem kényszerültek a külpolitikai helyzet miatt akár riadtan, akár nyomásra távozni a bizánci térítők. A riadalom egyébként sem volt a térítésre vágyó, vállalkozó középkori szerzetesek jellemző vonása, hiszen ezen időszak motivációja volt a mártíromság koronájának elnyerésére irányuló magatartás. Emiatt indult a poroszokhoz Szent Adalbert társaival, János és Benedek remeték a lengyelekhez, Querfurti Brúnónak és térítőtársaival útjait is ez motiválta.

A bizánci főpapok és segítők a gyulák törzsterületén az ifjabb Gyula (Prokuj) 1003-as leverését követően is folytatták pasztorációs tevékenységüket Ajtony területén a marosvári törzsfő 1028 táján bekövetkezett leveréséig. Az egyébként keresztelést követően is pogány életmódot folytató Ajtony monostoralapítása így nyer értelmet, amelyhez segédkezett kapott a „görögöktől”. A bizánci megkeresztelést követően ugyanakkor Bulcsú, aki hasonlóképpen pogány életvitelét folytatta tovább, nem alapított monostort, nem hozott térítőpapot, de nem is kapott támogatást a „görögöktől”. Ez állhat a monostoralapítás és Ajtony bizánci támogatottságának háttérében, hogy ezáltal segédkezett nyújtott a görög püspöknek és munkatársainak térítőmunkájuk folytatásához, ami megfelelőképpen nagy érdem volt ahhoz, hogy a bizánci császár védelmét élvezze pogány életmódja ellenére is, és így megtehetette, hogy „István királynak pedig nem adta meg a tiszteletet semmiben”.

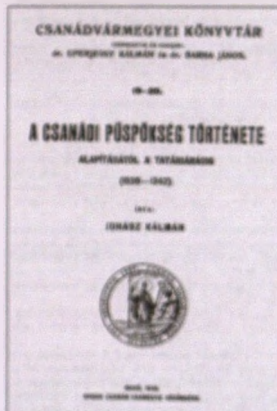
Valószínű, hogy legkésőbb Ajtony legyőzését követően már nem működött a magyarok között bizánci főpap, csupán az egyes monostorok maradtak fenn, és látták el a keleti keresztény hívek pasztorálását. Az egész magyarságra nézve azonban a bizánci egyház által a X. század közepén megkezdett térítést a nyugati egyház fejezte be. A keleti egyházban 2000-ben lezajlott szentté avatások, Szent István király és Szent Hierotheos püspök tisztelete a keleti és a nyugati egyházban emlékeztet a kezdetekre, hogy e „lélekmentő” nemes munkából kivette a részét az orthodoxia is.

Révész Éva

Seged

Az egyházi méltóságok mobilitása A CSANÁDI SZÉKESKÁPTALAN PÉLDÁJA

A 12. század végéig vita communisban, azaz szerzetesi közösségekben hasonlóan élő és a székesegyház liturgiájára koncentráltó kanonoki testületek az egyre fokozódó elvilágiasodás és uralkodói támogatás következtében váltak a 13. század elejére önálló jogi személyé, amelynek egyik és egyre fontosabb feladata már leginkább a világi társadalom számára végzett hitéleti helyi tevékenység volt. A kanonokság a 13. században alakította ki helyét a korabeli társadalmon és egyházon belül, így ezt az évszázadot Koszta László nyomon joggal nevezzük a kanonokság expanziójának Magyarországon, hiszen ekkor alakultak ki azok a pozíciói, lehetőségei és feladatai, amelyek egészen a 16. század elejéig meghatározóan jellemezték az egyházi társadalom eme középső rétegét. A magyarországi kanonokság a 14. század közepére egy kultúrájában és funkciójában is erőteljesen laicizálódott, sok vonatkozásban a leendő világi értelmiség feladatait ellátó egyházi státuszait természetesen megtartó csoportta vált. A középkori Magyarország 13 püspökségéhez tartozó 15 székeskáptalan, továbbá 8 nagyobb, királyi alapítású társaskáptalan személyi állománya alkotta a megjelölésen csekély, alig több mint félezeres létszámú, értelmiségi jellegű társadalmi réteget, amelynek tagjai nem ritkán külföldi inkolázottsággal, így világlátással is rendelkeztek és lassan kisebb mecenási szerepeket is felvállaltak. Jelen tanulmány célja az, hogy bemutassa a Dél-Alföld legnagyobb és egyben Szegedhez legközelebbi kanonoki testülete, a Szent Györgyről nevezett csanádi székeskáptalan 1333 és 1952 közötti tagjainak a mobilitásait, mint térben, mint pedig az egyházi hierarchiában. A vizsgált korozak alsó határa egy kivételes forrásból, az ún. pápai tizedjegyzékből, felső határa pedig Csanád városának a törökök általi elfoglalásából következik. A csanádi székeskáptalan archontológiáját már Borovszky Samu összeállította Csanád vármegye történetének írásakor az általa összegyűjtött 361 káptalani kiadvány és a kiadott vatikáni kútfők alapján. Ezt az archontológiát nagyban pontosította és kiegészítette a Csanádi Egyházmegye legnagyobb történetirója, Juhász Kálmán. A székeskáptalan általános történetének leírásán, a tagok névsorának összeállításán és a káptalani kiadványok regesztáinak közlésén azonban ő sem lépett túl. Modern, prozopográfiai adattáron alapuló szociográfiai vizsgálatokat nem végzett. Persze nem is lehet ezt rajta számon kérni, hiszen Nyugat-Európában is csak a 20. század során formálódtak ki az ilyen típusú kutatások keretei. Magyarországon pedig Köblös József tette meg az első lépéseket a múlt század utolsó két évtizedében. Monográfiája 1994-ben látott napvilágot, amelyben a budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan Mátyás- és Jagello-kori személyi állományait dolgozza fel. Ez a munka azóta is mérvadó, szakirodalmi-módszertani előzménye minden e témában idehaza megjelent dolgozatnak. Már művének adatgyűjtése során született publikációi is merőben új eredményeket hoztak. Ami az egyházi középréteg mobilitásait illeti, már 1989-ben egy, a fehérvári káptalannal foglalkozó tanulmányában a káptalanon belüli alulról és felülről zárt rétegekre hívta fel a figyelmet. Hogy kiderüljön, észrevételei alkalmazhatóak-e, és ha igen, mennyire vonatkoztathatóak a csanádi székeskáptalan személyi állományára, vegyük sorra a testület különböző javadalmaszintjeit!

A csanádi nagyprépostok közül négy továbblépéséről van forrásunk. Közülük hárman a főpapság sorába jutottak. Hármuk közül csupán egy (Marczali László) emelkedett a csanádi püspökségre, míg egy győri püspök (Kelemen), egy másik pedig nyitrai püspök (Podmaniczky István) lett. Egy csanádi nagyprépost (Garázdai Miklós) pedig a „szomszédos” királyi alapítású aradi társaskáptalan élére került.

A csanádi kisprépostok - akik rendszerint székesegyházi főesperesként voltak a székeskáptalan tagjai - közül három püspökké szenteléséről tudunk, de ez közülük csak kettő számára jelentett valódi továbblépést. Az egyik (Remetei Himfi Péter) a csanádi, egy másik pedig (Csanádi Balázs) a szomszédos erdélyi püspökség élére emelkedett. A harmadik (Demeter fia: Miklós) Szórény címzetes püspöke lett és Csanádon maradt kispréposti és kanonoki javadalmában.

Ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy milyen javadalmaszintekről emelkedtek a csanádi nagyprépostságra az egyes személyek, azt a képet látjuk, hogy az ismert esetek fele részében a helyi méltóságviselők és főesperesek emelkedtek testületük élére. Egy csanádi olvasókanonok (Jakab fia: Jakab), két Csanád egyházmegyei (egy temesi (Péter fia: Domolus) és egy marosmenti (Ráskai Mihály) főesperes, továbbá egy Csanád egyházmegyei áldozópap (Marazi Vargyas Tamás) mellett egy boszniai prépost (Csanádi/Ujhécsi Fülöp), egy tordai főesperes (Czibak László), egy váradi kanonok (Semadari Mihály fia: Ispital Benedek) és egy szerémi kanonok (András fia: Lórinç) lett csanádi nagyprépost.

Kristóf Ilona váradi eredményeihez hasonlóan a csanádi székeskáptalan oszloposkanonokjai is alacsony mobilitást mutatnak. Az olvasókanonokok közül kettő préposti méltóságra (Jakab fia: Jakab) nagyprépost,

míg Szegedi Szerafin csak kispőpust lett) emelkedett, egy harmadik (Ulrik fia: Albert) pedig továbblépett, a bácsi főszékeskáptalanban lector és emellett a kalocsaiiban kanonok lett. Az éneklő- és órkanonokok tekintetében nincs adatunk elő- vagy továbblépésről. Mindössze arról tudunk, hogy Kelemen éneklőkanonok címzetes szőrényi püspök is volt. Ezek fényében a kisebb és közepes karriernek méltó befejezése volt egy-egy méltóságviselői (főleg az éneklő- és órkanonoki) stallum Csanádon, melyet így akár parkolópályának is nevezhetnénk.

Hogy honnan és milyen javadalomszintekről emelkedtek a csanádi méltóságviselőkké az egyes személyek? Jelenleg négy olvasókanonoknak, három éneklőkanonoknak és egy órkanonoknak ismerjük az előéletét. Imre fia: Mátyás, aradi kanonokként nyert csanádi kanonikátust, majd a temesvári Szent Eligius egyház plébánosi javadalmával együtt elcserélte ezeket György fia: Andrással, annak csanádi lectoróságára. Szegedi Szerafin úgy tűnik korábbi egyházi állás nélkül egyből csanádi lectorrá vált 1497-ben, köszönhetően hátyjának, Szegedi Baratin Lukácsnak, aki 1493 és 1500 között Csanádon volt püspök. Tamás fia: Bálint császári kanonokból lett csanádi lector. Egy másik csanádi olvasókanonok, Orbán, a csanádi székeskáptalanon belül lépett elő az aradi főesperesi tisztségről. Két éneklőkanonok szintén a testületen belül lépett elő, Illés sebesi főesperesi tisztségről, Szécsi Máté pedig egyszerű kanonikátusról. A harmadik éneklőkanonok, akiről információkkal bírunk András fia: János, aki a lippai Szent István-kerály egyház plébánosaként nyerte el stallumát, plébániajavadalmát pedig továbbra is megtarthatta. Csanádi András órkanonok pedig - mint neve is mutatja - szintén helybeli klerikus, csanádi áldozópap és a Szent Jakab oltár igazgatója volt. Ő tehát a helyi alsópapság sorából került be a székeskáptalan személyi állományába. A pár ismeri példa alapján úgy tűnik, hogy az egyházmegyei közép-papság tagjai jó eséllyel válhattak Csanádon méltóságviselővé, legtöbbször e körből került be.

Főesperesek

A főesperesek már jóval nagyobb mobilitást mutatnak. Gyakorlatilag ők jelentették a csanádi székeskáptalan személyi állományának legdinamikusabb rétegét, akárcsak a Kristóf Ilona által vizsgált váradai székeskáptalan esetében. Közülük ketten léptek tovább egy másik egyházmegyében található főesperessé: egy aradi főesperes (Ötvényi Domolus) - csanádi kanonikátusát megtartva - a veszprémi egyházmegye somogyi főesperesé lett, egy kevei főesperes (az erdélyi szász-csanádi származású Csanádi Miklós) pedig Erdélyben lett küküllői főesperes, noha emellett erdélyi kanonikátus is szerzett, csanádi kanonikátusát ő is megtartotta. Egy harmadik személy pedig (Bonifohannes de Campello) a csanádi egyházmegyén belül vált sebesi főesperesből aradi főesperessé. Heten valamilyen káptalani méltóságviselőkké lettek. Közülük csupán ketten léptek elő a csanádi székeskáptalanon belül: egy aradi főesperes (Orbán) olvasókanonok, egy sebesi főesperes (Illés) pedig éneklőkanonok lett. Egy krassói főesperes az aradi társaskáptalanban vált olvasókanonokká (Pósakastélyi János), egy másik (Csanádi Ambrus) pedig ugyanott éneklőkanonokká. Egy maroselvi főesperes (Pereki Albert) csanádi javadalmait megtartva a váradai székeskápta-

lanban lett kanonok, majd éneklőkanonok. Egy kevei főesperes (Péter) a kalocsai, egy temesi (Pankotai János) pedig a bácsi főszékeskáptalanban cuntona lett.

Őt főesperesből lett prépost, Kertőből (Rákai Mihály maroselvi és Péter fia: Domolus temesi főesperes) csanádi nagyprépost, egyből (Schellenbergi János aradi főesperes) győri, egy másiktól (Pereki Albert maroselvi főesperes) pécsi, egyből (Győri Mihály székesegyházi főesperes) pedig bácsi prépost lett. Egy maroselvi főesperes (Rozvágyi Simon) túhanyi kom-mendaiior-apát lett.

A csanádi egyházmegye hét főesperesé emelkedett püspöki rangra: egy sebesi (Szegedi Baratin Lukács) és egy aradi főesperes (Bonifohannes de Campello) boszniai, egy székesegyházi főesperes (Csanádi Balázs) erdélyi, egy krassói főesperes (László) címzetes nándorféhegyi, egy maroselvi főesperes (Pereki Albert) címzetes bodoni, egy székesegyházi főesperes (Demeter fia: Miklós) címzetes-szőrényi, egy krassói főesperes (András) pedig címzetes rossonai püspök lett. László és Pereki Albert biztosan segédpüspök volt a csanádi püspököknek. A többiekről forrás hiányában csak valószínűsíteni tudjuk, hogy segédpüspökként helyettesítették a megyepüspököket püspöki teendőinek végzésében (a papi rend egyes feladatainak feladása, hermálás, olajszentelés). Mivel a címzetes püspököknek nincsenek egyházmegyei tisztségjogai, így a preszbitizációval szemben ez anyagiilag nem jelentett emelkedést, gyakorlatilag csak több lettszolgálatjal járt.

A csanádi püspök vikáriusa lett két temesi (Kerolti Albert és Pankotai János) és egy krassói főesperes (László). A két temesi főesperes csanádi javadalomviselés idején más egyházmegyében is ellátott vikáriusi funkciót. Pankotai János a bácsi érsek, míg Kerolti Albert az erdélyi püspök tasnádi helynöke volt. Egy kevei főesperes (Csanádi Miklós) az egyházmegyéből továbblépve lett az erdélyi püspök tasnádi vikáriusa.

Az ismert esetek többségében a csanádi alsópapság és az egyszerű kanonokok sorából történt előlépés valamely főesperessé: Macedóniai Bálint és Kerolti Albert csanádi áldozópapból lett temesi főesperes, Szentkirályi Ternek Benedek szintén Csanád egyházmegyei áldozópapként és a Szt. György-oltár igazgatójaként vált sebesi főesperessé. Hármuk személyében azonos még, hogy kanonikátusukkal egyszerre kapták főesperesi tisztségüket, továbbá származásuk is azonos, tudnillik mindhárman a Csanádi Egyházmegye területén élő köznemesség sorából származtak, tehát családjuk kiterjedt kapcsolatokkal bírtak, ami nagy szerepet játszhatott javadalomszerzésükben. Szintén a helyi alsópapságból, csanádi társaskáptalani kanonokból vált aradi főesperessé Dombrósi János. Péter fia: Domolus már csanádi székeskáptalani kanonokként és a Szt. Katalin-oltár javadalmasaként lett temesi főesperes. Pelros/Pelvos János szintén csanádi kanonokként lett aradi főesperes. Apátfalvi Miklós kanonokként és a Szt. György-oltár igazgatójaként vált aradi főesperessé. Csomal János és Remetei Himfi Péter is csanádi kanonokból lépett elő székesegyházi főesperessé. Ötvényi Domolus szintén csanádi kanonok volt már aradi főesperessé előtt. Csanádi Miklós is csanádi kanonok lehetett már, amikor kevei főesperessé vált (hacsak nem egyszerre kapta mindkét javadalmát). A csanádi székeskáptalan azon kanonokjai, akik a testü-

letben váltak főesperessé, általában megtarthatták addigi kanonikátusukat is, legalábbis erre utalnak a Péter fia: Domokos, Pelros János, Apátfalvi Miklós, Remetei Hímfi Péter és Ötvényi Domokos esetében ismert példák. Itt hívnánk fel a figyelmet arra, hogy az előbbi klerikusok között voltak olyanok is, akik bár csanádi kanonokként lettek Csanádon főesperesek, de már máshol is bírtak valamilyen javadalommal, tehát ők eleve mobilisabbak voltak, kiterjedtebb kapcsolati hálózattal bírhattak. Így Csomai János már az olvasókanonoki méltóság birtokosa is volt a közeli aradi társaskáptalanban, Pelvos János a távoli Boroszlóban és Zágrábban is bírt kanonoki stallummal, Ötvényi Domokos pedig valószínűleg az előkelő fehérvári káptalan kanonokja is volt már. Boniohannes de Campello az egyetlen személy, aki egyszerre két főesperesség élén is állt a csanádi székeskáptalanon belül. Úgy tűnik, hogy aradi főesperessége mellett egy ideig a sebesi főesperességet is bírta. Emellett, mivel a külföldiekre jelező módon ő is halmozta a javadalmakat, zágrábi és pécsi kanonok is volt.

Úgy tűnik, hogy a testületen belül előlépett személyeknél kevesebben voltak azok, akik valamely más testület tagjaként kerültek főesperesi javadalom birtokába a csanádi székeskáptalanban. Pál fia: Fábrián aradi kanonokból lett aradi főesperes és csanádi kanonok. Szegedi János – aki Borovszky Samu szerint a csanádi káptalani iskola egykori tanulója – győri és budai kanonok, továbbá mosoni főesperes volt, amikor temesi főesperes lett. Feltételezésünk szerint Szegedi János személyes kapcsolatai és szülővárosának közelsége miatt tért vissza az előkelőbb dunántúli káptalano kból. Teremi Péter titeli kanonokból lett temesi főesperes. Scheffenbergi János csázmái kanonokból vált aradi főesperessé, emellett esztergomi és győri kanonoki javadalommal is bírt. Pártfogója, Vilmos de la Jugié bíboros, VI. Kelemen pápa unokaöccse volt. Vilmos egy „általános kegy” révén szabad választási jogot kapott nagybátyjától valamennyi Magyarországon megüresedő pápai adományozás alá eső javadalomban. Így torontáli főesperessége előtt és mellett egy sor előkelő egyházi javadalmat viselt, így roueni kanonok, párizsi kanonok és főesperes, az esztergomi Szt. István-konvent prépostja, brüsszeli főesperes, cambrai kanonok, boroszlói kanonok és főesperes, fehérvári főesperes, pécsi prépost, bácsi olvasókanonok, szerémi, pápai, újvári főesperes, boszniai prépost, váci, váradi, kalocsai, nyitrai, zágrábi és szepesi kanonok és kalocsai olvasókanonok, váci éneklókanonok, majd esztergomi és titeli prépost.

Mesterkanonokok

A csanádi székeskáptalani kanonokok közül kettő csanádi kisprépost (Remetei Hímfi Péter és Csomai János), egy temesi főesperes (Péter fia: Domokos), egy pécsi kanonok és talán őrkanonok is (Bogykai Kelemen), egy további (Pordányi Márton) pécsi kanonok, egy (Szegedi Gergely) váradi kanonok, váradi székesegyházi főesperes és egri kanonok, egy (István fia: László) váradi kanonok, majd veszprémi kanonok és segesdi főesperes is, egy további (Tamás fia: Balázs) váradi kanonok, egy (András fia: László) pedig erdélyi kanonok és segesdi plébános lett. Három csanádi kanonok volt egyszerre aradi kanonok is (Síri Mihály, Szedecsi Pál és Imre fia: Mátyás). Síri

Mihály esztergomi őrkanonoki méltóságra lépett tovább, Szedecsi Pál győri kanonokságot is szerzett, Imre fia: Mátyás pedig Csanádon vált olvasókanonokká javadalom-csere útján.

Sokan csupán jövedelmük kiegészítéseként bírtak csanádi kanonokságot. Úgy tűnik, hogy a csanádi székeskáptalanban ez bevett szokás volt, hiszen huszonegy főesperes is (Pereki Albert és Rozványi Simon maroselvi, Pál fia: Fábrián, Ötvényi Domokos, Scheffenbergi János, Pelros János, Apátfalvi Miklós és Tasnádi János aradi, Csanádi Miklós kevei, Teremi Péter, Kerolti Albert, Péter fia: Domokos és Pankotai János temesi, András, László, Pókaházi Orbán és Temesvári Miklós krassói, Csanádi Balázs, Demeter fia: Miklós, Remetei Hímfi Péter és Szegedi Zákány Gáspár székesegyházi főesperesek) élvezett csanádi kanonoki javadalmat. De nem csak a főesperesek egészítették ki így bevételeiket, hanem három csanádi nagyprépost (Csanádi/Újbécsi Fülöp, András fia: Lőrinc és Péter fia: Domokos) és négy olvasókanonok (Röt Péter, Imre fia: Mátyás, Mohácsi Dénes és Orbán) is bírt csanádi kanonikátussal.

Más egyházi testületek méltóságviselői is élveztek csanádi kanonokságot, így két aradi őrkanonok (Lippai István, Balázs), egy kalocsai prépost (Ónodi Czudar Imre), egy esztergomi szentgyörgymezei társaskáptalan prépostja egyben esztergomi székeskáptalani kanonok (Jánoki László), egy szerémi lector (Páduai Péter), egy kalocsai lector egyben kalocsai kanonok és titeli kanonok (Darabos Tamás), egy dobokai főesperes (Falkosi Benedek) és egy somogyi főesperes (Ötvényi Domokos). Más testületek mesterkanonokjai közül egy fehérvári (Valkói András, aki már a csanádi Szűz Mária kápolna javadalmasa is volt akkor), egy veszprémi egyben budai kanonok (Tamás fia: László), egy boroszlói és egyben zágrábi kanonok (Pelros/Pelvos János) és egy aradi kanonok (Péter fia: János), szerzett kanonoki stallumot Csanádon. Szegedi Miklós – aki Borovszky szerint szintén a csanádi káptalani iskola tanulója volt – győri kanonokból lett csanádi kanonok.

Alsópapság

Tizenkét személy a Csanád egyházmegyei alsópapságból lépett elő kanonokká és/vagy tisztség- illetve méltóságviselővé. Két csanádi áldozópap (Macedóniai Bálint és Kerolti Albert) egyszerre lett kanonok és temesi főesperes, egy másik (Szentkirályi Ternek Benedek) pedig sebesi főesperes. A csanádi társaskáptalan egyik kanonoka (Dombrói János) aradi főesperes lett. Egy helyi áldozópap és oltárigazgató csanádi őrkanonokká lépett elő (Csanádi András). Hat személy (Pordányi Márton, Szedecsi Pál, Péter fia: Domokos, Tamás fia: János, Benedek fia: Miklós, Nádasdi Miklós) pedig áldozópapként és/vagy oltárigazgatóként vált csanádi kanonokká. Közülük egy kérdéses származású csanádi kanonok és oltárigazgató, Péter fia: Domokos később temesi főesperessé lépett elő, emellé egy óbudai kanonikátust is szerzett, végül karrierjének csúcspontjára a csanádi nagyprépostságra emelkedett. De nem ő volt az egyetlen, akinek sikerült a helyi alsópapságból a csanádi székeskáptalan élére emelkednie. Marazi Vargyas Tamás szintén egyházmegyei áldozópapból lett csanádi nagyprépost, méghozzá „egyből” annak köszönhetően, hogy Hunyadi János káplánja volt.

Ezek alapján a csanádi alsópapság és középpapság, azaz kanonoki réteg közötti határvonal korántsem volt annyira átjárhatóan, mint a váradi, a pécsi vagy a Köblös által vizsgált dunántúli káptalanok többségének esetében.

Plébánosok

Az egyházi középréteghez sorolandó városi plébánosok közül csupán egy, András fia: János, a lippai Szt. István- király egyház plébánosa jutott a csanádi székeskáptalanban javadalomhoz, méghozzá egyből méltóságviselővé, éneklőkanonokká emelkedett. Az alsópapság részét képző falusi plébánosok közül kettő is bejutott a testületbe, azonban feltűnő, hogy mindketten (Gál fia: András sződi plébános és Árki János péli plébános) csupán mesterkanonokok lettek. Ezek alapján Csanádon is igazolható a városi és falusi plébánosok közötti az egyházi társadalmon belüli szintkülönbség. Plébániajavadalmukat, Árki kivételével, továbbra is megtarthatták. Neki is csak azért kellett lemondania plébániájáról kanonikátushoz jutása miatt, mert az a pankotai főesperességben lévén, azaz Egri egyházmegyéhez, és végsősoron egy másik, az Esztergomi egyháztartományhoz tartozott. További két csanádi kanonokról tudni, hogy plébános is volt egyben (Temesvári János Temesváron, Bálint ismeretlen településen). Ám megeshet, hogy ők már kanonokként szereztek plébániajövendelmet, ahogy az további tíz csanádi javadalmas (Ráskai Mihály sárospataki, Mohácsi András apátfalvi, Csomai János kaproncai, András mégyi, András fia: László segésvári, Benedek falkosi, Pereki Albert csanádi, Dombroí János narti, Kerolti Albert kaproncai és Darabos Tamás erdődi plébániajavadalma) esetében igazolható. Mint már fentebb említettük, Imre fia: Mátyás is rendelkezett plébániajavadalommal, de a csanádi olva-

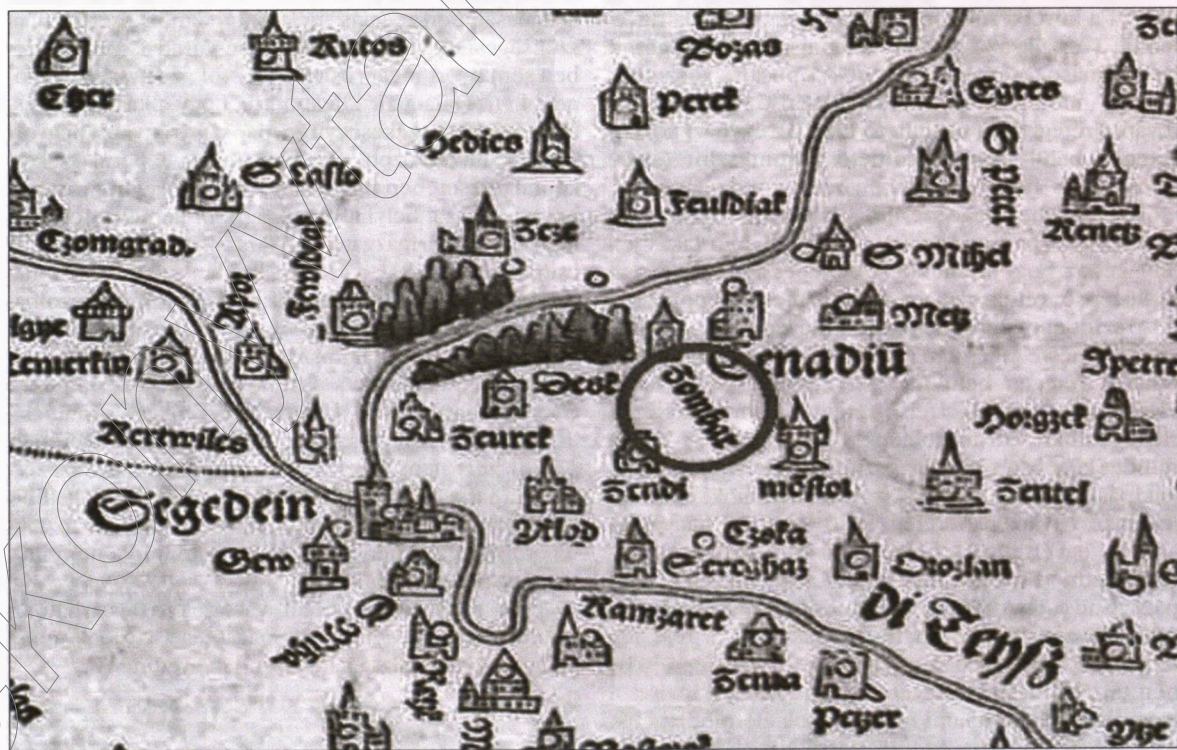
sókanonokságért emellett az aradi és csanádi kanonokságát is be kellett cserélnie.

Horizontális mobilitás

Horizontális mobilitás alatt azt értjük, hogy az illető az egyházi társadalom középrétegén belül maradván lépett át egy másik kanonoki testületbe, vagy a már meglévő javadalma mellé onnan szerzett további vagy továbbiakat.

A legtöbb kapcsolat a királyi alapítású aradi társaskáptalannal volt. A két testület közötti szoros, mondhatni napi kapcsolat oka, avagy elősegítője volt a földrajzi közelség, a marosi vízi út, a szomszédos hiteleshelyként való működés, valamint az azonos egyházmegyébe tartozás. Az együttes javadalomviselések tovább gerjeszthették a folyamatot, hiszen a két káptalan személyzete elsőként tudhatott egy-egy javadalom megüresedéséről, és így elsőként igényelhetette azt a maga számára a pápától. A javadalomhalmozás (cummulatio beneficiorum) feltétele volt, hogy a nem helyben tartózkodó, azaz nem rezideáló javadalmas a maga liturgikus kötelezettségei, feladatai ellátására helyettesítson. Feltételezhető, hogy csanádi és aradi javadalmak együttes viselésére még erre sem volt szükség a földrajzi közelség miatt, és a javadalmasok úgymond „kétlakiak” is lehettek.

Az aradi kapcsolatok után a szomszédos egyházmegyék székeskáptalanjai következnek, úgymint Bács-Kalocsa, Erdély és Várad. Ezen testületek méltóságai előkelőbbnek számíthattak a csanádiaknál, ennek megfelelően leginkább Csanádról léptek oda tovább, mintsem fordítva. Az egyes testületekkel való kapcsolatok mobilitásának irányából (vagyis hogy a javadalmas onnan érkezett, vagy oda lépett tovább, avagy együttes javadalomviselés esetén hol volt ténylegesen jelen az illető) azt is megállapíthatjuk, hogy milyen rangsor létezhetett a különböző testületek és azok

javadalmi között. Köblös József szerint az egyes káptalanok közt – nyilván úgy, ahogy az egyes püspökségek közt is – világos rangsor lehetett aszerint, hogy mennyire előkelő, és mennyire jövedelmezőek beneficiumai. A mesterkanonokságok közül legszerényebbek a pozsonyi, aradi, titeli, pápóci, vasvári és az ehhez hasonló kisebb társaskáptalanokat, valamint a kisebb székeskáptalanokat, mint a boszniai, a nyitrai, a szerémi és a váci székeskáptalan kanonoki javadalmait tarthatták. A budai, győri, pécsi, veszprémi, kalocsai kanonikátus már előkelőbb volt, a csúcson pedig az esztergomi és a fehérvári állott. Ezután már a székeskáptalani főesperesek, valamint a kisebb és közepes káptalanok dignitásai, a kisebb prépostságok – mint amilyen jövedelmét tekintve a csanádi is volt a késő-középkorban – következtek. Az utóbbiak kivételével azonban a többi – a Köblös által vizsgált négy testület példájából kiindulva – inkább a káptalanon belüli előlépéssel lehet megszerezni. A legelőkelőbb káptalanok dignitásai és a prépostságok jelentették a püspökség előtti lépcsőfokot, ide viszont általában nem belső előlépéssel jutottak, ritkább volt az egyes testületek javadalmi közötti lépegetés is, ezeket inkább a királyi udvarban végzett szolgálatok fizetségeként kapták az illetők.

Vertikális mobilitás:

Az eddigi szakmunkák, így Mályusz Elemlér klasszikus műve is az egyházi társadalmat három alapvető rétegbe sorolta: a felső réteget a püspöki rend tagjai, a középsőt a káptalanok tagsága és a városi plébánosok, az alsót a káptalani karpapság, valamint a falusi plébánosok, az egyes plébániák káplánjai, oltár- és kápolnavezetők alkotják. Ez minden bizonnyal elméletileg valóban helyes felosztás, hiszen egyházkormányzati szerepük, vagyoni helyzetük valójában így rétegzik őket. De vajon funkcionálisan is megfelel ez a felosztás a valóságnak? – vetette fel a kérdést Köblös József. A választ a következőképpen fogalmazta meg: Ha figyelembe vesszük az egyes javadalomszintek jellegét, a javadalmak tevékenységének típusait, a szintek közötti mobilitást, úgy tűnik, a középső rétegen belül további rétegződés figyelhető meg. Az egyházi középrétegen belül is elkülöníthető három szint (alsó-, középső- és felsőszint) a helyben tartózkodás és az előrelépés lehetősége szerint. A káptalani testület alsó rétegét a karpapság képezi, őket a helyben lakás jellemzi és az, hogy számukra az előlépés alig lehetséges. A középső réteg alsó szintjét a mesterkanonokok, felső szintjét pedig a méltóságviselő kanonokok teszik ki. Előlépésre egészen a lectorig van lehetőségük, tehát a rétegen belül nagy a mobilitás, éles határ választja el azonban a felső rétegtől, ahova csak igen ritka esetben van továbblépés. Mind az alsó réteget, mind a középső réteg alsó szintjét a helyben lakás, a lelkipásztorokodás, illetve a szolgáló kanonoki életmód jellemzi. A középső réteg felső szintjén már nem annyira egyértelmű a helyben lakás, a szolgáló kanonoki életmód mellett megjelenik az egyháznagy életmód-típusa is. A felső réteg alulról élesen elhatárolt, felfelé viszont teljesen nyitott a püspöki kar felé, így tehát akár annak alsó szintjeként is felfogható. A helyben tartózkodás csak kivételes, eme réteg képviselői leggyakrabban az állami hivatalnokok életmódját élik. Az egy testületen belüli vertikális kapcsolatok

viszonylagos korlátozottságát, a hozzávetőlegesen a prépostok és a mesterkanonokok rétege alatt húzódó válaszfalak merevségét és áthatolhatatlanságát az előrébb jutni kívánó javadalmakosok tehát az egyes testületek között egyre előkelőbb javadalmakra való átlépésekkel kerülték meg. A képet tovább árnyalja a javadalomhalmozás jelensége is. Volt, aki javadalmi mellé közel egyenértékűt szerzett, volt, aki előkelőbbet, de megtartotta korábbi javadalmát is. Mások előkelőbb javadalmuk mellé szereztek jövedelemkiegészítésül kevésbé előkelőket. Olyan eset is előfordult, hogy egy javadalmat több kevésbé előkelő, de együtt mindenképpen jövedelmezőbb beneficiumokért adnak fel. Főleg a püspöki rendbe való átlépésnél figyelhető meg ennek ellentéte: az illető egy sor előkelő javadalmát mintegy becsereéli a püspöki méltóságra.

A csanádi székeskáptalanban nem lehet olyan alulról vagy felülről zárt javadalomszinteket, rétegeket kimutatni, mint Köblös Józsefnek sikerült a dunántúli testületekkel kapcsolatban. A csanádi székeskáptalan tekintetben a Köblös által vizsgáltak közül leginkább a győrihez hasonlít. Hiszen a testületen belüli előrelépés ott is egészen a prépost szintjéig lehetséges volt. Amíg Győrben a prépostok nem emelkedtek püspökké, legfeljebb segédpüspökké, addig Csanádon a főpapság soraiba való előlépés lehetséges volt a prépostok és a főesperesek számára is. Ami az alsópapság és a középréteg közötti vertikális mobilitást, azaz az alsópapságból való előlépés lehetőségét illeti, úgy tűnik, hogy Csanádon ez is sokkal intenzívebb volt, mint a Dunántúlon. Másképp fogalmazva, a csanádi székeskáptalan jobban merítette utánpótlását a helyi alsópapságból, mint a dunántúliak, amelyek tagjai között több volt az olyan személy, aki udvari, kormányzati vagy diplomáciai szolgálatért kapta javadalmát. A karpapság számára ezért ott alig volt lehetséges az előlépés. A legmagasabb arány a győri 5% volt, ez alapján Köblös lehetségesnek vélte, hogy a székeskáptalanokra jellemzőbb ez a javadalomszerzési mód. Eme állítás igazolását persze más székeskáptalanok esetében is szükségesnek vélte. Feltételezése Várad és Pécs esetében sem nyert megerősítést. Kristóf az egyszerű kanonokok vizsgálatokor kijelentette, hogy a káptalani testület lefelé, a székesgyházi papság irányába nagyon zártan mutatkozott. Fedeles Tamás a pécsi székeskáptalan esetében úgy találta, hogy az egyből történő bejutás, azaz a helyi alsópapságból felemelkedett személyek (1 oltárigazgató és 2 társaskáptalani kanonok) csupán 4%-át adták a székeskáptalan személyi állománynak. Csanád esetében viszont úgy tűnik igazolható Köblös feltételezése, miszerint a karpapságból való előlépés általi javadalomszerzési mód inkább a székeskáptalanokra jellemző. Feltételezésünk szerint ez a Győrhez hasonlóan Csanádra is érvényes, „provinciális” jelleggel magyarázható. Várad és Pécs esetében pedig azért nem érvényesülhetett, mert azok székeskáptalanai a legjövedelmezőbb, egyben legelőkelőbb javadalmakkal rendelkező testületek közé tartoztak, tehát földrajzi elhelyezkedésüket leszámítva nem illik rájuk a „provinciális” jelző.

A jelen rövid dolgozatban vázolt képet várhatóan tovább fogja árnyalni a származás és a javadalomhoz jutás módjának vizsgálata és annak eredménye.

G. Tóth Péter

Szeged

JEGYZETEK

KOSZTA László: A magyar székeskáptalok kanonokjai 1200–1350 között. In: *Blög Éva–Dóhó András–Jancsik Csaba–Kiss Gábor Ferenc–Nyulassy Ágnes–Zakar Péter* (szerk.): *Dixit et salvavi animam meum: Tanulmányok a 65 éves Szegfű László tiszteletére. Belvedere Meridionale, Szeged, 2007* 99–100. 100.

KOSZTA László: Dél-Magyarország egyházi topográfiája a középkorban. In: *Kollár Tibor* (szerk.): *A középkori Dél-Alföld és Szer a középkorban. Szeged 2000.* 47–48.

BOROVSKY Sám: Csanád vármegye története 1715-ig. I. kötet. A vármegye általános története. Budapest, 1896 (a továbbiakban: BOROVSKY 1896.) 387–432, ill. BOROVSKY Sám: Csanád vármegye története 1715-ig. II. kötet. A vármegye részletes története. Budapest, 1897 (a továbbiakban: BOROVSKY 1897.) 102. o. 130. jegyzet.

JUHÁSZ Kálmán: A csanádi székeskáptal a középkorban (1030–1521). (Csanádvármegyei könyvtár 38.) A csanádi egyházmegye története. Második rész. Káptalok, szerzetesrendek. Makó 1941. (a továbbiakban: JUHÁSZ 1941.) 16–84.

Erre lásd FEDELES Tamás: A pécsi székeskáptal személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526). *Tanulmányok Pécs történetéből* 17. Pécs, 2005. (a továbbiakban: FEDELES 2005.) 23–36. KÖBLÖS József: Az egyházi középélet Mátyás és Jagellók korában. *Társadalmi és művelődéstörténeti tanulmányok* 12. Budapest, 1994. (a továbbiakban: KÖBLÖS 1994.)

KÖBLÖS József: A fehérvári káptalan vonatkozásai a középkor végén. In: *Dunántúli településtörténet VII. Falvak, városok és puszták a Dunántról.* (Szerk.: Somfal Balázs) Veszprém, 1989 351–370. 352.

JUHÁSZ 1941. 27.

JUHÁSZ 1941. 26.

JUHÁSZ 1941. 31. (utólagos kézírásával).

Monumenta Vaticana. *Historiam regni Hungariae illustrantia. Vatikáni Magyar Okiratár I. sorozat.* Budapest 2000. (a továbbiakban: Mon. Vat.) I. 515. JUHÁSZ 1941. 23–24.

JUHÁSZ 1941. 36.

LUKCSICS Pál: XV. századi pápák oklevelei I. kötet. V. Márton pápa (1417–1431). Budapest, 1931. (a továbbiakban: LUKCSICS 1931.) 718. sz., JUHÁSZ 1941. 36.

Mon. Vat. IV. 180. 181. sz., JUHÁSZ 1941. 35.

Mon. Vat. I. 515. JUHÁSZ 1941. 41.

Mon. Vat. III. 237. sz., JUHÁSZ 1941. 53.

JUHÁSZ 1941. 32. 52.

LUKCSICS Pál: XV. századi pápák oklevelei II. kötet. IV. Jenő pápa (1431–1447) és V. Miklós (1447–1495). Budapest, 1938. (a továbbiakban: LUKCSICS 1938.) 1132. sz., JUHÁSZ 1941. 28–29.

LUKCSICS 1938. 625. sz., JUHÁSZ 1941. 28.

JUHÁSZ 1941. 24., ill. Hegyi Géza szives közlése alapján.

LUKCSICS 1931. 722. sz., JUHÁSZ 1941. 27–28.

JUHÁSZ 1941. 25.

KRISTÓF Ilona: Egyházi középélet a késő középkori Váradon (1440–1526). Egyetemi doktori értekezés. Témavezető: Solymosi László. Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola. Kézirat. 2009. (a továbbiakban: KRISTÓF 2009.) 130.

JUHÁSZ 1941. 41.

JUHÁSZ 1941. 38. 44.

BOSSÁNYI Árpád: A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai II. Budapest, 1918. (a továbbiakban: BOSSÁNYI 1918.) 18. sz., JUHÁSZ 1941. 40.

JUHÁSZ 1941. 48.

JUHÁSZ 1941. 42–43, 77.

JUHÁSZ 1941. 38. 44.

Mon. Vat. III. 211. sz., JUHÁSZ 1941. 41.

JUHÁSZ 1941. 44. 99.

JUHÁSZ 1941. 48. 68.

JUHÁSZ 1941. 48. 84.

LUKCSICS 1931. 661. sz., JUHÁSZ 1941. 47.

JUHÁSZ 1941. 49.

KRISTÓF 2009. 129.

JUHÁSZ 1941. 58. vö. BOROVSKY 1896. 409.

LUKCSICS 1931. 116. sz., Zsigmondkori oklevélár. Összeállította: Mályusz Elemér, Borsos Iván, C. Tóth Norbert, Neumann Tibor. Budapest, 1951. (a továbbiakban: ZsQ.) IX. 1283. sz.

BOROVSKY 1896. 414–415; JUHÁSZ 1941. 66. 80.

JUHÁSZ 1941. 55–56, 67.

JUHÁSZ 1941. 43. 99.

JUHÁSZ 1941. 48. 68.

JUHÁSZ 1941. 71.

JUHÁSZ 1941. 70.

JUHÁSZ 1941. 62. 156. (692. sz.)

BUNYITAY Vincze: A váradi püspökség története. II. Káptalansai s monostori, a püspökség alapításától 1566. évig. Nagyvárad, 1883. (a továbbiakban: BUNYITAY 1883.) 177.

Mon. Vat. II. 216. sz., JUHÁSZ 1941. 63.

BOROVSKY 1896. 406; JUHÁSZ 1941. 54.

BÓNIS György: Szentzeleki regeszták. Iratok az egyházi hírlakodás történetéhez a középkori Magyarországon. A szerző hátrahagyott kéziratát gondozza és szerkesztette Balogh Elemér. Páski, Budapest 1997. (a továbbiakban: BÓNIS 1997.) 2757, 3284, 3193, 3272, 3292. sz.

JUHÁSZ 1941. 62.

Mon. Vat. III. 237. sz., JUHÁSZ 1941. 53.

BOSSÁNYI 1916. 6. sz., JUHÁSZ 1941. 56–57.

JUHÁSZ 1941. 62.

Mon. Vat. I. 516. JUHÁSZ 1941. 34–35.

JUHÁSZ 1941. 61–62.

JUHÁSZ 1941. 68.

BOSSÁNYI 1916. 426. sz., JUHÁSZ 1941. 55–56.

LUKCSICS 1931. 718. sz., BOROVSKY 1896. 390–391, JUHÁSZ 1941. 36.

LUKCSICS 1931. 398. sz., JUHÁSZ 1941. 69.

JUHÁSZ 1941. 62.

Mon. Vat. IV. 181. sz., JUHÁSZ 1941. 35.

LUKCSICS 1938. 482. sz., JUHÁSZ 1941. 70.

LUKCSICS 1938. 145. sz.

EUBEL III. 346.

KÖBLÖS 1994. 80. 85.

BÓNIS 1997. 2365. sz., BOROVSKY 1896. 405–406; JUHÁSZ 1941. 53–54.

THEINER Augustino: *Monumenta Historica Hungariae* II. Roma, 1860. 442., BOROVSKY 1896. 406; JUHÁSZ 1941. 54. 83.

LUKCSICS 1938. 145. sz., JUHÁSZ 1941. 69.

BÓNIS 1997. 2757, 2760, 2762, 2764, 2766, 2788, 3145, 3193, 3219, 3272. sz.

Hegyi Géza szives közlése alapján.

A Zichy és yásonkői gróf Zichy-család 1066b ágának okmányaira VIII. (szerk.: KAMMERER Ernő) Budapest, 1895. 93. (73. sz.), JUHÁSZ 1941. 66. JUHÁSZ 1941. 66.

LUKCSICS 1931. 352. sz., PESTY Frigyes–ORTVAY Tiadár: Oklevelek Temesvármegye és Temesváros történetéhez. I. 1183–1430. (Temesvármegye és Temesváros története IV.) Másolta és gyűjtötte Pesty Frigyes. A Magyar Tudományos Akadémia Tört. Bizottsága rendeltetéséből sajtó alá rendezte Ortway Tiadár. Pozsony, 1896. (a továbbiakban: PESTY–ORTVAY 1896.) 366. (365. sz.), JUHÁSZ 1941. 53, 78–79 vö. BOROVSKY 1896. 405.

LUKCSICS 1931. 571. sz., BOROVSKY 1896. 405–406, JUHÁSZ 1941. 53–54.

LUKCSICS 1931. 186. sz., JUHÁSZ 1941. 68.

BOSSÁNYI 1916. 426. sz., JUHÁSZ 1941. 56.

Mon. Vat. III. 191. sz., JUHÁSZ 1941. 53.

JUHÁSZ 1941. 57.

LUKCSICS 1931. 40. sz., JUHÁSZ 1941. 99. 77–78.

JUHÁSZ 1941. 36. 79.

LUKCSICS 1938. 97. sz., JUHÁSZ 1941. 36. 81.

JUHÁSZ 1941. 58. 78.

JUHÁSZ 1941. 66.

Ld. JUHÁSZ 1941. 95–96, 67.

JUHÁSZ 1941. 95.

Mon. Vat. III. 293. sz., JUHÁSZ 1941. 57–58, 76.

BOROVSKY 1897. 99.

KÖBLÖS 1994. 426.

BOROVSKY 1896. 407, JUHÁSZ 1941. 54.

Mon. Vat. III. 228. sz., JUHÁSZ 1941. 53, 78. vö. BOROVSKY 1896. 405.

JUHÁSZ 1941. 56–57.

BOSSÁNYI Árpád: A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai I. Budapest, 1916. (a továbbiakban: BOSSÁNYI 1916.) 178. 273.

JUHÁSZ 1941. 63–65.

JUHÁSZ 1941. 36. 81.

JUHÁSZ 1941. 36. 79.

JUHÁSZ 1941. 53.

JUHÁSZ 1941. 81.

JUHÁSZ 1941. 80.

BOROVSKY 1896. 428, JUHÁSZ 1941. 84., BUNYITAY 1883. 181.

Mon. Vat. IV. 524., JUHÁSZ 1941. 77. *Monumenta Romana episcopatus Vespriensis* II. 347. (445. sz.)

JUHÁSZ 1941. 76–77.

BOSSÁNYI 1918. 393, JUHÁSZ 1941. 75.

JUHÁSZ Kálmán: Hajdani monostorok a csanádi egyházmegyében. Budapest, 1926. (a továbbiakban: JUHÁSZ 1926.) 103, JUHÁSZ 1941. 84.

JUHÁSZ 1941. 78.

JUHÁSZ 1941. 77.

JUHÁSZ 1941. 15.

LUKCSICS 1931. 189. sz.

JUHÁSZ 1941. 42–43, 77.

JUHÁSZ 1941. 62.

BOROVSKY 1896. 412–413., JUHÁSZ 1941. 61–62, 83.

Mon. Vat. III. 293. sz., JUHÁSZ 1941. 57–58, 76.

JUHÁSZ 1941. 58. 78. vö. BOROVSKY 1896. 409.

JUHÁSZ 1941. 56–57.

JUHÁSZ 1941. 57.

LUKCSICS 1931. 40. sz., JUHÁSZ 1941. 99. 77–78.

JUHÁSZ 1941. 59–60. 147. (593. sz.), *Teleki-József. Humyadiak kora Magyarországon.* XII. Budapest, 1897. 11–13. (600. sz.)

BOROVSKY 1896. 414–415; JUHÁSZ 1941. 66. 80.

LUKCSICS 1931. 352. sz., JUHÁSZ 1941. 78.

LUKCSICS 1931. 571. sz., JUHÁSZ 1941. 79.

Mon. Vat. III. 191. sz., JUHÁSZ 1941. 53, 76.

JUHÁSZ 1941. 83.

LUKCSICS 1938. 483. sz., JUHÁSZ 1941. 70. 81.

LUKCSICS 1931. 398. sz., JUHÁSZ 1941. 69–70. 79.

KNAUZ Nándor: A budai káptalan regesztái 1148–1649. *Magyar Történelmi Társ.* 1863. I–156. 86.

JUHÁSZ 1941. 71.

DI (= Magyar Országos Levéltár, Mohács Előtti gyűjtemény, Diplomataikai Levéltár) 18954., DI 18973., JUHÁSZ 1941. 70–71.

LUKCSICS 1931. 733. sz., JUHÁSZ 1941. 36. 79., BOROVSKY 1896. 390–391.

Mon. Vat. IV. 181. sz., JUHÁSZ 1941. 35. 76.

LUKCSICS 1938. 97, JUHÁSZ 1941. 36. 81.

JUHÁSZ 1941. 38., BOROVSKY 1896. 403–404, 435, JUHÁSZ 1926. 82.

LUKCSICS 1938. 625. sz., BOROVSKY 1896. 391, JUHÁSZ 1941. 28.

JUHÁSZ 1941. 29.

JUHÁSZ 1941. 76.

JUHÁSZ 1941. 73.

JUHÁSZ 1941. 42–43, 77.

JUHÁSZ 1941. 43.

JUHÁSZ 1941. 43., PESTY Frigyes: A Szörény vármegyei hajdani oláh kúriák. Budapest, 1876. 68.

Mon. Vat. IV. 76. sz., JUHÁSZ 1941. 76., és Hegyi Géza szives közlése alapján.

JUHÁSZ 1941. 77.

Mon. Vat. I. 515, JUHÁSZ 1941. 75.

BOSSÁNYI 1916. 478. sz., JUHÁSZ 1941. 73.

Mon. Vat. I. 145, JUHÁSZ 1941. 71.

BOSSÁNYI 1918. 226.

JUHÁSZ 1941. 75. és Hegyi Géza szives közlése alapján.

Vö. JUHÁSZ 1941. 58. 78. vö. BOROVSKY 1896. 409.

Mon. Vat. II. 22., BOROVSKY 1896. 424., JUHÁSZ 1941. 76.

BOSSÁNYI 1916. 391. sz., JUHÁSZ 1941. 73.

BOSSÁNYI 1918. 16. sz., JUHÁSZ 1941. 57.

JUHÁSZ 1941. 76.

BOROVSKY 1896. 427, JUHÁSZ 1941. 83., KÖBLÖS 1994. 426.

BOROVSKY 1896. 99.

PESTY–ORTVAY 1896. 566. (365. sz.), JUHÁSZ 1941. 53, 78–79 vö. BOROVSKY 1896. 405.

BOROVSKY 1896. 405–406, JUHÁSZ 1941. 53–54.

JUHÁSZ 1941. 68.

JUHÁSZ 1941. 56.

JUHÁSZ 1941. 49.

JUHÁSZ 1941. 80.

JUHÁSZ 1941. 78.

Mon. Vat. III. 191. sz., JUHÁSZ 1941. 53, 76.

JUHÁSZ 1941. 78.

JUHÁSZ 1941. 77.

Mon. Vat. III. 63., BOROVSKY 1896. 424., JUHÁSZ 1941. 76.

Mon. Vat. III. 237. sz.

JUHÁSZ 1941. 28–29.

KRISTÓF 2009. 129–130.

FEDELES 2005. 133.

KÖBLÖS 1994. 83–85.

LUKCSICS 1931. 661. sz.

Mon. Vat. IV. 514.

Mon. Vat. III. 244., BOROVSKY 1896. 424., JUHÁSZ 1941. 76.

Mon. Vat. I. 145.

Mon. Vat. I. 161.

JUHÁSZ 1941. 32.

JUHÁSZ 1941. 80.

JUHÁSZ 1941. 79.

Mon. Vat. II. 251. sz., JUHÁSZ 1941. 76.

JUHÁSZ 1941. 75., Hegyi Géza adatai szerint segedi plébános volt.

Hegyi Géza szives közlése alapján, vö. JUHÁSZ 1941. 75.

KRISTÓF 2009. 42.

JUHÁSZ 1941. 96.

LUKCSICS 1931. 697. sz.

BOSSÁNYI 1918. 226.

JUHÁSZ 1941. 42–43, 77.

Feleles 2005. 154.: A magyar káptalok prépostjainak jövedelmei: Eger 480, Esztergom 400, Pécs, Buda, Szekesfehérvár 300, Veszprém és Várad 250, Győr 240, Kalocsá 200, Bács és Zágráb 100, Csanád és Vác 160, Bosznia és Szerém 70 Ft.

MÁLYUSZ Elemér: *Egyházi társadalmak a középkori Magyarországon.* Budapest, 1971.

KÖBLÖS 1994. 83.

KÖBLÖS 1994. 83–87.

KÖBLÖS 1994. 83–85.

KÖBLÖS 1994. 83.

KRISTÓF 2009. 129–130.

FEDELES 2005. 133.

Szent Hedvig Lengyel királynő

AZ UTOLSÓ MAGYAR ANJOU

II. János Pál pápa szívesen nevezte a krakkói Wawel székesegyházát a „lengyel nép szentélyének”. Magyar szentély is ez, litvánoké is, hiszen itt pihen Nagy Lajos királyunk harmadik, leánya, a szentéletű Hedvig királynő; – az altemplomban pedig Báthory István erdélyi fejedelem, majd lengyel király. Jadwiga – ahogyan második hazájában nevezik – fehér márvány szarkofágja mellett magyarok, lengyelek, litvánok állnak meg, térdelnek le, hogy kérjék mennyei pártfogását.

Honnan indult, mit tett, kivé lett ez a magyar földön született, lengyel és litván föld szentjévé vált (leány-ágon) Árpád-házi, apai ágon Anjou királyi sarj? Kik voltak példaképei, életszentsége milyen evangéliumi értékrendet mutatott meg saját korának, majd a későbbi századok Egyházának?

Tekintsünk mindenekelőtt a nápolyi-magyar Anjou családfára. V. István (1239–1272) Árpád-házi magyar király második leánya, Mária (1255–1323. márc. 28.) 1270-ben Anjou II. Károlyhoz ment feleségül. Ebből a házasságból született többek között Anjou (Toulouse-i) Lajos ferences, püspök, valamint Anjou „Martell” Károly (1271–1295) nápolyi helytartó, aki a feltörekvő Habsburg család egyik grófkisasszonyát, Klemenciát (+1293) választotta hitveséül. E házasságból sarjadt ki az Anjouk magyar ága; elsőszülött fiuk – a pápa erőteljes támogatásával, de nem kis nehézségek árán – I. Károly Róbert (1288–1342) néven foglalta el a magyar trónt. Károly Róbert első felesége, Katalin tescheni hercegnő fiatalon meghalt; második felesége, Luxemburgi Beatrix két év múlva (1309) ugyancsak sírba szállt. Harmadik felesége, a mélyen vallásos lengyel Piaszt Erzsébet (+1380) viszont hosszú életet élt, az uralkodót öt fiúval ajándékozta meg. Az első kettő kiskorában meghalt. Őket a későbbi Nagy Lajos magyar király (1326. márc. 7.–1342. szept. 11.) követte, utána öccse, Anjou Endre herceg (*1327. nov. 30.) született, akit fiatalon politikai kalandor felesége, I. Johanna nápolyi királynő (+1382. júl. 27.) gyilkoltatott meg 1345-ben. Az ötödik fiú, István, horvát-szlavón-dalmát herceg mindössze 22 évet élt meg (1332–1354).

Nagy Lajos magyar és lengyel király első felesége, Luxemburgi Margit hercegnő fiatalon halt meg (+1348). I. Lajosnak 1353-ban egy bosnyák királylány, – a később tragikus sorsra jutó – Kotromanics Erzsébet lett a második felesége. Bármenyire várták az évek során, fiuk nem született. Három leányuk közül kettő, Mária (1371–1395) és Hedvig (1373/4–1399) élte meg a felnőttkort, de mindketten fiatalon, húszas éveikben hunytak el.

Szent Hedvig közvetlen, említett Anjou felmenői, rokonai között mindössze egyetlen szentet találunk, Toulouse-i Szt. Lajost (1274–1297), akit 1317. ápr. 7-én XXII. János pápa kanonizált. A szertartáson jelen volt anyja, Árpád-házi Mária (1257–1323. márc. 28.), Anjou II. Károly nápolyi király özvegye. A nápolyi és a magyar királyi család számon tartotta az Anjouk egyetlen kanonizált szentjének politikai és egyházi pályafutását. Az eleven hagyomány Hedvig előtt felcsillantotta fiatalon elhunyt püspök-rokona ferences alázatát és szolgáló, önfeláldozó szeretetét. Tudta róla, hogy Lajos gyermekkorában hét évet tüsszként élt Aragóniában, és miután visszatérhetett hazájába, feledve előkelő származását, azonnal Szent Ferenc követője lett. Huszonkét éves korában pápai engedéllyel pappá szentelték, majd rövidesen kinevezték Toulouse főpásztorává. Püspökként is megmaradt egyszerű ferences szerzetesnek: a szeretet és a megbocsátás szellemében végezte nagy múltú egyházmegyéje szolgálatát. Már felmentését akarta kérni, amikor váratlanul megbetegedett, s alig huszonegy éves korában elhunyt.

Hedvig emberi nagyságának, keresztény életszentségének gyökereit kutatva, feltétlenül szemügyre kell vennünk a távoli Árpád-házi vonalat, hiszen az uralkodásra nevelt, művelt magyar királylány minden bizonnyal ismerte szent magyar elődeit. Ekkor már olvashatta Szent István (975–1038) apostoli király és fia, Szent Imre herceg (1000/1007–1031) legendáit; talán hallott Skócia szent királynéjáról, a leányágon Árpád-házinak tartott Skóciai Szent Margit királynéről (1045–1093), továbbá Prága főpásztoráról, a Magyarországon is térítő Szent Adalbert (956–997) vértanú püspökről (akit egyébként lengyel földön, Gnieznóban temettek el). Tanulnia kellett a magyar

archiregnum nagy királyairól, az 1192-ben kanonizált Szent Lászlóról (1040–1095), III. Béláról (1148–1196), két fiáról, I. Imréről (1174–1204) és II. Endről (1177k–1235. szept. 21.). Vajon eljutott-e hozzá meráni Gertrúd magyar királyné tragikus sorsának (+1213) megrendítő üzenete? Nem tudjuk. A meggyilkolt Gertrudis leányának, Árpád-házi „Nagy” Szent Erzsébet fejedelemasszonynak (1207–1231) híre viszont Hedvig korában már Európa-szerte ismert volt. Dicséretétől hangos volt hazája és Thuringia, a pápa pedig a világegyház elé állította a magyar Szent Erzsébet lángoló istenszeretetének, odaadó hitvesi szerelmének, felebaráti szolgálatának, alázatának, szegénységének ragyogó példáját: Perugiában 1235-ben IX. Gergely ünnepélyesen a szent sorába iktatta. Hedvig olvashatta a thuringiai fejedelemasszony életszentségéről szóló hivatalos tanúvallomásokat, lapozgathatta Heisterbachii Caesarius Szent Erzsébetről írott első életrajzát, a magyar királyi kancellária levéltárában pedig bizonyára feltve őrizték Árpád-házi Szent Erzsébet szentté avatási bullájának (1235) egy példányát. Minthogy az Anjou királykisasszony hallott és tanult a tatárjárásról is, ennek nyomán megismerkedett IV. Béla (+1270) és a nikaiai császárlány, Laszkarisz Mária szent életű gyermekével.

Lengyel földön, Krakkó-Sandomierz fejedelmének, Szemérmes Boleszlávnak volt hitvese Árpád-házi Szent Kinga tiszta életű fejedelemasszony (1224–1292): népének jövevénye, özvegyen klarissza apáca. A gnieznói fejedelem, Jámbor Boleszláv (+1279) Szent Kinga húgát, Boldog Jolántát (1235/39–1298) vette feleségül. Jolánta, aki három leánynak adott életet, Szt. Erzsébet nagynénjéhez hasonlón, a beteges gondozásban túnt ki, több ispotályt alapított.

Özvegyen a gnieznói klarisszák kolostorában fejezte be életét. Ebbe a testvér-sorba tartozik a kevésbé ismert Boldog Konstancia (+1276 körül), a hatodik gyermek, 1251-től Leo halicsi fejedelem hitvese. Életszentségéről lengyel történelmi források tudósítanak. Konstanciát az orosz hagyomány is a szent fejedelemasszonyok között tartja számon.

Kisebbségi húguk, Árpád-házi Szent Margit (1242–1270. jan. 18.) Marcellus domonkos frater által megírt életrajzának (vita, 1272/76), „legendájának” latin szövege Hedvig korában már valamilyen magyar fordításban is olvasható volt. Mit csodálhatott meg benne az ifjú Anjou hercegekiaszszony? A Jézus, a Megfeszített iránti szerelmes odaadást, a népéért való szüntelen imát, a kimeríthetetlen szolgálát- és áldozatkészséget? Lengyel földön hallania kellett a muhi csatában halálos sebet kapott Kálmán herceg (+1241) hitveséről, a kórházakat építtető lengyel Szent Szaloméről (1211–1268), közelről is láthatta sírját, tisztelhetette ereklyéit. Hedvig nagyapjának, Károly Róbert királynak két szent kortársáról sem feledkezhetünk el. Az utolsó Árpád-házi királynak, III. Andrásnak (1290–1301. jan. 14.) egyetlen gyermeke, ifjabb Szent Erzsébet OP, az „utolsó aranyágacska” (1292/94–1336/38) a svájci Töss városka domonkos kolostorában ugyanolyan imádságos, rejtetten áldozatos életet folytatott, mint korábban a szigeti klostromban hazájáért vezeklő nagynénje, Szent Margit. Egy még távolabbi, leányágon Árpád-házi leszármazott királyné, a béketűrő és béketeremtő Portugáliai Szent Erzsébet (1271–1336) királyné mutatja a keresztény életszentség ragyogó példáját hazájának és az egész Egyháznak. Valószínű, hogy e két utóbbi Árpád-házi szent nő életét Hedvig nem ismerhette, amint nemigen hallhatott Szent László egyetlen gyermekéről, Árpád-házi Szent Piroska/Eiréné bizánci császárné (+1134) csodálatos életéről sem. Bizánc messze volt, biztos tényként csak a magyar szentek lelki összetartozását állíthatjuk.

Hedvig rövid, mindössze 26 éves életének külső menetéről történelmi adatok nyújtanak némi eligazítást. A magyar királyi hercegnő az aktuális „nagypolitika” engedelmes, önmagát tudatosan feláldozó szereplője lett. A politikai, diplomáciai kulisszák mögé nézve kellene megtalálnunk keresztény életszentségének hiteles rajzolatát. Sajnos, hagiográfiai szempontból csak olyan írott források állnak a kutató rendelkezésére, amelyek, már legendás vándormotívumokkal díszítve, lényegében kultuszának elterjedéséről adnak hírt. Jelzések – feliratok, tárgyi emlékek, főképp pedig a megszakítatlan hagyomány – mozaikjaira vagyunk

utalva. A hagiográfia ismert tudományos módszereivel nem jutunk messzire.

A szűkös jelzések nyomán s az adott történelmi keretbe állítva kell felidézünk a magyar Anjou Hedvig királynő, a Szent alakját.

Nagy Lajos halála után Lengyelországot belső széthúzás gyöngítette, kívülről pedig területre, zsákmányra éhező ellenség fenyegette. Lengyel nemesi körökben e vészterhes történelmi pillanatban született meg a következő terv: Jagello Vladisláv pogány litván nagyfejedelem hívják meg a lengyel trónra, hogy az népével együtt fölveve a keresztiséget, erős államszövetséget hozzon létre. Akarva-akaratlan e tervnek lett főszereplője Nagy Lajos magyar és lengyel király és a bosnyák Kotromanics Erzsébet királyné legkisebb gyermeke. A 12 éves Anjou Hedvignek le kellett mondania Lipót osztrák herceg fia, Habsburg Vilmos iránti gyermekkori vonzalmáról, éledő szerelméről, akihez pedig – a hagyomány szerint – az utolsó percig ragaszkodott, és fiatal leányként két országért kellett felelősséget vállalnia: a lengyel nemzet jövőjéért és a litván nemzet krisztusi hitre térítéséért.

Néhány kiegészítő szó még a politikai előzményekről. Nagy Lajos, röviddel halála előtt, idősebb leányát, Máriát jelölte ki a lengyel, a fiatalabb Hedviget pedig a magyar trónra. Rendelkezését azonban a magyar főurak megváltoztatták: 1382-ben Máriát kiáltották ki Magyarországot királynőjének. Eközben a lengyelek úgy döntöttek, hogy a koronát Nagy Lajos azon leányának adják, akit az özvegy anyakirályné jelöl ki, s aki majd férjével együtt Lengyelországban fog kormányozni. Miután Nagy Lajos özvegye, Erzsébet anyakirályné Hedviget jelölte a lengyel trónra, az események felgyorsultak.

Bodzenta gnieznói érsek 1384. október 15-én (a meggyilkolt Gertrúd magyar királyné nővérének, Sziléziai Szt. Hedvignek /+1243/ ünnepe) Krakkóban királynővé koronázta az akkor még csak 12 évében járó Anjou Hedvig magyar királyi hercegnőt. Kezét – a politikai szövetségnek megfelelően – Jagello Vladisláv litván nagyfejedelem kérte meg, és nyerte el.

1385 augusztusában megkötötték a lengyel-litván uniót.

1386 február 15-én Jagello Vladisláv, kísérete és számos litván főúr megkeresztelkedett a waweli székesegyházban. Néhány nap múlva, február 18-án megtartották Jadwiga és Jagello esküvőjét (a szertartáson nem volt jelen sem anyja,

Erzsébet özvegy királyné, sem nővére, Mária magyar királynő).

1386. március 4-én Jagellót II. Ulászló néven lengyel királlyá koronázták. Az alig 14 éves Jadwiga és immár keresztény férje, Jagello II. Ulászló, társuralkodóként tartották kezükben a két ország jogarát.

1388. április 18-án kelt levelében VI. Orbán pápa üdvözölte Jagello megtérését és a létrejött házasságot. Utóda, IX. Bonifác (1389–1404) megígérte, hogy keresztapja lesz születendő gyermeküknek. Hogyan is láthatott volna a jövőbe?

Így kezdődött a lengyel és litván nép életében a Jagellokorszak. Beköszöntek a fiatal királynőre várt a legfontosabb feladat. Hedvignek, fiatal kora ellenére volt már annyi bátorsága, lelki ereje, hogy egy idegen kultúrában, a nála közel negyedszázaddal idősebb litván Jagello Ulászló hitveseként a lengyel és a litván nép királynője, s mint oly sok Árpád-házi szent elődje: szerető szívé anyja legyen.

Nagy Lajos leányként gondos nevelést, műveltséget vitt magával magyar hazájából. Feltehetően márianosztrai pálos szerzetesek tanították. (Ezt a monostort apja, Nagy Lajos alapította 1352 körül!) Általuk ismerte meg Esztergomi Boldog Özséb (1200k–1270), a szent Alapító élettörténetét. Vajon a fehér ruhás remeteszereztesek által sejtette meg, mit jelent a reá váró magány, a lemondás, az önfeláldozás?

Korabeli vallomások szerint kivételesen művelt fiatalasszony volt. Tudott latinul, németül, megtanult lengyelül, és idővel bizonyára értette a litvánok nyelvét is. Szeretett olvasni, jelentős könyvtárral rendelkezett. Amerre országjáró körútjain megfordult, málhája között ládányi könyv is szerepelt. Sokat imádkozott, különösen gyakran időzött a krakkói Wawel székesegyházban magasodó, embernagyságú feszület előtt.

Tudjuk, mindvégig magyar páp volt a gyóntatója. Anyanyelve – ebben a nyelvi sokszínűségben – magyar volt és magyar maradt.

A középkorban ismert „királytűkör” értékrendjét Nagy Lajos király számára egy itáliai domonkos mantellata, a kortársi Szienai Szent Katalin (1347–1380) mutatta meg. Ennek a Magyarországi Királynak címzett, 1379-ben készült levélnek részletét meg kellett ismernie az uralkodásra készülő két leánynak, Máriának és Hedvignek is. Szienai Szt. Katalin (akit ma Európa társvédőszentjeként tisztelünk) a következő királyi erényeket ajánlja a magyarok dicső királynak figyelmébe:

Drága Atyám Krisztusban, az édes Jézusban! Én, Katalin, Jézus Krisztus szolgáinak rabszolgája, írok neked az Ó drága Véreből a vágygyal, hogy az igaz és legtökéletesebb szeretetben megalapozottnak láthassalak. Ez a szeretet nem keresi a magaét, hanem egyedül Isten dicsőségét és dicséretét keresi a lelkek üdvösségében; és felebarátját sem önmagáért, hanem egyedül Istenért keresi. (...) Az a lélek, aki szeretetben él, soha nem tér el Krisztus nyomdokainak követésétől. A tökéletes szeretetben élő lélek háborút visel a viciumok (bűnök) ellen, és békében él az erénnyel. Az ilyen lélekben nincs méltatlankodás, hanem türelemmel viseli a felebarát hibáit. Nem haragvó, hanem jószágos. Nem igazságtalan, hanem igazságos, mert akár uralkodó, akár alattvaló, mindenkinek megadja azt, amivel neki tartozik: Istennek megadja nevének dicséretét és dicsőségét, önmagának bűnei utálatát és gyűlöletét, a felebarátjának pedig a szerete-

tet és a jóakaratot. Ha uralkodó, megőrzi az igazságosságot és mindenkit egyformán számoltat el, a nagyot úgy, mint a kicsit, és a szegényt úgy, mint a gazdagot. Nem gyalázza meg az igazságosságot sem hízelgés, sem tetszés, sem nemtetszés miatt, hanem egyenesen tartja a mérleget, mindenkinek azt adván, amit az értelem kíván. Nagy szorgalommal szolgálja felebarátját, feléje mutatván meg Isten iránti szerelmét: Istennek nem lehet hasznára, és ezért törekszik hasznára lenni annak, akit Isten nagyon szeret, azaz az értelmes teremtménynek, akit közvetítőként kapott Istentől. Valóban olyan édes ez a szeretet-anya, hogy nincs benne semmi keserűség, hanem mindig megvidámítja azt a szívet, amelyik birtokolja őt.

Anjou Hedvig kezdettől ebben az evangéliumi szelvényben készült uralkodói feladataira.

Új hazája ifjú királynőjeként gyakran volt úton. Szeretett lovagolni, betért kis falvakba, ismerkedett a kunyhók, tanya egyszerű népének hétköznapi életével. Az Árpád-házi elődök empátiájával hallgatta panaszait, s tett azonnal igazságot. Szívéhez legközelebb a gyermekek, a betegek, nyomorékok és az otthonatlan szegények álltak. Találkoznia kellett kitaszított leprásokkal is, hiszen a XIV. században Európa-szerte viharos gyorsasággal terjedt ez az iszonyú kór. Templomokat építtetett és szerelt fel – talán saját hímezésű liturgikus ruhákkal, mint szent elődje, Boldog Gizella királyné –, kolostorokat, hospitiumokat, árvaházakat, menedékhelyeket alapított a lengyel királyság és a litván nagyhercegség területén.

1397-ben Prágában kollégiumot létesített litván fiatalok számára, akik az ottani egyetemen teológiát tanultak.

1399 elején Jadwiga alapította meg az 1364 óta működő és akkor már európai hírű krakkói studium generale (egyetem) teológiai karát, majd utána rövidesen felújította az egész univerzitást. A tudomány képviselői mellett innen kerültek ki a Litvánia térítésére induló hithirdetők. IX. Bonifác 1399. január 11-én kelt bullájával ismerte el az alapítást.

Hazáját 1392-ben még egyszer viszontlátta. Anyja, Kotromanics Erzsébet anyakirályné ekkor már nem élt: a magyar urak 1387-ben meggyilkolták. Mária királyné ekkor idézte fel szülőanyjuk megölésének rettenetes történetét. Hedvig hazai látogatása után három évre (1395) elhunyt Mária nővére, Luxemburgi Zsigmond hitvese is. Vele kihalt az Anjouk magyarországi ága! Családjának Hedvig maradt utolsó élő tagja.

A magyar Anjou-ház történetét egy szent nő fogja lezárni!

Kortársai szerint az Árpád-házi szent elődöket jellemző empátiával rendelkező Hedvig „a béke megerősítője, Isten igazságának tanója és védelmezője” volt. Mindent elkövetett a nemzetközi és társadalmi feszültségek enyhítéséért, megszüntetéséért. Nem politikai eszközökkel, hanem személyes jószágával ért el rendkívüli eredményeket. „A sántának lába, a vaknak szeme volt” – írta róla halála után egy krakkói magister. Isten iránti odaadó szeretetében maga volt az önzetlen, sugárzó és szolgáló jószág. Életútját a bensőséges imaéletből fakadó lemondás és tudatos áldozatvállalás jellemezte.

13 évig uralkodott-szolgált Jagello II. Ulászlóval együtt. Egyetlen gyermeke világhozatalát nem élte túl, 1399. július

17-én hunyt el, mindössze 26 éves korában. Három nap múlva meghalt újszülött kislánya is.

Egyetlen feljegyzett mondása maradt ránk, de ez fényt vet evangéliumi lelkületére. Férje egy erőszakos intézkedés után az igazságtalanul megkárosítottaknak Hedvig királynő e kérdés kíséretében szolgáltatott igazságot: „Ha visszaadtuk is elvett javaikat, ki fogja visszaadni elsírt könnyeiket?”

A krakkói Wawelben, Hedvig királynő keresztje alatt mindmáig a következő felirat olvasható:

„A mi Megváltónk, a keresztre feszített Jézus Krisztusnak ezen arcképe, a mely a legnagyobb tisztelettel e ránkba van elhelyezve, őseink tradíciója szerint beszélt Szent

Hedvig királynővel, Lajos magyar és lengyel király leányával, Jagello Ulászló első feleségével, aki híres volt szent életéből és halála után különféle csodákból. Úgy szintén te is, Vándor, hallgasd meg, amit mondanak neked a te Urad néma sebelei, és gondold meg, mily hálásnak kell irántok lenned.”

Hat évszázad távolából – Magyarország, Lengyelország, Litvánia és így a keresztény Európa – jövőjét hordozva, erre a töviskoszorús Arcra mutat ma is (merjük kimondani!) a misztikus Szent Hedvig, magyarok, lengyelek és litvánok immár mennyei Királynője.

Puskely Mária

JEGYZETEK

Szenté avatásának közös ünnepe: 1997 június 8 Krakkó

Szent Hedvig liturgikus ünnepe: július 18

A fenti cikk alapja a következő, általam tartott előadás Szent Hedvig és Litvánia Nemzetközi tudományos konferencia Vilnius, 2010 márc. 26 Anjou Hedvig, Magyar hercegnő, Lengyelország királynője és Litvánia Nagyhercegnéje (1374. február 18 – 1399 július 17) Vilnius, 2010 83–95 – Az előadások litván, lengyel és magyar nyelven hangzottak el, párhuzamos litván fordítással.

FRANKÓI Vilmos Mária, V István leánya, Nápolyi királyné. Bp., 1906

MEYSZTOWICZ, Valérie: Elisabeth de Pologne, Reine de Hongrie. Son pélerinage a Rome. Vatican, 1943.

Szent Lajos, Tolosai Püspök, ötödik István Király Leányának, Máriának Fia. Régi Magyar Szentség, Nagy-Szombat, 1695 57–59 – M. MARTIN, Rosa: Antependium Toulouse-i Szent Lajos életének jeleneteivel. In: Királylányok messiás földről Magyarországra és Katalónia a középkorban. A Magyar Nemzeti Múzeum kiadása. Bp., 2000 332–333 – Bibliotheca Sanctorum VIII. 300–307

RÉZBÁNYAY József: Magyarországi szt. Margit, Skócia királynéja. Katholikus Szemle 1896 68–97 – FEST Sándor: Edmund Ironside angol-szász király fia szent István udvarában. Skóciai szent Margit. In: Szent István emlékkönyv II. Bp., 1938 527–551 – MENZIES, Lucy – KNOX, Ronald: St. Margaret Queen of Scotland and her Chapel Edinburgh, 1968 – NAGY Kázmér: Skócia pannoniai királynéja Aurora Könyvek, München, 1971 – BYRNE, Lavinia: The Life and Wisdom of Margaret of Scotland. Alba House, New York, 1998 – KNIPI, Mária: Skóciai Szent Margit. Pécs, 2000 – Bibliotheca Sanctorum VIII. 781–786

Szent Albert Püspök, Magyarok Apostola. Régi Magyar Szentség, Nagy-Szombat, 1695 135–139 – Bibliotheca Sanctorum I. 185–190

A négy szolgálólány vallomása, Libellus de dictis quatuor ancillarum sancte Elisabeth confectus. 1232

Vita Sancte Elyzabeth Lantgravie. 1236

Boldog Cunegundis, Házasszűz, Boldog Margit Nénnye. Régi Magyar Szentség, Nagy-Szombat, 1695 50–52 – SZALAY Anitla (szerk.): A sókristály kincse. Árpád-házi Szent Kinga legendái. Rejtjel Kiadó, Bp., 1999 – NIEZGODA, Cecylia: Szent Kinga. Agapé, Szeged, 2003 – Bibliotheca Sanctorum VIII. 400–401

WERTNER Mór: Az Árpádok családi története. Nagy-Becskerek. 1892 489–490 – Bibliotheca Sanctorum VII. 858

STEFANIAK, Piotr: Árpád-házi Boldog Konstancia. B. Konstancia Arpadówna. METEM, 2009

Boldog Salomea Colomannus Magyar Király-Bának Házastársa. Régi Magyar Szentség, Nagy-Szombat, 1695 15–18 – Bibliotheca Sanctorum XI. 589–590

Boldog Szűz Erzsébet-András Király Leánya. Régi Magyar Szentség, Nagy-Szombat, 1695 53–56 – KUHÁR Flórián OSB: A legszentebb család utolsó virága. Korda, Bp., 1939 – PUSKELY Mária: Árpád-házi Szent Margit és Ifjabb Szent Erzsébet Tóssi legendája. Ameko, Bp., 1992 – OEHNINGER, Robert Heinrich: Der Schleier der Prinzessin. Die Legende von der Prinzessin von Ungarn. Verlag Vogel Winterthur, 2000 – Bibliotheca Sanctorum IV. 1109–1110

Szent Erzsébet, Portugália Királynéja, kinek az Anyja Magyar Nemzetből volt. In: Régi Magyar Szentség, Nagy-Szombat, 1695 35–37 – Bibliotheca Sanctorum IV. 1096–1099

MORAVCSIK Gyula: Szent László leánya és a bizánci Pantokrator monostor. Bp. – Konstantinápoly, 1923. – vö. MORAVCSIK Gyula: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Akadémiai Kiadó, Bp., 1988 – MAKK Ferenc: A hatalom ármányában. Historia, 1992 9 sz. 10–12 – Bibliotheca Sanctorum VII. 890–891

–z. Hogyan lett Hedvig Lengyelország királynéja? Vigilia 16 (1951) 2. sz. 108–109

GYÖNGYÖSI Gergely: Arcok a magyar középkorból. (Vita fratrum Heremitarum Ordinis fratrum S. Pauli primi heremite) Szépirodalmi, Bp., 1983 36–51. – Boldog Eusebius, Esztergami Káptalanbeli személy, és Remete Szent Pál Szerzetének első Provinciális. Régi Magyar Szentség, Nagy-Szombat, 1695 103–105 – Bibliotheca Sanctorum V. 262–263

Szénai Szent Katalin. Levelek. Ford. Cserző György. ÖP Budapest, 1983. 821–823.

Történeti irodalom

BELLÉR Béla: Művészetek Nagy Lajos korában. Teológia 17(1983) 3. szám, 171–176

BERTÉNYI Iván: Magyarország az Anjouk korában. Gondolat Kiadó, Bp., 1987

BOUYER, Jean: Hedwige, Princesse d'Anjou, Reine de Pologne. Angers, 1980

DÁVID Katalin – KOVÁCS Endre: A barátság ezer éve. Magyarország, Lengyelország. Bp.–Vársó, 1978 25–27

DERCSÉNYI Dezső: Nagy Lajos kora. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1941

DÜMMERTH-Dezső: Az Anjou-ház nyomában. Panoráma Kiadó, Bp., 1982

ESTÓK János Mária királynő, Hedvigből Jadwiga. In: Királynék könyve. Magyarország királynői, királynéi, kormányzóncái és fejedelmesszonyai. Helikon Kiadó, Bp., 2000 66–67 70–71

FERDINANDY Mihály: Országok úrnője. A magyar Anjouk kora. 1307–1387. Atlantisz Kiadó, Bp., 2007

FÜGEDI-Erik: Könyörülő bánom, könyörülj. Helikon, Bp., 1986

KRISTÓ Gyula – MAKK Ferenc: Károly Róbert emlékezete. Európa Kiadó, Bp., 1988

LENARDUZZI, Marie-Albane: Szent Hedvig magyarországi Anjou hercegnő, Lengyelország királynője. Ecclesia, Bp., 2003

RÁCÓK György: Az Anjou-ház magyarországi (1301–1387). In: A magyar kereszténység ezer éve. Hungariae Christianae Millennium. Bp., 2001 53–62

Visegrád 1335 Tudományos tanácskozás a visegrádi királytalálkozón 650 évfordulóján. Visegrád, 1985 szept. 30. – okt. 1. Bp., 1988

Hagiográfiai és ikonográfiai irodalom

HEVENESI Gabriel SJ: Szent Lajos, Tolosai Püspök, ötödik István Király Leányának, Máriának Fia. In: Régi Magyar Szentség. Nyomtatott Nagy-Szombatban. 1695 57–59

HORVÁTH Tibor – SÁROS László: Szent Hedvig lengyel királynő, a Dunakanyar védőszentje. Vác, 2006

ILLYÉS András: Lengyelek Királynéjának élete. In: Keresztényi életnek tükröz. Nagyszombat, 1705 1054–1055

KASTERSKA, M.: Les lys d'Anjou en Pologne. Paris, 1948

KELLOG, Charlotte: Jadwiga, Poland's great Queen. New York, 1931

LADZINA, W.: Jadwiga, wielka królowa Polski. Paris, 1950

Boldog Hedvig Jadwiga. In: Oratorium Magnae Dominae Hungarorum Romae. Opus sculptoris Róbert Csákszentmihályi. Nr. 19

MESZLÉNYI Antal: Nagy Lajos királyunk és leánya, Hedvig. In: Magyar szentek és szent magyarok. Aurora Kiadó, München 1976 25–27

NARUSZEWICZ, Pietro: Edwige, regina di Polonia, beata. In: Bibliotheca Sanctorum. Roma, 1964. IV. 929–933

POZZO, S. dal: Regina e Santa Roma. 1950

PUSKELY Mária – PROKOP Péter (Festő- és grafikusművész): Hedvig, a lengyelek országol királynője. In: Pannonia szentjei. Jel Kiadó, Bp., 1991 39–40

PUSKELY Mária: Szent Hedvig. In: Virágos kert vala híres Pannonia. Ameko Kiadó, Bp., 1994. 265–267

Eadem: Anjou Szt. Hedvig/Jadwiga. In: A keresztény Európa szellemi gyökerei. Az öreg földréz hagiographiája. Kairosz, Bp., 2004. 496–498

Eadem – SOMOGYI Győző (festőművész): Toulouse-i (Anjou) Szent Lajos ferencségi püspök. Anjou Szent Hedvig, Lengyelország királynője. In: Az Árpád-ház szentjei. Ják, 2006 62–65

QUILLIUS, H.: Königin Hedwig von Polen. Lipsia, 1938

SÍK Sándor: Szent magyarság. SztT, Bp., 1936 3–13

SOMOGYI Győző: I. Lajos Mária. In: Magyar királyok arcképcsarnoka. Kairosz, Bp., 2006 34–35

SZUNYOGH X. Ferenc OSB: Szerwedő Jób a királyi trónon. Boldog emlékk Nagy Lajos Egy szent és apostoli királynő, Boldog Hedvig. In: Magyar szentek - szent magyarok. SztT, Bp., 1938 139–144

TÖRÖK József: Boldog Hedvig. In: A magyar föld szentjei. Tulipán Kiadó, Budapest, 1991 136–137

Bibliotheca Sanctorum IV. 929–933.

A test és a lélek imája

A BÖJTI FEGYELEM ÉS A KÖZÖSSÉGTUDAT

A böjt a hívő ember számára a testi-lelki megtisztulás, önmegtartóztatás és bűnbánat ideje: felkészülés az Istennel való találkozásra. Más böjti fegyelem jellemzi azonban a keleti és a nyugati kereszténységet, sőt, a középkori nyugati világon belül is felfigyelhetünk különbségekre a böjt tekintetében. Lehetséges, hogy a böjti gyakorlat a középkorban nemcsak egyes térségekre, hanem politikai egységekre is jellemző lehetett: összefoghatta egy ország lakosságát, és megkülönböztette őket másoktól. A továbbiakban Roman Michałowski, lengyel történész ide vonatkozó elméletét ismertetem meg a magyar olvasóval. Michałowski egyik tanulmányában sajátos lengyelországi böjti szokást elemez, mely hasonló tartalmú magyar törvénnyel is összevethető. Lássuk, milyen hatással lehet a böjt az önazonosság és idegenfelfogás kialakítására! A kérdés vizsgálata a nagyböjt történetének rövid áttekintésére is alkalmat ad.

A lengyelek sajátos böjti szokásáról a legkorábbi forrás egy szászországi püspöknek, Merseburgi Thietmarnak (975-1018) a krónikája. Thietmar 1012 és 1018 közt alkotott. A szász királyok és a merseburgi püspökség történetét törekedett megírni. Műve a magyar történelemnek is fontos forrása, hisz Thietmar jegyezte fel Waic nevét, megemlékezett a pannóniai király (Szent István) kegyességéről és születésének jelleméről. A krónikás püspök szász volt, hű embere II. Henrik német királynak (1002-1024, 1014-től császár), aki újraalapította a korábban megszüntetett merseburgi püspökséget. II. Henrik három ízben is viselt háborút a lengyel fejedelem, Vitéz Boleszláv (Boleszló) (992-1025) ellen. Boleszláv csapatai szász területre is betörték. Érthető, hogy Thietmar zömében ellenszenves képet fest Boleszlávról és a lengyelekről. Leírja zord szokásaikat, a törvények szigorúságát azonban helyesli. Állítása szerint a lengyeleket úgy kell kormányozni, mint a marhacsordát és a csökönyös szamarat. Az egyik szigorú szokás, amit Thietmar leír, a böjttel kapcsolatos. Eszerint Septuagesima után tilos húst enni. Aki mégis húst eszik, annak kiverik a fogát. Az olvasóban felmerülhet a kérdés: mikor van az a Septuagesima? Mikortól kellett kezdeni a húsvét előtti böjtöt? Keressünk először választ erre a kérdésre.

Septuagesima jelentése hetvenedik. A húsvét előtti kilencedik vasnapot nevezik így. Talányos kérdés, miért nevezték ezt a vasnapot „hetvenedik”-nek, hiszen a húsvétól nem hetven nap választja el. Mikor kezdődik azonban a húsvét előtti böjt?

A kezdeti időszakban a húsvét előtti böjt hosszúsága még nem volt meghatározva. Kr. u. 190 körül Szent Ireneus állítólag úgy nyilatkozott, hogy egyesek szerint egy napot, mások szerint kettőt, ismét mások szerint több napot kell böjtölni húsvét előtt. (Euszebiosz Egyháztörténete szerint mondta ezt Ireneus.) Kialakult az a rend, hogy a húsvét előtti hét – a nagyhét – legyen böjt ideje. A 4. században elterjedt a húsvét előtti hosszabb böjt szokása. Megjelent a harminchat és a negyven napos böjti fegyelem. A negyven napos böjtöt indokolja, hogy Krisztus negyven napig böjtölt a pusztában nyilvános fellépése előtt. Az Ószövetségben is többször találkozunk a negyvenes számmal, mint a bűnbánat idejével. Negyven napig tartott a vízözön, negyven napig várt Mózes a törvényre, negyven évig vándorolt a választott nép a pusztában, mielőtt eljutott volna az ígért földre, negyven napig böjtölt Illés próféta, és negyven napos böjtre szólította fel Jónás próféta is Ninive lakóit. Mindez arra biztat, hogy a húsvét előtti böjt negyven napig tartson.

Mi indokolhatta a 36 napos böjtöt? Ezzel a kérdéssel foglalkozik a 4-5 századi hittudós, Johannes Cassianus párbeszédes művében. Az Atyák beszélgetéseiben. Felveti a kérdést, miért van az, hogy hat hét, illetve máshol hét hét a böjt, a

vasárnapok, szombatok kihagyásával azonban nem jön ki a 40 nap. Cassianus arra figyelmeztet, hogy az év napjaiból tízedet kell adni az Istennek: ez 36 és fél napot jelent. A húsvét előtt tehát bizonyos helyeken hét hetet töltenek böjttel, ebbe nem számít bele a szombat és a vasárnap. Így 35 napot kapunk. Ha ehhez hozzászámítjuk a húsvét vasárnap előtti szombatot és húsvét hajnalát, megkapjuk az év napjainak egytizedét. A böjti időszakba nem számolták bele a vasárnapot, hisz az Krisztus feltámadásának ünnepe. Keleten a szombatot sem számították, hisz Isten szombatban pihent meg a világ teremtése után. Rómában I. Nagy Szent Gergely (590-604) pápa idején a húsvét előtti 6 hetes böjt volt a szokás. A vasárnapokat nem számítva ez szintén 36 napot tett ki.

Nyugaton 700 körül honosodhatott meg az a szokás, hogy hamvazószerdán kezdődik a böjt. Ez a húsvét előtt negyven napos böjtöt jelent a vasárnapokat – a feltámadás ünnepét – nem számítva. A húsvét előtti negyvenedik nap – ha a vasárnapokat nem számítjuk, – szerdára esik. Ez a nap a hamvazószerda. A negyven napos böjt neve a Quadragesima (negyvenedik). A böjti időszakot megelőző három vasárnapnak ugyancsak külön neve van: Quinquagesima, Sexagesima, Septuagesima. Mi lehet ezeknek a böjt előtti vasárnapoknak az eredete?

A Quinquagesima (ötvenedik) vasárnapjának fogalma az 5. században bukkant fel: a húsvét előtti 7 vasárnapot nevezték így. Kiemelt szerepét magyarázhatja, hogy ha a nagypénteket és nagyszombatot, valamint a vasárnapokat nem számítjuk, a húsvét előtti 7 vasárnapig éppen 40 nap telik el. A 6. században megjelent a Sexagesima (hatvanadik) fogalma is: ez volt a neve a húsvét előtti 8 vasárnapnak. Amennyiben a szombatokat sem számítjuk a böjti időszakhoz, a húsvét vasárnapja előtti 8 vasárnapig számolhatunk a 40 napos időszakkal. A 7. században megjelent a Septuagesima fogalma is. Létezett olyan magyarázat, hogy ha valaki a vasárnapok és szombatok mellett a csütörtököket sem számítja a böjthöz, akkor Septuagesima és húsvét között telik el 40 nap. A 9. századi hittudós, Metzsi Amalarius ötletes értelmezést fűz a Septuagesimához. Megállapítja, hogy a húsvét előtti 9 vasárnaptól a húsvét utáni vasárnapig hetven nap telik el. Értelmezése szerint a hetven nap jelképezi a zsidók 70 évig tartó babiloni fogságát. Ahogy a választott nép hazatérhetett Jeruzsálembe, úgy térhet meg a hívő ember örök hazájába, a Mennyei Jeruzsálembe.

A 9. században azzal az elvvel is találkozunk, hogy a Septuagesima után nem szól az Alleluja és Gloria imádság. A 10-11. század fordulóján azonban komolyabb megszorításokkal is találkozunk. Septuagesima vasárnapja után – tehát már hamvazószerda előtt – tiltották pl. a házasságkötést és az istenítélet tartását (Aacheni zsinat 992, Enham 1009, Seligenstadt 1023, Wormsi Burchard Dekrétuma). A húse-

vést azonban csak hamvazószerdától tiltották. Voltak olyan jámbor emberek, akik már a hetvened-vasárnaptól megtartották magukat a hústól: Thietmartól tudjuk, hogy II. Henrik király a Septuagesimával már felhagyott a húsevésről. A kánon azonban ezt nem tette kötelezővé. Ezzel szemben Thietmar püspök szerint a lengyeleknél tilos húst enni Septuagesima után. Itt térhetünk rá Michalowski elméletére. A lengyel történész a következő lehetőséget veti fel: Vitéz Boleszláv azért hozta ezt a törvényt, hogy soknemzetiségű birodalmát ezáltal egységessé tegye. Az azonos böjti fejelem összefogja a népet, és megkülönbözteti őket másoktól. Saját népe ugyanakkor a szigorúbb fejelem révén vallásosabbnak is tűnik fel másoknál. Boleszláv apja, Mieszko fejedelem uralma idején különféle népcsoportokat összefogó birodalom jött létre. Mieszko fennhatósága eredetileg Pozna és Gniezno vidékére terjedt ki, ő azonban elfoglalta a sziléziai területet és Krakko tágabb részét is. Mieszko és utódja, Vitéz Boleszláv különféle eszközökkel igyekeztek összefogni birodalmukat. Régészeti adatokkal igazolható, hogy népeket telepítettek át a fennhatóságuk alá tartozó távolabbi térségből uralmuk központi részébe, Gniezno és Poznan környékére. A korabeli lengyel állam neve, a Polan szó is az ezredforduló idején jelenik meg a forrásokban. Elképzelhető, hogy a névválasztással is a soknemzetiségű államot akarták összefogni: olyan nevet választottak, amely az állam egyik népcsoportjához sem kötődik szorosabban, így mindenki egyformán magáénak érezheti. Mihalowski elmélete alapján elképzelhető, hogy a nyugati rendtől eltérő böjti fejelem is azt a célt szolgálta, hogy összefogja Boleszláv államának népeit.

A sajátos böjti fejelem meglétéről Szent Adalbert 12 századi legendája is tájékoztat. A legenda szerint, amikor Adalbert Lengyelországban járt, kinevették őt szokatlan öltözete és beszéde miatt. A büntetés nem maradt el: akik a szentet kinevették, megnémultak. Később visszanyerték beszéd-készségüket, és arra kérték a szentet, szabjon ki rájuk vezeklést. Adalbert arra utasította őket, hogy böjtöljenek hosszabb ideig, mint ahogy ez másutt szokás tartson a böjtiük húsvét előtt 9 héten keresztül.

Lengyelországban 1248-ig érvényben maradt a Septuagesimától kezdődő hústilalom. 1248-ban Boroszlóban (Wroslaw) zsinatot tartott a pápai legátus, Jacques Pantaléon. A lengyelországi német telepések panasszal fordultak hozzá. A püspökök ugyanis kiközösítés terhe mellett rá akarták őket kényszeríteni a Septuagesimától tartó, kilenc hetes hústilalomra, mivel ez az ottani szokás. A pápai legátus végül úgy rendelkezett, hogy nem kötelező a Septuagesimától kezdődő húsmegvonás.

Felmerülhet az gondolat is, hogy a bizánci böjti fejelem lehetett hatással a lengyelekre. A bizánci gyakorlatban azonban nem a húsvét előtti kilencedik, hanem a 8 vasárnapon hagyták el a húst. A húsvét előtti böjt ideje a keletieknél összesen 10 hét. Első vasárnap a Vámos és Farizeus Vasárnapja, ezután még fogyaszthatnak húst. Második a Tékózló Fiú Vasárnapja. A harmadik vasárnap hagyják el a húsevést - tehát a nyugati rítus szerinti hatvanadvasárnapon (Sexagesima). A következő vasárnaptól már tejet, tojást sem ehetnek - ez a Vajhagyó Vasárnap.

Térjünk vissza a lengyelek böjtiéről szóló legkorábbi forrásra, Thietmar krónikájára. Az általa leírtakat érdemes

nemi fenntartással kezelünk. Fontos figyelembe vennünk, hogy Thietmar többnyire ellenszenvesnek mutatja a lengyeleket. A hústilalom megszegőire vonatkozó büntetés leírása után a krónikás megjegyzi, hogy az ilyen eljárás jobban megszilárdítja az Isten törvényét abban a térségben, mint a püspökök böjti utasítása. Azt is hozzáteszi, hogy vannak a lengyeleknél ennél rosszabb szokások is. Véleménye szerint ezek nem tetszenek sem Istennek, sem a népnek, csak félelmet keltenek. A zord szokások felsorolása azt a célt szolgálja krónikájában, hogy a német uralkodóval ellenséges Vitéz Boleszlávot és népét minél sötétebb színekkel ábrázolja. Azt sem teszi világossá, ki léptette életbe ezeket a szokásokat. Michalowski szerint Vitéz Boleszláv vezethette be ezt a törvényt, valószínűleg 1000 után.

Az is figyelemre méltó, hogy az ezredforduló körüli lengyel szokások egy német püspök krónikájából ismerjük: lengyel forrás nem őrizte meg őket. Ezzel szemben a korszak magyar törvénykezése, Szent István törvényei fennmaradtak, igaz, a törvénygyűjtemény legkorábbi kézirata a 12 századból való. István király így rendelkezik a böjtről: „Ha valaki a mindenki által ismert kántorböjtöt /húst fogyasztva megsértené, egy hétig elzárva böjtöljön.” Továbbá: „Ha valaki az egész kereszténység által megtartott pénteken húst fogyasztana, egy hétig fénytől elzárva böjtöljön.” István törvénye mindenképp emberségesebb, mint a német püspök krónikájában megőrzött lengyel szokás, hisz a magyar király törvénye ebben az esetben nem annyira a bosszúra, inkább a jóvátételre épít. Az egyházi vezeklést szigorítja bizonyos világi büntetéssel. Figyelemre méltó, hogy István törvénye nem szól a negyven napos böjtről. Nála a pénteki böjtölés kötelezettsége valamint a quattuor tempora, vagyis az évnegyedes böjt szerepel. Ez utóbbit magyaros népetimológiával kántorböjtnek mondjuk. István az évnegyedes böjt pontos idejét sem adja meg: úgy veszi, hogy ezt mindenki ismeri. A quattuor tempora - kántorböjt - négy évszakra elosztott böjt napokat jelent. Ennek hagyományos idejét VII. Gergely pápa szabályozta 1078-ban: eszerint nagyböjt első vasárnapja után, pünkösöd után, szeptember 14. - a Szent Kereszt felmagasztalása után - valamint december 13-a, Szent Lúcia napja után kellett böjtölni szerdán, pénteken és szombaton. VII. Gergely pápa előtt is létezett már az évnegyedes böjt szokása: A Liber pontificalis szerint már I. Callixtus (217-222) pápa idején megvolt a nyárra, őszre és télre előírt böjt. I. Leó (440-461.) pápa említi a böjtöt sermóiban. Ez a böjti fejelem talán pogány római ünnepekre vezethető vissza: az aratásra, a szüretre és az olajbogyó betakarításához kapcsolódó ünnepekre. Ez egészült ki később a tavasi böjt napokkal. Felmerült azonban az évnegyedes böjt öszövetségi előzménye is. Szent István korában Wormsi Burchard Dekrétuma és a Seeligenstadti zsinat rendelkezett az évnegyedes böjtről. Mihalowski egy magyar zsinati határozattal is összeveti a lengyel törvényt. A magyar törvény Szent László korából való. Előszava szerint 1092-ben, Szabolcs várában László az ország püspökeivel és előkelőivel tanácskozott. Nagyrészt vallási kérdésekben hoztak döntéseket. Ezek közt szerepel a hús elhagyásáról szóló rendelkezés: „Azok a latinok, akik a magyarok törvényes szokásával nem akarnak egyetérteni, tudniillik akik, miután a magyarok elhagyták a húst, ők azt még hétfőn és kedden is megennek: ha a mi jobb szokásunkkal nem értenek egyet, menjé-

nek, ahová csak akarnak. A pénzt azonban, amit itt gyűjtöttek, hagyják itt, hacsak jobb belátásra nem térnének, és a húst velünk együtt el nem hagyják."

A törvényben említett latinok valamely újlatin népcsoporthoz tartoztak. Kristó Gyula szerint kereskedők lehettek, hiszen a szöveg az általuk gyűjtött pénzről is rendelkezik. Kristó valószínűnek tartja, hogy nem voltak kevesen, hiszen törvény rendelkezett róluk. A szöveg nem árulja el, hogy az országnak mely részén éltek, Kristó szerint azonban elképzelhető, hogy az ő leszármazottaik lehettek azok a latin kereskedők, akiket a 13. században Esztergomban említenek a források. A magyarországi latinok a nyugat-európai bójti rendet követték: hamvazószerdával kezdték a hús elhagyását. 1091-ben, egy évvel a szabolcsi zsinat előtt II. Orbán pápa azt írta elő a beneventói zsinaton, hogy hamvazószerdán kell kezdeni a hústól való tartózkodást. László királyságában azonban már hétfőn meg kellett kezdeni a bójtölést vagyis a húsvét előtti 7. vasárnap, Quinquagesima vasárnapja után. Michalowski arra mutat rá, hogy László törvénye is szigorú a szokásos kánonon, akárcsak Boleszláv, valamint kifejeződik nála, hogy a hazai törvény a jobb. Felmerülhet a kérdés: vajon a szombatok bójtnapnak számítotak-e László királyságában? Knauz Nándor szerint a régi magyaroknál a szerda és a péntek volt bójtnap, a szombat azonban nem. László törvénye azonban minderről nem szól.

Moravcsik Gyula bizantinológus László király törvényének bizánci vonatkozására figyelmeztet. Véleménye szerint a magyarországi bójti gyakorlat nemcsak a nyugati rendtartástól, hanem a korabeli bizánci fegyelmektől is eltért, és egy régebbi bizánci gyakorlattal egyezett. Moravcsik feltételezi, hogy a magyarok még a honfoglalás előtt ismerték meg ezt a szokást. Kevésbé látszik azonban életszerűnek, hogy a korai időszakban megismert gyakorlat, amit bizonyára csak a népesség egy része tett magáévá, évszázadokkal később törvényerővé emelkedjék a nyugati és korabeli bizánci gyakorlattal szemben.

Knauz Nándor és Michalowski egyaránt leszögezik, hogy a klerikusok Quadragesima vasárnapján, tehát a hamvazószerda előtti vasárnap ehettek utoljára húst. Knauz elgondolása szerint a magyarok hittérítőiktől átvették ezt a bójti fegyelmet. I. Miklós pápa (858-867) egyébként a laikusokra is ki akarta terjeszteni a Quadragesimától kötelező hústilalmat, de kezdeményezését nem fogadták el. Knauz Nándorral arra is rámutathatunk, hogy a dél-franciaországi Beziers-ben 1368-ban rendezett zsinaton a klerikusok és világiak számára egyaránt előírták a hamvazószerda előtti hétfőtől kezdődő hústilalmat. A nyugati párhuzamok megleté nem teszi feltétlenül szükségessé a Bizáncból való átvételt.

Kristó Gyula a latinok és magyarok bójti fegyelme közti különbség kapcsán megjegyzi, hogy társadalmi méretű idegenellenességről aligha szólhatunk. Véleménye szerint „sokadrangú kérdésben feszülő ellentmondásról” volt szó. Mai szemlélt számára valóban apró eltérésnek tűnhet, hogy hétfőtől kezdődjön a bójt, vagy szerdától. A külsőségek azonban lényeges elválasztó szerepet tudnak betölteni embercsoportok között. A száműzetés lehetősége ugyan csak arra mutat, hogy a törvény kibocsátója számára nem volt lényegtelen a kérdés.

A bójti fegyelem érezhető különbséget tudott tenni népcsoportok között, szerepe volt az önazonosság és idegenelfogás kialakításában. Magyarország népe később azt a fegyelmet tette magáévá, melyet a beneventói zsinat is előírt: a nagybójt hamvazószerdával vette kezdetét. Magyarországon a 12. század végén keletkezett Pray-kódex őrizte meg a legrégebbi hamvazószerdai liturgiát. A húshagyás áthelyezését kedves moldvai legenda magyarítja. 1504-ből fennmaradt krónika őrizte meg, egyházi szláv nyelven. Eszerint László király hadat viselt a tatárok (!) ellen. Miután legyőzte őket, hadjáratából húshagyás napján érkezett haza. Engedélyt kért püspökeiktől, „hogy még három napot mulathasson a királlyal és az urakkal. Megáldották, hogy egész udvarával kedden hagyjon húst. Az ő hitükön máig tartják ezt a szokást, hogy nagybójt hetében hagyják húst.” Figyelemre méltó fordulat, hogy a szent király a tatárok ellen hadakozik. Emögött nyilván egy Nagy Lajos kori hadjárat emléke húzódik. Nagy Lajosról ugyanis fennmaradt egy

névtelen szerző tollából írt geszta. Előadása szerint a székelyek és magyarok Szent Lászlót hívták segítségül, és így győzték le a Moldvába betörő tatárokat. Egy tatár fogoly úgy beszélte el az esetet, hogy egy csatabárdos, koronás kovas harcolt ellenük. A csatát 1345-ben vívták, és Szent László „utolsó csatájaként” ismeretes.

László és Kálmán törvényei a muzulmánokkal szemben is alkalmaznak húsevést érintő törvényeket. Ezek a muszlimok beolvasztását célozták: arra akarták rászorítani őket, hogy egyék meg a disznóhúst. Az étkezési szokásoknak, hústól való tartózkodásnak tehát feltűnő megkülönböztető szerepük volt abban a korban. A latinokat érintő bójti fegyelem viszont azért különleges, mert a nyugati kereszténységhez tartozó embercsoportokat különböztet meg vele. Ehhez hasonlóan tekinthetjük a lengyelországi bójti törvényt is.

A 11. századi lengyel és magyar bójti gyakorlat felidézése után említsünk meg egy 11. századi remetét, akinek az életében szintén fontos szerepet játszott az önmegtartóztatás, és aki ugyancsak helyet kaphat a közös lengyel-magyar történelemben. Szent Zoerárdról (Zoerardus) van szó, aki talán lengyel földről érkezett Szent István birodalmába. Nyitra vidékén a Zobor-hegyi Szent Ipoly monostor közösségéhez csatlakozott, és szerzetesként az András nevet választotta. Később remeteként folytatta életét. András-Zoerárdról és társáról, Benedekről Mór pécsi püspök írt legendát. Zoerárd (Szórárd) életében olyan történettel találkozhatunk, amely távoli területek bójti fegyelme közti kapcsolatra utalhat. „Három napon át minden ehető dologtól megtagadta magát annak kegyelme iránti szeretetből, aki emberré lett az emberekért, és 40 napig bójtölt. Amikor pedig a nagybójt ideje elérkezett, ő a Zosimas apát által követett ételszabály példájára – amikor is ki-ki 45 datolyával tölthette el a nagybójt – Fülöp atyától, akitől annak idején a szerzetesi öltözetet elfogadta, 40 diót kapott, és ennyi elestég elfogyasztásával beérve örömmel várta a szent feltámadás napját.” Valószínű, hogy Zoerárd legendájának eredeti szövegben 40 datolya szerepelt, a 45 csak elírás lehet. A legendában említett Zosimas apát a 6. században élt, Palesztina területén, és a maronita keresztények vezetője volt. Zoerárd a közel-keleti bójti szokást alkalmazta a Nyitra környéki feltételekhez, és a bójt idején datolya helyett naponta egy-egy diót evett. A palesztinai és a Nyitra-vidéki remetét tehát hasonló bójti fegyelem kapcsolja össze. Richard Pražak cseh történész szerint a Zobor-hegyi remeték maronita hatás alatt álltak.

Hogy a bójt embereket tud közösséggé formálni, lélekben egyesíteni, arra bibliai példák is hozhatók. Eszter könyvében olvashatjuk, hogy a királyné a válságos időben arra kéri a szűzai zsidókat, hogy bójtöljenek érte. Ő a palotában szolgálólányjaival bójtölt. A közös áhítat tehát összekapcsolja a királynét és a népet, bár különböző helyeken tartózkodnak. Az első keresztény időkben is jelen volt a közösségi bójt: az antióchiai keresztények bójtöltek, mielőtt Saul és Barnabást térítő útjukra bocsátották. A bójt – a „test és lélek imája” – tehát nem egyéni cselekvés volt, hanem közösségi áhítat.

A testi önmegtartóztatás különböző vallások rendszerében egyaránt jelen van. Ennek ellenére az eltérő bójti gyakorlat alkalmat adott egyes közösségek egymástól való megkülönböztetésére. A Szent László idején hozott zsinati határozat jól példázza, hogy politikai közösség összetartásában és másoktól való megkülönböztetésében hogyan játszott szerepet a bójt. László törvényéhez lehet hasonló a lengyelországi bójti fegyelem is. A bójtnak azonban alapjában véve nem politikai, hanem lelki célja van. A közösen végzett bójt, a hasonló gyakorlat lelki közösséget hozhatott létre egymástól távol élő, de hasonló fegyelmet követő személyek között. A bibliai példákon túl ide sorolható a Szent István korában élt nyitrai remetének, Andrásnak/Zoerárdnak önmegtartóztatása, aki a 6. századi palesztinai Zosimas apát közösségének bójti fegyelmét követte.

Halmágyi Miklós

JEGYZETEK

A cikk a Magyar Ösztöndíjbizottság támogatásával készült.

Roman Michalowski: *The Nine-Week Lent in Boleslaus the Brave's Poland. A Study of the First Piasts' Religious Policy*, *Acta Poloniae Historica*, t. 89 (2004), 5-50. (Rövid összefoglalását lásd még Roman Michalowski: *Polen und Europa um das Jahr 1000. Mit einem Anhang: Zur Glaubwürdigkeit des berichts von Gallus Anonymus über das Treffen in Gnesen*. In: *Der Hoftag in Quedlinburg 973. Von den historischen Wurzeln zum Neuen Europa*. Hg. Andreas Ranft. 51-72. 66-67.)

Thietmari Merseburgensis episcopi, *Chronicon* = Thietmar von Merseburg, *Chronik Neu übertragen und erleuchtet von Werner Trillmich*. Darmstadt, 1974. VIII. 2. „Quicumque post septuagesimam carnem manducasse invenitur, abscisis dentibus graviter punitur.“ (Die *Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg und ihre Korveier Überarbeitung*. Herausgegeben von Robert Holtzmann. Berlin 1935. München 1996. 495.

<http://www.mgh-bibliothek.de/thietmar/edition/vorrede.html>)

Stuart George Hall / Joseph H. Crehan: *Fasten, Fastsage III*. In: *Theologische Realenzyklopädie*, Band XI. Berlin - New York, 1983. 50-51;

Eusebius: *Church History* 5, 24, 12. <http://www.newadvent.org/fathers/250105.htm>; Michalowski 11.

John Cassian: *Conference* 21: 24, 25. cap. <http://www.newadvent.org/fathers/350821.htm> Szalágyi István: *De statu Ecclesiae Pannonicae*. Vol. VII. 1800.192-193.

Hall / Crehan 51.

Hall / Crehan i. m. 51-52.

Michalowski i. m. 11.

Michalowski 17.

Michalowski 29-30.

Thietmar VII. 2. (Holtzmann kiadásában 462. o.); Michalowski 31.

A témában és szakirodalomban nyújtott tájékoztatásért köszönet Martin Wihoda professzornak. Lásd: Stanislaw Kurnatowski: *Studia osadnicze nad strukturą zasiedlenia i gospodarką*. 329-350. Kurnatowski térképeken szemlélte, hogy Lengyelország központi része a 7-8 században viszonylag gyéren lakott térség, 1000 körülre lényegesen megnövekedett a térség lakossága. Ez aligha magyarázható a természetes szaporulattal, inkább betelepítésre gondolhatunk.

Christina Lübke: *Qui vel undē huc venerint* – Bemerkungen zur Herkunft der namen Polen und Lutizenen: Die Suche nach den Ursprungen. Von der bedeutung des frühen Mittelalters. Hg. Walter Pohl. Wien 2004. 279-288.

Köszönet Martin Wihodának, aki ezt az elméletet közölte velem. Michalowski 47-50.

Michalowski 7-8.

Michalowski 8-9.

Michalowski 33. 34.

A konstantinápolyi egyetemes Patriarchátus Magyarországi Exarchátusának honlapja. <http://www.patriarchatus.hu/boe.html>; Hamvazószerda. In: *Magyar Katolikus Lexikon*. <http://lexikon.katolikus.hu/H/hamvaz%C3%B3szerda.html>

Font Márta: *A keresztény nagyhatalmak vonzásában*. Közép- és Kelet-Európa a 10-12. században. Budapest 2005. 62.

István törvénye, 10. cap. Fordította, bevezetőt és a jegyzeteket írta Kristó Gyula. In: *Az államalapítás korának írott forrásai*. (Továbbiakba ÁKÍF) Szerk. Kristó Gyula. Szeged, 1999. 54. Závodszy Levente: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok*. (Függelék: *A törvények szövege*.) Budapest, 1904. 145.

István törvénye 11. cap. ÁKÍF 54.

Závodszy i. m. 24.

A. Franz: *Quatember*. In: *Lexikon des Mittelalters*, VII/2. München 1994. 357. Kántorbójt. In: *Magyar Katolikus Lexikon*. <http://lexikon.katolikus.hu/K/k%C3%A1ntorb%C3%B6jt.html>; Ember days <http://www.newadvent.org/cathen/05399h.html>; Hall / Crehan i. m. 53; Szögi László: *Kronológia*. In: *A történelem segéd tudományai*, szerk. Bertényi Iván. Budapest 1998. 110.

Szent László király első törvénykönyve (A szabolcsi zsinat határozatai). 31. cap. Ford. bev., jegy. Nótári Tamás. In: *Írott források az 1050-1116 közötti magyar történelemről*. Szerk. Makk Ferenc, Thoroczkay Gábor. Szeged, 2006. 156.

Kristó Gyula: *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Budapest 2003. 167-168. 170.

Knausz Nándor: *A magyar egyház régi szokásai Magyar Sion* 6 (1868), 185; Kristó Gyula: *Magyar öntudat és idegenellenesség az Árpád-kori Magyarországon*. *Irodalomtörténeti Közlemények* 94 (1990) 425-443. 428.

Michalowski 39-40. 47.

Moravcsik Gyula: *Bizánc és a magyarság*. Budapest, 1953. 63-64.

Michalowski 40-41.

Knausz 184. 186; Szalágyi i. m. 200; *Statuta synodalia ecclesiae Biterrensis*, 13. cap. In: Edmond Martène, Ursin Durand: *Thesaurus novus anecdotorum: Varia conellia, episcoporum statuta synodalia*. 1717. 629.

A 2. századi Telesphorus pápa a *Liber pontificalis* szerint bevezette a 7 hetes böjtöt. Ez Hall / Crehan szerint 6. századi kitalálás. Hall / Crehan 52. Ebben az esetben is igazolja azonban ennek az említett böjt szokás nyugati meglétét: Pseudo-Léó féle prédikációról is Hall / Crehan 52. A 6. századi orleans-i zsinatokról Knausz 84. Szalágyi 193. 194.

Kristó 1990. 428.

Bálint Sándor: *Karácsony, húsvét, pünkösd*. Budapest 1989. 186.

Lükő Gábor: *Moldva alapításának mondáihoz*. *Ethnographia*, 47 (1936) 48-56. 51.

Lükő 51-52. Névtelen szerző: *Geszta Lajos királyról*. Ford. Kristó Gyula. Budapest 2000. 8-9. cap. 50-51. o.

Kristó 1990. 428-429.

A legendában szereplő „ex terra Poloniensium” Boba Imre értelmezése szerint az Isztriai félszigeten levő Polára vonatkozik. Más vélemények (újabbán Stanislaw Pietrzak: „Swirad zwany tez Adriatyku czy Dunajca I. Slavia Antiqua 39 (1998) 81-158. Német összefoglalással: „Swirardus qui et Zoerardus”. Von der Adria oder von Dunajec her?) azonban Zoerard lengyel földről érkezett. Értelmezése szerint a Bonfininél olvasható Dalmácia elírás Sarmatia helyett, mely szokásos megnevezése volt Lengyelországnak.

Mór Szórárd hitvalló és Benedek vértanú életirata. Fordította, bevezetőt és jegyzeteket írta Almási Tibor. In: *ÁKÍF* 231.

Richard Pražak: *A Legenda Sanctorum Zoerardi et Benedicti történelmi és kulturális összefüggései*. *Irodalomtörténeti Közlemények* 84 (1980) 393-407. 401-403. 406. A gimeskosztolányi templomban látható, ahogy a három napkeleti bölcs a csillagot figyeli. Pražak szerint ez is maronita hatást mutat, hisz ők Krisztus születése és a vizkereszt mellett a csillag megjelenésének napját is ünnepeleék, „mint harmadik karácsonyi ünnepet.” *Almásás* 231. 789 j.

Eszter könyve, 4:15-17. In: *Biblia. Ó- és Újszövetségi Szentírás*. Szent István Társulat, Budapest 1976.

Apostolok cselekedetei, 13. 1-3. In: *Biblia*; Anselm Grün OSB: *Fastan. Beten mit Leib und Seele*. 1984. 12.

A szegedi prédikátorság

ABÁDI BENEDEK AZ "ÚJ HIT" ÁLDÁSOS TERJESZTŐJE

Fél évezred távolából nézve az a három évtized, mely Abádi Benedek életében a mohácsi vészről Szegegre kerüléséig (1545), illetve elűzetéséig (1552) tartott, meghatározó jelentőségűnek bizonyult Magyarországot történetében, hiszen Dózsa jobbagylázadásának, Mohácsnak magának, majd Budának tragikus végzete az 1552-ben végbement várhódításokkal betetőződött. Életéről szólva lehetetlen nem érzékelnünk a történelmünknek ezt a páratlan tragédiáját, hiszen egyéni sorsa - kortársaiéval együtt - nemzetünk legmegrázóbb időszakát vetíti elénk - megrendítő fordulatokkal. Felidézi a bukás és összeomlás szörnyű katalizmájában vergődő hazai kétségbeesést, ám mégis magasztos erőfeszítéseit, hogy voltak bátrak és áldozatvállalók, akik a megmaradásért szembe tudtak szállni - és nem is eredménytelenül - a végromlás hatalmával. Hogy a történelmi valóság mélységeibe lássunk, megkísérelhetjük áttekinteni - rendkívül vázlatosan ugyan - a legjellemzőbb eseményeket.

Feltűnő, hogy a nyugati közvéleményben már elég korán közhelyszerűen úgy emlegették Magyarországot, mint „a Nyugat védő bástyáját”. Szepper Kornél császári követ 1540-ben V. Károly utasítására és nevében ajánlatot tett János királynak, hogy a török támadás közvetlen fenyegetése miatt a császár magára vállalná Magyarországnak, illetve Budának védelmét. A követ ajánlatát kísérő szóvirágai között szerepelt, hogy „Magyarország a kereszténység legerősebb előbástyája”, melynek bukása kimondhatatlan károkat okozna a keresztény világnak, s hogy Buda elvesztése nem csupán Magyarország és a szomszéd államok, hanem „az egész kereszténység végső veszedelmét jelentené”. A szép körítés persze csak azt igazolta, hogy amikor a Nyugatnak szüksége volt Magyarországra, a magyar földre vagy lakosainak áldozatkészségére, mindig megtaláltak a még a középkorból származó szóvirágokat, melyek mézes madzagával a nemzeti hűség kapcsán próbálták megnyerni a magyar közvéleményt. Tartós és mélyebb érzelmi közösség Magyarországot és a Nyugat között soha nem jött létre, a Nyugat szikár érdeke játszott minden kapcsolatban a fő szerepet, ami arra irányult, hogy Magyarország kiszolgáltatott helyzetben rendezze alá magát a Nyugat védelmi céljainak. Az ország így magára hagyva, Európa dőbbenetes közonyától kísérve a legtöbbször a maga erejéből teljesítette azt a feladatot, melyre helyzete és viszonyai kényszerítették. A végvárok építése, karbantartása a megyéket terhelte (a parasztság ingyen munkájával). A védelem többnyire magyar katonákra és idegen szoldosokra hárult. Itt húzódtak a nyugati tartományok keleti védvonalai, mely oltalmazta a mögöttes országok lakosságát, s adózásával és szolgáltatásaival biztosította az államhárom működéset. Legújabb történeti álláspontok szerint (pl. Pálffy Géza) a korábbiaknál nagyobb nyomtatékkal kell hangsúlyozni, hogy a Habsburgoknak a magyar királyságot jelentő mintegy százhúszezer négyzetkilométeres területre nem csupán Bécs, illetve a többi osztrák tartomány védelme szempontjából volt fontos, hanem önmagáért is, hiszen ez tette ki országuknak az osztrák örökös tartományoknál nagyobb hányadát, biztosított számukra jelentős emberi, anyagi és a középkori Magyarország tekintélyének hagyományként erkölcsi és politikai erőt. A nyugati végvárrendszer a folyamatosan hiányos támogatottság ellenére is alkalmas volt arra, hogy megtörje a török hatalom nyugat felé hatoló lendületét, óriási magyar véréldozattal, de sikerült felőrölni általa a törökök támadó erejét és harcokészségét, s átszakíthatatlan gát lett nagyobb arányú hadi vállalkozások végrehajtásában. Segítségért jelentett ehhez a német birodalomból érkező támogatás is, az ún. római hónap (Rómer Monat) formájában, mely egy-egy hadjáratra, mint 1542-ben vagy 1566-ban, illetve állandó jelleggel biztosított évről-évre 600 ezer forintot (a birodalmi bevételek 8 milliós jövedelméből) a magyarországi védelemre. De ez az összeg sohasem volt hiánytalan, előfordult, hogy csupán egyhatalda folyt be, mivel a német birodalom egyre inkább névleges hatalommá erőtlenedett. A 16. században, amikor a török nyomás a legnagyobb volt, a kincstár hazai jövedelme félmillió forint körül mozgott, ami így is számottevő tényt jelentett a Habsburgok mintegy 2 milliót kitevő összes bevételei között. Mikor az ausztriai, stájer vagy morva rendek pénzzel vagy ritkábban katonával segítettek a magyar végvárrendszert, a maguk területét védte a magyar földön. Csak a legnagyobb bajdalommal gondoltunk azokra a pótolhatatlan veszteségekre, melyek hazánkat sújtották - szemben az általunk védett, hadszíntérre nem vált - szomszéd ország-

okkal, vagy azokkal a szerencsés népekkel, melyek az ilyen csapásokat évszázadokra elkerülték. A magyar végvárok Tinóditól, Balassától megelégtet katonái voltak azok a névtelen hősök, akiket méltán nevezhetjük a kereszténység védelmezőinek. Mert végül is igaz az, hogy az oroszok, lengyelek, a balkáni népek, a németek és az osztrákok is szerettek babérokat a törökkel szemben a kereszténység védelmében, mégsem lehet tagadni, hogy Magyarország lett az a bástya, mely felfogta és elhárította a török támadások első és leghevesebb rohamait, s ezzel megmentette Európát az oszmán hódítástól. Ennek ára volt az ország három részre szakadása, mely megpecsételte - csak a török kiverését számítva is, másfél évszázadra - a belső, szerves fejlődés lehetőségeit, nem beszélve a távolabbi következményekről. A török berendezkedése ázsiai rendszerével, folyamatosan gyilkoló katonai jelenlétével az ország belsejében, az erdélyi fejedelemség létrejöttével a magyar államiság folytatásaként a keleti országrészben s a Habsburg uralom alatti nyugati, északnyugati királyi Magyarország fennállása mutatja a szétaraboltság lesújtó állapotát. A korábbi évszázadok szerves fejlődésben megszületett államszerkezetet a történelmi csapás gyökeresen felborította. A török a budai kormányzóság megszervezésével királyvántotta örökös megtelepedési szándékát. A hatalmas birodalom más tartományaihoz hasonlóan, az itteni alacsonyabb rendű kormányzati rendszert kényszerített rá a meghódított népre. Nem ismerte el a korábbi birtokviszonyokat, nem vette figyelembe az itt talált közigazgatási beosztást. Szűk keretek között ugyan, csak a városi és egyházi önkormányzatot hagyta meg. A föld a szultán tulajdona lett, despotikus hatalmát vagy ő maga vagy egy kisebb csoport gyakorolta. Mint kalifa, a mohamedánok vallási feje, a társadalom értelmét jelentő hódító törekvések ideológiáját testesítette meg korlátlan hatalmának csak a vallási törvények szabtak határt, minden itt élő embert, mint minden alattvalóját, bármely osztályhoz tartozott is korábban, rabszolgáknak tekintette és úgy is bántotta vele. A földek egy részét ideiglenes használatra hűbértartóként osztották ki (tímár, ziamet földeket), a másik csoportot a házbirtokok alkották. A birtokok ideiglenes használatra szolgálták, ami még elviselhetőenél is többre tette a lakosság életét, mivel az újabb és újabb birtokosok a végsőleg igyekeztek folozni a kiszíjoltakat. (Buda 15 éves török uralma alatt pl. 99 esetben neveztek ki új kormányzót (bejerbejt), másfél évenként váltva fel az előzőleg kinevezettet.) A török társadalomban megvolt a rabszolgaság intézménye, ennek biztosítéka volt a birodalom hódító politikája. Voltak rabszolgák kézművesek, az uralkodó réteg ellátását kiszolgáló alátettek, de rabszolgá gyermekekből nevelték katonákat a hadsereg és az államigazgatás számára is. Az elit hadsereg java, a janicsárság ezekből került ki, úgy hogy - mint erre számtalan bizonyíték van - rabszolgáknak elhurcolt magyar gyerekek ezrei is váltak így a saját népüket öldöklő félelmetes gépezet tagjaivá. A nagy török hadjáratok és a szakadatlanul ismétlődő rablóbeütések a hódítás biztosítására kiépített várendszerek környékén rendkívül súlyos pusztításokat okoztak. 1526 és 1566 között végigtarolták az útjukba került falvakat, városokat. Történelmi adatok mutatják a török hadjáratok mérhetetlen ártalmait, hatalmas országrészek (pl. a hadiútul szolgáló Dunamenti) teljesen elnéptelenedtek, már korán, még Mohács előtt a török szomszédság a Délvidéken, Baranyánál Temesig, északon a Maros vonaláig szinte nyomtalanul tüntette el a magyar lakosságot. Támadásaik egyre fogyaszották az ország népét, mert nemcsak a meghaltak veszték el, de több-

nyire azok is, akik fogságba vagy tízezer szápra áttelepítésre kerültek. Rájuk megalkalmazás, szerződés, a konstantinápolyi rabcsomagolás és rabcsomagolás várt. Alkalmuk sikerült elmenekülni, elvesztették otthonukat, sokszor mindenüket; nincstelen földönfutókká váltak. Főleg a hadjáratok úrvonalain, de azokról távolabb is óriási embervesztések támadtak. A középkor végén négyemillió ember élt Magyarországon, nagyjából annyi, mint az angol királyságban. A karlócai béke után (1699. január 26.) már csak alig kétfélmillió. Behozhatatlan különbség jött létre népünk és más, szerencsésbb népek között: "A vérmek, erőnek és anyagnak a török uralom korában végbement óriási pusztulása nem volt soha többé helyreállítható" (Szabó István, Pusztuló magyarság, 1999). A Mátyás országából megmaradó kétfélmillió lakosnak csupán mintegy a fele vallotta magát magyarnak, a másik fele idegen néphez tartozónak számított. "A poraiból megelémedő ország súlyos végzetét hordozva indult a jövőnek, mely a nemzeti gondolaté lett" (Szabó István, i. m.). Pilis megyében 51 faluból 31, Pest megyében 163-ból 43 pusztult el. Dunántúl egész lakossága a 15. század végétől számított 80 900 év alatt 60%-kal csökkent (900 ezerrel 360 ezerre). A század végén az északon, Esztergom környékén folyó harcokban, melyekben török, német és magyar hadak viaskodtak, némely megye lett a pusztítás áldozata. Népünk iszonyú szenvedéseinek érzékeltetésére álljon meg itt a kor nagy költő, prédikátorának, Székelyi Horvát Andrásnak "Az átokról" című 1547-ben írt verséből néhány megrázó strofa:

*Messze földről az úr isten hoz tereád népet,
Kinek nyelvé meg nem érted, nagy kegyetlen népet,
Ki nem teszen tisztességet öreg emberekenek,
Meg sem szánja veszedelmét a kis gyermekeleneke.*

*Reád szállja városidat, erős vámaidat,
Összeronítja tornyaidat, erős bástyaidat,
Ott eszi el hatalmadat és birodalmadat,
Megélteti ott teveled ékes magzatidat.*

*Ott megeszed őséidnek édes szép gyümölcsét,
Fiaidnak, lányaidnak az ő gyöngye testét,
Ellenségnek megismered retentességét,
Nagy sánccsal ott megeszed ten gyermeked testét.*

*Kezde töltök ott egymásra igen irigykedtek,
Mert nem adnak az gyermekben ő feleségének,
Irgykednek férjetekekre az az nagy szükségben,
Mert nem adtok férjetekekre az gyermek testében.*

*Azon napon szült gyermekedeket kezdték mind megenni
Az órában, hogy születik bukkostól megenni stb.*

(Régi magyar költők tára. II.2.10-2.49)

A királyi Magyarország volt az az új államszerkezet, mely hivatva lett volna a Mohács előtti királyság folytatására. Itt azonban a Habsburg hatalom, saját érdekeinek fokozatos előtérbe helyezésével, Ferdinánd olykor még áldozatokra hajlandóságot mutató lépései után, teljes mértékben feladta a török kiűzésének tervét, megelégedett a magyarországi várendszert kiépítésének elősegítésével, végredményben tudomásul vette, hogy a fenntartásig alatti országgrész a birodalom védőbástyája, melynek fenntartása ugyan elsőrendű kérdés, de a statusquo felszámolására nem vállalkozott. Ami azonban történelmi értelek és szempontjából nem mellőzhető, ez a második századon át tartó politika nemhogy a tisztelet és nagybecsülés halálával párosult volna az érte és Európáért vérző Magyarország iránt (mint arra már korán Európa két nagy humanista szelleme Erasmus és Melancthon példát adott), ellenkezőleg, az uralmi pozíció helyzetében, amaz kiszolgáltatottságát kihasználva egyre inkább a teljes átvetésre törekedett, alkalmanként a törökök is felülmúló kegyetlenségű, több ízben fegyveres ellenállásra kényszerítve a magyar népet az elviselhetetlen elnyomás ellen (Bocskai, Thököly felkelése, Castaldo, Básta, Caraffa gonosztervei, melyek előlegezik Haynau vérszomját). A Habsburg centralizációs politika, melynek alapelve a külügy, a pénzügy és a hadügy egységes irányítása volt, már 1526-tól működött, miután a titkos tanács, az udvari kancellária, az udvari kamara, majd az udvari haditanács kiépült, s ezzel a legfontosabb ügyek intézése a bécsi udvar kezébe került. Ezekben a kormányzatokban magyarok alig jutottak szóhoz. A titkos tanácsban, mely az egész kormányzat lelke volt, a 16. században egyetlen magyar sem szerepelt, a magyar kamara szintén alsóbbrendű szerepet játszott, s a Magyarország működő idegen seregekre a magyar hatóságok és törvények hatalma nem terjedt ki. A hazai kormányzatok csak a központosításnak útjában nem álló szervezet tartották meg. Megmaradt a királyi tanács magyar tanács néven, a királyi helyettesítésére alakult a helytartóság (locumtenentia), mely 1542-től állandóan üléselő testületé fejlődött, voltaképpen a nádor mellőzésére szolgált, nem foglalkozott

pénzügyekkel, nem rendelkezett az idegen katonasággal, tevékenysége egyre inkább a bírálókásra szorítkozott. A magyarországi rendeknek egyetlen fegyvere az adómegajánlás joga volt. Mivel az uralkodónak szüksége volt az itthoni adójövedelmekre, kénytelen volt a rendeket országgyűlésre összehívni, követeléseiket meghallgatni. A központi kormányzathoz kisorsult rendek az ország belügyeiben azért hatékonyabban működtek. Az úriségek ítéletét a jobbágy nem fellebbezhetette meg a királlyal, s a vármegye, melyen az udvari törvények és rendeletek végrehajtása állt, a nemesség szervezete volt, s 1548-tól a maga választotta alispán akaratára is érvényesült benne. A megyék saját területeikre érvényes jogszabályokban önállóan irányíthatták a lakosság életét; szélesedett bírói hatáskörük, az állami adó behajtásában és a hadseregszervezésben is szerephez jutottak. Ezzel a központi hatalom ellen-súlyává váltak.

Hogy teljesebb képtünk legyen a korabeli állapotokról, vessünk meg egy pillantást az erdélyi fejleményekre. Buda elfoglalása után Szulejmán Erdélyt és a Tiszától keletre eső területeket török védőnőtség alá helyezte engedte át János Zsigmondnak. A török szándéka ezzel egyértelműen az volt, hogy a korábban már bevált bábukormányzást alakítsa ki Erdély katonailag nehezen kezelhető területén. Martinuzzi György, „György barát” személyében azonban hivatott vezető teremtett az erdélyi állam megeremítésére. Jókai Mór róla írt könyvében fenntartások nélkül ábrázolja államférfii kiválóságát, erőfeszítéseinek nagyszerűségét, s ha ezzel mindenben nem is lehet egyet érteni, nem kétséges, hogy benne a magyar XV. század egyik legkiemelkedőbb történelmi alakja öltött testet. Ami felülmúlhatatlan érdeme, hogy átlátva a török szándékán, megvetette egy lényegében a magyar államiságot folytatóni képes korlátozott, de független önállóságot alapját, mely majd különösen a századfordulót követően, Báthori István után Bocskai, Bethlen, I. Rákóczi György idejében ezt a nemzeti önállóságot európai szinten képviselte. György barát, mint ismert, Buda feladását jóváteendő, egész további politikájában az ország egyesítésének, a török kiűzésének célját követte. Nem adta fel ezt a tervét akkor sem, amikor a körülmények alapvető szándékát akadályozni látszottak. Már 1542 elején, a szultán rendelete alapján kezébe vette Erdély kormányzatát, a királyi udvart Izabellával és János Zsigmonddal a nemrég meghalt gyulafehérvári püspök palotájába költöztette, s a keleti magyar megyéket hatáskörébe vonva, János Zsigmond nevében egyedül fogta össze az egész hatalmat, mint helytartó, kincstárnok, legfőbb bíró, főkapitány. Széleskörű hatalmát senki sem tudta korlátozni. Ezt annak köszönhetette, hogy a rendekről amagylag függetlenítette magát. Támaszkodott a kincstári jövedelmek, melyek az Erdélyben szekularizált egyházi birtokok és a kincstár részére lefoglalt egyházi tized jelentősen megnövekedett, továbbá váradi püspökeként rendelkezett a püspökség javadalmával, s ezen kívül számos egyéb egyházi birtokot is megszerzett. Gazdag jövedelmi források lehetővé tették, hogy szervitorokból álló komoly haderőt tartson. A külső veszedelem miatt a Habsburgok és a török közé ékelődött erdélyieknek szükségük volt az országot irányítani képes erőre, s ezt az erőt a György barát irányította újonnan létrejött királyi udvarban lehetett felteni. Az erdélyi állam így a magyar állam folytatásaként működött, ténylegesen az ő akaratára szerint. Új életre keltek a régi intézmények; a vajdai kancellária a királyi kancelláriába olvadt, a három nemzeti uniója, melyet 1542-ben megújítottak, magja lett az erdélyi országgyűlésnek, kiegészítve a tiszántúli megyék küldötteivel. Az erdélyi állam úgy, ahogy György barát megszervezte, nemhogy a török szája íze szerint, hanem éppen annak ellenére épült ki, és szétesztette a török védőnőtség által rá kényszerített kereteket. Ez szemlélteti mindenekelőtt, hogy bár Ferdinánd az 1547-i békélve egyelőre lemondott az országgyűlés tervéről, György barát felelevenítette a kérdést, s mikor a török 1548-ban hadjáratot kezdett a perzsák ellen, hamarosan, már 1549-ben Nyírbátorban meggyezett Ferdinánddal Erdély átadásáról. A török erről értesült, ejteni akarta György barátot, aki Izabellával és a törökbarát Petrovics Péterrel (ő fogta el Dózsát lováról lerántva a temesvári csatában) szembeszegülve, 1551-re a szászsebesi egyezményvel elérte, hogy János Zsigmond lemondjon a koronáról, melyet Bécsbe vittek, s Erdély és a magyar királyság egyesülése megvalósuljon. Mindez György barát diplomáciai kiválóságát bizonyítja. Végül is nem az ő politikáján múlott, hogy az egyesülésből nem született meg az általa képviselt törekvés a két országgrész erőinek egyesítése a török kiűzés érdekében, hiszen nagyszabású terveinek előkészítése közben Ferdinánd jóváhagyásával 1551. december 17-én a tehetségtelen, rablásra éhes kalandor, Castaldo orvul meggyilkoltatta (Sajnálatos módon ebben közvetve ugyan része volt a kor másik kiemelkedő politikuskának, Nádasdy Tamásnak is). Kútha esett tehát Martinuzzi nagyszabású terve, mert néhány év vergődés kísérletei után, 1556-ban a török politika elérte célját, s az országgyűlés szándéka Izabella és fia visszahozatalával végképp meghiúsult.

Abádi Wittenberghől való hazatérésének s szegedi prédikátorságának éve a magyarországi reformáció hatalmas kiteljesedését, s egyben a vele járó történelemalkotói változásokat hozták. Mint már szóvolt róla, a németországi reformáció terjedése már a huszas években megindult

Magyarországon. A lutheri tanok elsősorban a magyarországi és erdélyi németajkú városi polgárság körében verték gyökeret Honterus János erdélyi és és Stöckel Lénárt felső-magyarországi működése nyomán.(Stöckel már 1546-ban összegezte az ágostai hitvallás alapján felfogásokat Confessio Pentapolitana (1549), „óvárosi hitvallás” címen.) A német reformáció hamarosan erős vetélytársra talált a német-svájci Zwingli-féle, illetve francia Kálvin-féle szentségörönek(sacramentariusnak) nevezett tanításban.Ezek mibenlétéről már szóltunk, itt csak azért említjük, mert jellegzetes módon az 1548-ban már törvényileg is pártfogolt lutheri irányzattal szemben a tiltott szakramentarizmus jutott diadalra, kiszorítva amazt pl. Erdély túlnyomó részéről is s szervezetenleg is megerősödve az egész országban elterjedt . Az új irányzat egyik első hirdetője Kálmáncsehi Sánta Márton volt, aki az „olcsó egyház” jelszavával Mezőtúron, Sátoraljaújhegyen, Debrecenben, Beregszászon, az ország keleti felébe eső mezővárosokban tanított. Ugyancsak mezővárosokhoz kapcsolódott Székhárosi Horvát András, Huszár Gál, Szegedi Kis István, Mélius Juhász Péter működésének jelentős szakasza. A zsinatokat, ahol nagyobb területek papsága gyűlt össze, szintén a mezővárosokban :Debrecenben, Göncön, Szikszón, Tarcalban tartották. Két évtized alatt az egész országban, a hódoltsági területeket is beleértve elterjedt a reformáció.A század végén az ország lakosságának mintegy 80%-a az új felekezetek valamelyikéhez tartozott. A lényegében mezővárosi irányt elkülönítette a várostól az etnikai eltérés is, mivel a mezővárosi lakosság zöme magyar jobbagy volt. A gazdasági és társadalmi helyzet különbsége mellett a nemzeti különbség csupán másodlagosan jelentkezett, mivel az olyan városok, mint Kolozsvár vagy Kassa a lendületes gazdasági fejlődés útjára tudtak állni, s így együtt haladtak a mezővárosok reformációjával, egyúttal etnikailag is rohamosan magyarosodtak. A magyar mezővárosi reformáció igényeinek jobban megfelelt a polgáribb gyökérű, merészebb és racionálisabb szakramentárius irányzat Ennek programjában szerepelt a demokratikus egyházkormányzás, mindenfajta központi hatalom elítélése, az ellenállás jogának kinyilvánítása a zsarnoki hatalommal szemben (amit nálunk mellőztek), a kamat és a kereskedés helyeslése, a predestináció kapitalista tendenciákat hordozó dogmája. A magyar nemességre is ez gyakorolt nagyobb vonzóerőt. De a magyar szakramentáriusok nem vetették át tisztán sem Zwingli, sem Kálvin rendszerét, hanem a különböző svájci reformátorok tanáiból válogattak, így pl. Bullinger Henrik (1504-1575) tanításaiból, melyekben a két irányzat egyeztetése nyilvánult meg. A szakramentárius eszmék legnagyobb harcosa, akit Szegedi Kis győzött meg a svájci tanok igaz voltáról, Mélius Juhász Péter volt, ő szervezte meg a református egyházat, midőn a leggazdagabb mezővárost, Debrecent egyházkormányzati és szellemi irányító központtá emelte. 1599-ben Dávid Ferenc és Heltai Gáspár közreműködésével Erdély egész magyarságát is ő vitte át a svájci szemlén reformációba. Ez azonban már kissé előrehaladottabb állapot. Abádi Benedek szegedi működéséhez képest, akinek prédikátori sikereihez inkább még széleskörű humanista műveltség, kiváló teológiai felkészültség járult hozzá, mintsem a két, illetve több hitvél elágazás közötti válogatás.Persze ha Szegedi Kissel való szoros kapcsolataira gondolunk meg arra, hogy Wittenbergben a Luthernál sokkal engedékenyebb Melancthon tanításában részesült ő is Heltaival és Szegedi Kissel együtt, feltételezhetjük, hogy a szakramentárius eszmék őt is megérintették, s hatásuk az ő tevékenységében is megmutakozhatott. A különböző szerteágazó irányzatok ugyanis, kezdve Kálmáncsehi szélsőséges nézetein (pl. hogy fölöslegesnek tartotta az imádkozást), az arababisták misztikus, Münzere visszamaradó felfogásán át, az antitrinitárius, szentháromságtagadó irányzatban kiteljesedő, Dávid Ferenc képviselte újításokig jutnak a vallásosság terén zajló fontosságok erejét, a mellettük vagy ellenük való állásfoglalás kikerülhetetlenségét. Ezek különösen a század második felében tömek felszínre, szembesülve már az ellenreformáció jelentkezésével is. Mint erre a nyomdászati elterjedéséről szólva már kitértünk, a reformáció történelmi jelentősége mutatkozott meg abban, hogy gyökeresen átforgatta a magyar társadalom kultúráját. Voltak ennek a folyamatnak negatív következményei is, mint pl. művészet ellenessége, purifikáló tendenciája az egyházi életben korábban meglévő templomi pompát, ékítményt kedvelő, az evangéliumi egyszerűséggel összeférhetetlennek érzett formákat, szokásokat szemben, vagy akár a reneszánsz világi művészet fejlődésének megakasztásában, mivel a reformáció puritán vallásossága, a vagyonfelhalmozást szolgáló takarékosági morálja késleltette a magyar reneszánsz teljes kivirágzását, a világság diadalát. Sokkal jelentősebb ennél az, amit az általános műveltségi színvonal ugrásszerű emelkedésével előidézett. Ezzel pedig a művészetek és a világság későbbi kivirágzásának a korábbinál sokkal szélesebb alapját vetette meg. A reformáció iskolapolitikája (a korban létrejött, illetve működő több mint 150 iskola csaknem kivétel nélkül protestáns kezében volt), az, hogy mindenütt bevezették az oktatást, ahol protestáns prédikátor működött, abból következett, hogy a biblia olvasását mindenki számára lehetővé kívánta tenni. Ez a program találkozott az áru-termeléssel jelentkező iskoláztatási igényekkel s a polgárság világi célú

nevelési elveivel, beleértve a humanista-erazmista irodalmi célkitűzéseket is. A reformációval kezdődő fél évszázad alatt történt meg az átmenet a szóbeliségből az írásbeliségbe, s ebben a deák műveltség és a humanizmus hatása mellett a reformáció iskolapolitikája vitte a fő szerepet. Az iskolák hatására növekedett az írásértők száma, a külföldi egyetemeket is egyre többen keresték fel, így a wittenbergi, a heidelbergi, a bolognai, páduai, bécsi, krakkói egyetemeken egyre többen szereztek különféle magasabb képesítéseket.

A humanisták munkáját folytatta a reformáció azáltal, hogy egyengette a nemzeté válás útját a nemzeti nyelv és műveltség fejlesztésével. A magyar nyelvű irodalom fejlődése hatalmas változáson ment át a latin nyelvűség felváltásával. Kiváló humanisták (Komjáti Benedek, Pesti Gábor, Erdősi Sylvester János, Dévai bíró Mátyas) kezdeményezési nyomán az irodalmi fejlődés úgyszólván töredék emelkedésnek indult. Károli Gáspár vizolyi biblijája lett az alapja az-az nyelvjárás elterjesztésével irodalmi nyelvünknek. Innen származik fel már a század második felében Balassi Bálint költészetét európai szintre. János Pannonius latin nyelvű lírájának magasságába, a próza irodalom pedig a hitvitázó prédikátorok Heltai, Szántai, Magyar, főként Bornemisza majd akövetkező században a katolikus Pázmány révén hozott létre kiemelkedő alkotásokat. A leglényegesebb változást az jelentette, hogy az olvasási igény kiterjesztésével a korábbi időkhoz képest egyre fokozódó mértékben megemelte a népszerű irodalmi munkák példányszámát. Jellemző adat, hogy a XVI. század folyamán sok városban közönyvtárakat állítottak fel. Az olvasási igény fokozódása már a század közepén elkezdődik, de teljes gazdaságát az ún. művelődési aranykorban, 1570-1600 között éri el. Ez megelőzőleg pl. 47 népszerű kiadvány volt ismert; ennek száma 30 év alatt csaknem hatszorosára, 269-re emelkedett. A kiadott művek száma a század második felében 289-ről 605-ig emelkedett, a korábbi 60% egyházi tartalmúaké 42%-ra csökkent. Szépirodalmi munka 18-ról a század végéig 186-ra nőtt, a naptári kiadványok 3-ról 70-re szaporodtak. Az anyanyelvűség tekintetében is ugrás következett be: a korábbi, 62% latin nyelvű kiadványokkal szemben 73%-ra nőtt a magyar nyelven megjelenők száma. Ezeket a népszerű kiadványokat nem lehet a napjainkban kapható súlyú vásári bővítköz hasonlíttani. Úgyszólván kivétel nélkül a kor műveltségi színvonalán mozogtak, klasszikus auktorok, Aesopus, Homérosz, Vergilius magyar verses átdolgozásai, a történelem verses formában való megjelenítése a longobárdoktól a közelmúlt angliai eseményeinek közléseig, földrajzi témák Azsiáról, Afrikáról szóló verses beszámolókkal színezték palettájukat. A szótárakat Ilsvai Selymes Péter Sokkfélé nevek magyarázata című oktató verse képviselte. A század végén már a kor nagy kártyáit fészesgető tudós elmék felvetésével is lehetett találkozni lapjainon. Helyértvaló az a megállapítás, hogy a távoli múltra, csodás földrészekre, a legmagasabb rendű szépirodalomra, általában az élet kultúráltabb vitelére nyíló ablakokat a protestantizmus vágta a nép előtt, s ezzel elérte annyit, mintha mindenki kezébe adták volna a bibliát. Ami egyébként akkor azért sem valósulhatott meg meg, mert alacsony volt a kiadványszám, s óriási méretű és meglehetősen drága volt a könyv. Csak 1608-ban jelent meg Szenci Molnár gondozásában a lelkészeknek szóló, szószerkekre viheto biblia.) A népszerű művek írói mind protestánsok voltak, s elsőként Ozorai írt magyarul teológiai munkát, Heltai dolgozta át Bonfini magyar olvasható, Oláh Mikdós, az esztergomi érsek latinul írt ugyan Atikáról könyvet, de magyarul egy sort sem, s a katolikus Forgách Ferenc latin nyelvű történelmi munkái is kiadatlanul maradtak. Bencédi Székely István viszont kiadta magyarul Világkrónikáját, s Mélius is herbáriumot szerkesztett magyarul. A század egyetlen katolikus nyomdáját működtető Telegdi Mikdós, az esztergomi érsekiség helynöke, aki a katolikus ellentámadás propagandáját elindította, csupán naptárakat adott a hívek kezébe. A reformáció tehát megőrizte az erasmusi programot (hogy mindenki olvassa a bibliát, az ugyan nem hajtották végre) de a legalsó szintű igények felkarolásával előrelendítették a művelődés ügyét. Tegyük meg ehhez, hogy a mezővárosi jobbagy népséget, végül is a társadalom legalacsonyabb rétegét hozták kapcsolatba a legmagasabb rendű kultúrával.

Történelmi szerepét vizsgálva Horváth János fordított nagy figyelmet a reformációnak a nemzeté válást meghatározó módon elősegítő szerepére. Felsorolja azokat a nemzetet megosztó tényezőket, melyek Mohács után az addigi lényegbeli egységet megbontották, s a területi elkülönülések mellett, a szétszakított országrészekben belül, a nagybirtokos központok kialakulásával vallási, nyelvi (a latin mellett a magyar) szóbeli, énekes, kéziratos és nyomdai terjesztésű elkülönülésekre vezettek. De a többrendbeli megosztás ténye nemcsak „külföldisédes” eredményezett, hanem, főleg a török nyomás ellenében, a közösségi öntudatnak egy új változatát, a nemzetit is megalapozta s korábban, mint máshol. A szétszakítottság eszméltette tisztában magára a magyarságot. A XVI. század során végig elzárkóztak az emberek attól, hogy a három részre hullott ország különböző egységeknél tekintés. Később átalakult ez a felfogás, de a XVI. századiak nem szakadtak el a „közös haza” tudatától. A három ország töredéket együtt tekintették hazájuknak, a valamikori dicsőséges Magyarország utódjának. A nem-

zeti nem vált még kizárólagos alapjává az irodalmi műveltségnek, de összekötő kapocs lehetett már a felekezeti ellentétek fölött, hogy majd a XVIII. század végétől fogva uralkodó helyzetbe jusson. Vallási területen a középkori irodalmat ihlető katolicizmus háttérbe szorult, de a vallás jelentősége megnőtt. Mint a nemzeti érzés, létkérdéssé vált a vallási is. A vallás korábban, a humanizmusot már bírálta, a középkori visszafelé-sekultú megkérdőjelezte a reformáció helyreállította, s ezzel a vallás uralkodó a műveltség és irodalom világában évszázadokkal meghosszabbította, szervezkedésre, megújulásra ösztönözve a katolicizmust is. A század első fele még viszonylag belső békében telt el. S ez fennállt nagyjából a XVII. századi erőszakos ellenreformációig. Közösen használták a templomokat a különböző felekezetek. Nem zavarták egymás szertartásait, vitákat csak az egyházak képviselői tartottak. A papok nem vittek ellentéteket a hívek közé. Az énekes könyvek bekatolikus hitmunkákat vettek fel a protestánsok, az ó énekeskönyvek dicsőreírteit énekeltek a katolikusok. Eleinte nagy volt a zűrzavar. Katolikus papok áldoztak a hívek megszorodott kívánságának megfélemlen két szín alatt, protestánsok nem feltétlenül vetették el a bűjtőt, egyesek felhagytak a gyónással, másutt ez is tovább élt. Nem meglepő, hogy végül szakértő papokat jelöltek ki, pl. Szegedi Gergely váradi ferences barátot, hogy elbírálják egy prédikáció kiátkozott vagy hivatalos eszméket tartalmazza. A vallási türelem erdélyi - Európában páratlan példaként - Izabella alatt már 1577-ben kimondták a teljes lelkiismereti szabadságot. János Zsigmondnál pedig 1564-ben a helvét irány, majd négy évvel később az unitárius az a bevett vallás rangjára jutott. Erdély persze kivétel, nem volt ezzel azonos helyzetben sem a királyi Magyarország, sem a hódoltság. Az 1545-i országgyűlésen Fráter György hatására "üldözni, megfogni az eretnekeket"; az 1548-i pozsonyi országgyűlés, az eretnekek mindentűn kiirtásának birtokuktól távol üzessenek, s vissza ne fogadtassanak" határozatokat hozza. 1550-ben Ferdinánd király a rendektől ismét kéri "az eretnekeket ki kell irtani az országból", de kénytelen, hogy ti erőszakos üldöztes lehetetlenné tette volna bármelyik felekezetet, mint majd a következő században, ekkor még nem bontakozott ki. Melanctont követve az ő elvei szerint átszervezett humanista iskolatípus honosodott meg nálunk is, a deakossággal szélesebb rétegek tulajdonává lett. Isteniszületének nyelvű a nemzeti tette meg, a magyarra fordított biblia olvasását híveitől megkövánta, a gyülekezeti éneklést felkarolta (bár mint ismeretes, Kálvin a hívek bibliaolvasását úgyszólván feleslegesnek ítélte, mivel a helyes teológiai értelmezés papi követelményét írta elő, s maga Luther is eltért az első időszak még Erasmus követő felfogásától, hogy ti mindenkinébe kezébe kell adni a szentírást). Nálunk azonban a vizolyi bibliafordító Károlyi még 1590-után is vallotta: "nemcsak azt akarja az Isten, hogy papok olvassák a szentírást... olvassák, hányják, vessék mindenek, szegények, gazdagok, kicsinyek, nagyok, férfiak, és asszonyi állatok, mert az Isten egyaránt minden rendbeli embert akar idvezíteni".

A felekezeti ellentétek fölött a nemzeti közösség tudata erősödött. Nemzeti nyelvése harmonizált az új közösségi eszmével. A nemzeti tudat szélesedése valósult meg azzal is, hogy a korábban irástudatlan néprétegek, elsősorban a parasztság bekapcsolódhatott, habár korlátozott mértékben, az írásbeliség folytán az alapvető műveltség elsajátításába, s amit a török - majd német - veszedelmekkel szembeni ellenállás kiváltott, az egy nemzethez tartozás érzése magasabb szintre jutott. Mindehhez a nyomdászati kifejlődése hatékony alapot teremtett. Figyelemre méltó észrevételeket olvashatni Péter Katalin könyvében (Papok és nemesek, 1995) a XVI. század első felének, majd az ezt követő évtizedeknek, az ún. aranykorának művelődési változásairól. Péter Katalin hangsúlyosan tér ki arra, amit az angol Arthur E. Leach és nálunk Pásztor Lajos képvisel, hogy a reformáció voltaképpen katolikus megújulással kezdődött, mert az egyházra irányuló különleges figyelem nélkül (s tegyük hozzá: a könyvnyomtatás nélkül) a lutheri reform éppúgy szétfollyt volna, mint Wyclif vagy Husz tanítása. Az egyház ügye - a történelemben talán utoljára - mindenki közös ügyévé vált. Szükség és megigazulás keresése járt együtt az egész társadalomban, mert a viták - mint erről nálunk is számtalan feljegyzés fennmaradt - kocsmákban és magánházakban, piacokon stb. éppoly szweddellyel folytak, mint a főúri udvarokban vagy papok közötti viaskodásokban. Az első egyházszervező reformátorok minoriták voltak. A térítés jelmondata volt: "aki tud, olvassa, a többiek hallgassák". A jobb jövőbe vetett biztos hitet hirdették, s nálunk ezt felekezeti az a gondolat, hogy "megterésünkre" szabadulunk meg Isten ostromától, a pogány ellenségtől. "A század legnépszerűbb gyülekezeti éneke a 90. és a 23. zsoltár volt, mint az Úrnól bizonyosan várt segítség éneke" hó himnusza. A földi remény igéi jobban hatottak, mint a túlvilági megigazulás ígérete. Felemelő érzés látni, hogy a század vérvizvártos évtizedében népiünk a megmaradás vágyától vezérelve milyen heroikus erőfeszítésekre volt képes nemcsak a fegyveres harc, a szakadatlan háborúskodás áldozatainak vállalkásában, de a szellemi kibontakozás Európához való felzárkózásában is. Lemaradásunk sok tekintetben évszázadi, máig behozhatatlan lett, de Vörösmarty szavai: Megfogva bár, de törve nem! El nemzet e hazán, mégis érvényesek, hiszen megpróbáltatott népiünk felmérhetetlen

vérvessége ellenére is meg tudta őrizni nyelvét, kultúráját, államszervezetét, az Európához való igazodás alapvető feltételeit.

Abádi Benedek Szegedre kerüléséről a város neves történésője, Reizner János ezt írja: "A hitújítás terjesztésében sokat fáradozott Szeged nagy fia, Kis István és barátja, Abádi Benedek. Ez utóbbit egyúttal nyomdász is volt, s azelőtt Sárovarott működött nyomdáját most Szegedre telepítve, az új tanokat ezúton is terjesztette. "Kiváló könyvtárosunk és helytörténésünk, úgy tűnik, kétszeresen is téved jószándékú megállapításával. Kis István jelentőségét már magunk is érintettük, ő valóban legnagyobb prédikátoraink egyike, de az ő tevékenysége nem szülővárosában teljesedett ki, bár 1547-ben működött itt, Orsolya nevű nejét is itt vette el, s itt temette el négyéves, Katica nevű kisfiát. Nem az ő hibájából, hanem egyéb szerencsétlen körülmények folytán töltött viszonylag rövid prédikatori időt szülőhelyén, ami semmit nem késebit az ő nagyságán. Az viszont szinte kétségtelen igazság, hogy barátja volt Abádi Benedek, akit Eperjesről Szegedre csak ő csábíthatott le, hiszen Wittenbergben együtt tanultva, jól megismerhették egymást, s érthető, ha Kis István, városa nyomorult helyzetét megismerve, kiváló képességgel és felkészültséggel barátját meghívta az „új hit” áldásosnak tartott terjesztésére. Van olyan adat is, hogy mivel Nádasdy Tamásnak is volt Szegeden, János király idejében, tehát a Buda elvesztését megelőző években szerzett földbirtokosi érdeklődése, az ő főúri pártfogása is befolyásolhatta Abádi Szegedre kerülését. Igazat kell adnunk azoknak az egyház történéseknek (pl. Földváry Lászlónak, Házy Albertnak), akik nagy nyomatékkal hangsúlyozzák, hogy hazatérésük után mindketten missziójuknak tekintették, hogy a török megszállta területen, a szétlombolt magyarság lökésheregi erői legyenek, s missziójukat be is töltötték. Abádi a nyugodtabb Felvidékről jön az alig két éve meghódított, lerombolt és kifosztott városba, éppen akkor, mikor a várengés és végleges berendezkedés javában folyik. Reizner még tévedése, hogy Abádi a nyomdáját is magával hozza volna ide. Tudott dolog, hogy nyomdász-ként Nádasdy sárovarói birtokán alkotta meg a Sylvester-féle Újtestamentumot, a nyomda tehát nem az övé volt, s az mint rámutatni igyekeztünk, Wittenbergbe való távozása után úgyszólván ugyancsak szét is szóródott. Valamiféle vándor nyomdát talán hozhatott volna magával Eperjesről, de helyérvalóbbnak látszik az a feltételezés, hogy ő akkor már sokkal inkább papnak kötelezte el magát, mintsem hogy nyomdászodással foglalkozott volna. Említettük, hogy a nyomdászati igen jelentős wittenbergi felegyházában sem tanúsított semmi jelét ez irányú érdeklődésének. Másrészt viszont történeti tény, hogy a török nem tette meg a nyomtatott könyvterjesztést fennhatóságá alatt. (Konstantinápolyban csak 1750-ben állította fel egy magyar származású ember az első nyomdát). Mindezek ellenére még kitérünk arra, hogy vajon Abádi közreműködésével nyomtatták-e ki, és éppen Szegeden Mélius Juhász Péter Újtestamentumát. Reizner a továbbiakban leírja, hogy Abádi mint szegedi prédikátor a török pártfogását, "kiváló mérvben" megnyerte. Az évszám mellőzésével, a szerző nevének említése nélkül részletet idéz Gyulai Torda Zsigmond 1546 december 25-én kelt, Melanctonnak Eperjesről írt leveléből, melyet itt szó szerint ismertünk: "A török igazgatás alatt szabadon hirdettük az evangéliumot, élnyira, hogy az Isten különös gondviselésének lehet tartani, hogy megengedte ennek a résznek (az Alföldnek) a barbarusok általi elfoglalását, mert jóllehet az erre való lakosok testüképpen szolgálnak, de bizony nekik nagy mértékben tündölködik az evangélium, és teljes szabadságban él az ő lelkiük, melyet a mi királyunk (Ferdinánd), ha ezen részek hatalmában volnának, tűzzel-vassal akadályozna. Abádi Benedek, aki szép tudományú és feddhetetlen életű ember, és aki azelőtt esztendővel ordánáltott Wittenbergben, Szegeden, mely a Tisza mellett legzadagabb és népesebb város, mind az iskolában, mind a templomban a pasa előtt nagy kedvességgel tanít, annyira, hogy a minap egy disputáció alkalmával a pasa hallgatást parancsolt a barátoknak, kiket úgy néz, mint megannyi Móriót, és megfenyegette őket, hogyha csendesen nem viselik magukat, rövid nap a városból kihánytja. Mindezt közhírből is hallottam, de kevéssel azelőtt Abádi Benedek leveléből is megtudtam, lát hit nem teljesedett be, hogy ha a farkas verembe esik, megadja magát, és a vele egy veremben lévő bárányt nem bántja." (Gyulai Torda levele értékes dokumentum számunkra Abádi jellemzéséhez és szegedi prédikátorának leírásához. Gyulai Torda Krakóból ismerte Abádi. Kálmáncsehi tanítványa volt Gyulafehérvárt, neki ajánlotta 1551-ben Euripides Orestésének latin fordítását, eperjesi papként levelezett Melanctonnal.) Reizner Gyulai Torda levelét 1546-re teszi, s ez a tévedése újabb eltelmondásra vezet. Elkódja ugyanis, hogy a levél bizonyítja, Szegeden élnek viták folytak a barátok (az alsóvárasi ferencesek) és az új tanok hirdetői között, s hogy ezek a viták az új tanok híveinek számat növelték, úgy hogy ezek már többséget képezve a barátok és a katolikus híveket a templomból teljesen kiszorítani alkattak. Ekkor - mint írja, 1545-ben az úgy a pasa elé került, ki előtt a két fél ünnepélyes, mintegy döntő vitát tartott, hogy a templomhoz való kizárólagi jogot magának megszerezze. Az anekdotikusnak tűnő feljegyzés szerint a barátok ügye már veszendőnek látszott, amikor kuktájuk egy tanulatlan ember azt a kérdést intézte a már győztesnek látszó ellenfélhez, aki

talán maga Abádi volt, hogy hányan vannak az evangélisták. E kérdést a prédikátor komolytalannak tartotta, a ravasz kukta viszont odavetette, hogy nemcsak a prédikátor felsorolta négy evangélista léteztét, hanem egy ötödik, Recsep nevű is, aki egyébként nagytekintélyű arab egyházi író volt. A prédikátor erre hahotában tört ki, amiért a pasa és a három ládi megsértődött, eszükbe sem jutott, hogy csak fel kellene útni egy bibliát a kérdés tisztázására, s így a barátok kapták meg az alsóvárosi templomot. A történetet anekdotikus íze miatt pl. Mikszáth is felhasználta, s a legutóbbi időkig emlegettik (Tóth Béla és Blazovits László is felidéztek egyik közelmúltban megjelent könyvükben), tényzerűsége mégis kétséges. Ellentmond ennek elsősorban a hiteles Gyalui Torda-levél, mint láttuk, 1546 legvégén írodott tájékoztatóul Melanchtonnak, s melynek Abádira vonatkozó kitételek, hogy ti ő „széptudományú és feddhetetlen ember”, meg hogy „a pasa előtt nagy kedvességgel tanít”, s valószínűleg Melanchton közbenjárására még egy korabeli német újság is közölte, vagyis a Reizner által idézett 1545-re utaló adatok ezeknek élesen ellentmondanak. (Miért vette volna a basa egy évvel később Abádit pártfogásába, miért nevezte volna barátokat Manóknak, akiket a városból is ki akart űzni, ha előző évben megörölt volna rá?) Sokkal valószínűbb az, hogy bár a közös templomhasználat nem mindig lehetett harmonikus, valahogyan mégis megfértek egymás mellett a ferences barátok és a protestáns prédikátorok, hiszen a török a megszállás előtti talán II (egyves források szerint I7) templomból csak egyet hagyott a keresztények kezén? A témát érinti még egy 1562-ből fennmaradt feljegyzés, melyet Ács Pál idéz (Vigília, 1995.5.sz.), megemlítve a Reizner-féle változatot, de az fűzi hozzá, hogy „ez követően mind a protestánsok, mind a barátok igyekeztek rábírní a másik fél kiűzésére a török hatóságot”, ám ez a barátok hosszas környégsére csak 1562-ben sikerült, kerek tíz évvel Abádi kiűzése után, s így lett az alsóvárosi templom a katolikus kulturális értékeknek egyedülálló könyvtári letéteményese.

Abádi Szeged második, 1543-i pusztulását követően kezdte el prédikatori működését. Ez a második törökkvés már a Buda megszállása utáni időszakban történt, amikor a Ferdinánd megkísérelte 1542-i sikertelen hadivállalkozás után a török nagyszabású hódításokba kezdett hódítási pozícióinak megerősítésére. A hadak vonulásának következményei, az élelmezés követelése a seregek számára az egyelőre még meg nem szállt várostól, a fejvesztéssel való szüntelen fenyegetések, a rettegő várost a környékbeliektől való segítség igénybevételére kényszerítették, ami kérméi által a török tudomására jutott, s ezért a budai basa négy vezető szegedi polgárt - úgymond a Baján fogadott hűség esküjűk megszűzése miatt - kivégeztetett. Ez egyben indok lett a város megszállására, ami 1543 februárjában, éppen farsang napján be is következett Tóth Mihály főbíró, a tíz évvel későbbi harmadik várospusztulást előidéző kezdeményezés vezetője, hevenyészett készütséggel vállalkozott a támadókkal való megütözésre (a témesvári segítség reményében), de a török kipróbált haderejével szemben hősiiesen harcoló kis csapata csaknem a teljes lekasabolás sorsára jutott: a város pedig 143 évre a hódító rabigájába került. Néhány szűz új házat felgyújtották, s az első, 1526 szeptember 28-i feldúlásához hasonló kegyetlenkedéseket ismételték meg. Erdemes az akkori török történetírók keletiesen cifrázott, vérgőzös fantáziától áthatott írásaiból idézni: „A szerencsétlen Magyarország azon a részén van egy város, mely gonosz hűteleneknek ősi gyűlekező, a harcot kereső csavargóknak szülőhelye. Szegedin néven ismeretes és földének termékenységéről, éghajlatának kellemes voltáról, vizének jó ízéről, óriási kiterjedéséről, nagy épületeiről, mindennemű javainak bőségéről és végül arról volt híres, hogy lakosai között nagy számmal voltak dúsgazdagok. Aki szomortian, leveve megy bele, vidám és jókedvű lesz, s megszabadul a gondok és aggodalmak bilincseitől. A nevezett szép város egy távoli forrásból, Ruszországból eredő mély folyó partján épült, mint egy szépségjel a föld istennőjének arcán”. Nincs helyünk az önmagasztaló, gyűlölettel és megvetéssel átitott szöveg további idézésére, amit Tóth Béla oly érzékletesen megírt (Tudósítások a török kori Szegedről, 2003), még csupán az önélegyűlt hódító diadalittas szavait írjuk ide: „A hit harcosai felgyújtották a várost haragjuk tüzevel, melynek füstje sötétre festette az eget”. A gyilkos rabló kéjes mámorea pedig versekben szármalt:

*Zsákmánnyal megrakodott szegény és gazdag,
Rendkívül bőségben voltak a szolgák is.
Eladták a jézmin arcú tündérelket,
S a verők lelt nagyon olcsón vették meg
A holdarcúakat, a gyönyörűeket,
Az egyenes terműt, perl arcú, rózsaszestűket.
A foghók száma nagyobb volt a seregénél.
Aranyt mint a Tejút csillagja.
A bálványoktól templomokba vittak a sátrak.
A szépekétől pedig földi paradicsomná.*

Korabeli adatok szerint a több mint kétezzer, inkább földszintes, faszindelyes, nádtetes házból alig egy-kétszáz körüli maradt lakható állapot-

ban. A város létszámáról írásos emlék nem maradt fenn. Csak a XVII. század végéről, a hódoltság utáni időből vannak egy hadmérnöki feljegyzések, melyek szerint az alsó- és felsővárosi lakosság 900 körüli házban 6500 lélekszámban élhetett, ez a szám a vár- és Palánkbetiekkel együtt 9000-re tehető. Ez igen tekintélyesnek mondható, noha nem éri el az 1526 előtt feltételezett 12 ezres létszámot. Nyilvánvaló, hogy az évi zedek folyamán változtak az arányok, de okkal valószínűsíthető, hogy az utolsó időbeli adat helytállóan vetíthető vissza a korábbi évekre is. A lakosság az első pusztulásra elkövetkezett - másfél évtized alatt immár másodsor - visszazivárog (az úszók romok közé) s elkezdi az ársiai barbár hódító (Erasmus a törökök barbár népsopredéke) uralma alatti keserves életét. (Tóth Béla két művében, a már említett Tudósításokban és a Teremtő Jó Istvánék emlékező könyvében sokoldalúan érzékletes leírást ad a korszak világról. Ebből merítnék néhány jellemző ismertetést.)

A város meghódításának első évében, 1543-ban elkezdte a török a város, pontosabban a vár helyreállítását a budai basa rendelkezése és költésére. Az erődítmény két év alatt felépült, erre a környező országrész ellenőrzése miatt volt szükség, amit az állandó, jelentős számú őrség jelenléte tett lehetővé. Küleneholdnyi területen kaszárnyák, istállók, műhelyek, puskaporaktárak álltak, de templomok és fürdők is voltak benne. A szegedi heglerbég szálláshelye is itt volt, a Mátyás király is lakta várpalotában. Ez igen fényűzően lehetett berendezve, amire az ásatásokból lehet következtetni. Környezetében éltek a szolgák, a közvetlen hivatalnokok kisebb basák, csorbadszik, írástudók. A bégek meglehetősen fényűző módon éltek, bár irigyeik miatt hivatalukat sűrűn elvesztették. Szegeden ez nem volt oly gyakori, mint Budán vagy Temesvárt (ott 140 év alatt hatvanszor változtak), itt a várépítő Musztafát, az 1511-ben, még Abádi idejében kormányzó Kambert, s a Tóth Mihály-féle visszvételi kísérletkor uralkodó, később valószínűleg selyemzsinórra jutott Héder bég nevét jegyezte fel a történetírás. Talán megemlíthetjük még a Héder követő Kászont, aki elődje példáján tanulta, hogy ti nem volt elégé eber, 1552 őszén lefejeztetett négy jámbor barátot, akiket kérmek néztek, illetve ítétek. (Mellesleg ez is bizonyítja, hogy vallási ügyekben a török önkény a közvetlen érdeke diktálta helyzethez igazodott, hiszen egyértelmű, hogy a hajdúk protestánsok ellenes atrocitásai hangolták őket a katolikus papok ellen.)

Szegedet megszállását követően előbb a budai, majd az egri pasalik felügyelte alá helyezték. A szegedi szandzsák Csongrád, Solt, Bács és Bodrog megyék területére terjedt ki. A szandzsák élén álló bég teljhatalmú kormányzó volt katonai, adózási és polgári ügyekben. Ilyetén helyzete miatt Szeged a Dél-Alföld egyik fontos központjaként, mint kormányzósági székhely sok magasán képzett hivatalnoknak, közigazgatási, egyházi, katonai méltóságnak adott szálláshelyet. Életmódjuknak megfelelően befolyásolták a város társadalmi képét egy a következő századból származó leírás szerint, melyet a török világutazó, Evila Cselebi jegyzett fel, 1660 táján 3000 ház lehetett Szegeden, két fürdője, három fogadója két karavanszerája, három kolostora, abból egy keresztény, egy medreszje, egy középfokú, két alsófokú mohamedán, valamint három keresztény iskolája s egy kegyeleti kútiya volt. A medreszét (főiskolát) már a kezdeti időben, tehát Abádi megjelenésekor felállították egyéb képzési intézményekkel együtt, ahol kiváló oktatók tanították a terület írástudóit, közigazgatási szakembereit, papjait. Közülük legnagyobb számban a kincstár emberei éltek Szegeden, mivel itt volt a kincstár központja a Dél-Alföldnek. A defterek (adókönyvek) vezetése aprólékos, pontos munkával történt, az elmaradt tartozások behajtása százzal foglalkoztatta a hivatalnokokat. A rendszer alapvetően rabló természeténél fogva, a rendészetet és az igazgatást is csak pénzügyi érdekből működtette, az adónemek legszélesebb skáláján válogatott, s ha azok a behajthatóság érdekében még úgy-ahogy teljesíthetők voltak is, sohasem csak önmagukban léteztek. A gabonátizedet akkor is behajtották, ha elemi csapás miatt aráni sem tudták, s az elhaltak, elszőköttek helyett az ott maradó köztárságnak kellett fizetni. Előfordult, hogy egész falvak vándoroltak el otthonaikból, s az otthagytott termékeny földeket legelőnek adták ki haszonbérbe. Nagy terhet jelentett a kötelező fuvarozás is. Az állandó hadviselés, a seregek szüntelen vonulása a környék igát igényelte. Előfordult, hogy hatvan szekeret kellett kiállítani egy-egy közrésznek, s ezek néha fél évig is távol maradtak, ha ugyan egyáltalán hazatértek. Békeévekben az állandó hadiépítkezéseken kellett két-háromheti robotot leróni. Külön terhet jelentett még a török vendégek megajándékozása. A mai képzeletet meghaladó helyzet szemléltetésére álljon itt egy ajándékozási rítus. Egyik alkalommal a szomszédos szandzsák bégje látogatott el Szegedre, s az udvariasság a következő adományokat követelt: „Bék urunk számára száz tallér, négy darutoll, nyolc pár gyöngyházás kés, tizenkettő kerek sajt, tizenkettő pint vaj, tizenkettő rókabőr, négy tábla szappan. A bék fiának 12 tallér, egy pár kés, egy sajt, egy rókabőr. A kincstárnak 10 tallér, egy farkashőr, egy sajt, egy rókabőr. A segédtisztnek 8 tallér, egy pár kés, egy sajt, egy pint vaj, egy rókabőr, egy darutoll, egy tábla szappan.” Vetük volt még Juszuf aga, aki a kísérletben lévő lovasokkal együtt 14 tallért kapott, egy rókabőrt, egy sajtot, egy darutollat, hat pár kést, a két szubasi (rendőrfőnök) a

papuspénzekkel együtt 24 tallért kapott, a többiek pedig fejenként egy tallért, egy tábla szappant, egy sajtot. Az ajándékozást természetesen semmiféle törvény nem szabályozta. A lakosság szinte elveszített életviszonyait még nehezítette a magyar közigazgatási rendszernek az a furcsasága, hogy a hódoltság területen végül is a török fennhatóság működése mellett a törökök jóváhagyásával ugyanúgy folyt az adószedés, a helyi közigazgatási ügyintézés, bíraskodás stb., mint a királyi területeken. Nagy történelmi eredménynek számít, hogy a magyar megyerendszer, úgyszólván történelenül élte túl a hódoltság másfél évszázadát, s így folytatni lehetett a hódoltsággal megszakadt magyar államiságot. A szegedi magyar városvezetés felsőbb fórumai, így a királyi kamara pl. Pozsonyban, a közvetlen fölöttes főispáni székhely pedig Füleken működtek, ahol a megyeügyléseket tartották, s igazgatási rendelkezéseket hoztak. A török megelégedett azzal, ha az általa kirott terheket hiánytalanul megkapta, nem vett tudomást sem pl. a magyar bíraskodásról. Ha viszont ezt valaki a rájuk („hitetlenek”) közül török bírósághoz fordulva kikerülni akarta volna, „törökösség” vádjával akár halálbüntetéssel lehetett sújtani. Az adók behajtása a lakosságon a távoli magyar szerveknek éppoly fontosnak bizonyult, mint a törököknek. Úgyszólván borzongató olvasni a magyar szervek törököktől eltanult fegyvető hangján írt követeléseket. Aljlon itt egy dokumentum már közvetlenül a török kiűzése előtti időből: „En Fronck János császári és koronás király urunk öfelsége nemes magyar posonyi kamarának tanácsa és minden gyüvedelmének fő preceptora, adom tudtára az kinek illik, hogy a Mező-Szegediek ő felsége szabad jobbágyai szokott esztendőbeli adójukat 168 száz fogás halat, negyven pozsárát és öt bokor karmazsin csizmának praesentáltak. Melyről nevezett Mező-Szegedieket quietáлом”. Ugyanilyen nyugta arról, hogy az egykori földesúrnak is fizetni kellett: „Mi galantai Esterházy Pál Fraknó várának örökös gróf ura, Magyarország palatinusa, kunok bírāja stb. ...recognoscáljuk per presentes, hogy nemes Szeged városa lakosi bizonyos kun határhoz tartozó területek adóját mostanig Csöpörke Máté nevű követjük által megküldötték két skar-lát szőmveget, úgy mint egy esztendőre való censuzt. Kiről quietáljuk őket”. Ezeket olvasva eszünkbe jut, hogy gyakran várvédő katonák, mikor Gyuláról, Fülekről leszánguldoztak az Alföldre, így Szeged külső részeire is, megsarcolták a lakosságot, azzal nyugtatva lelkiismeretüket, hogy ezzel a törökön állnak bosszút, mert az ő részesedési lehetőségeit csorbítják. - Hogyan lehetett mindezt kibírni, elviselni? Honnan tudták előteremteni a járandóságokat, hogy egyáltalán megmáradjának életlehetőségeik? - A megpróbáltatások edzheték meg őket, s nyilván nem kis ésszerűséggel, bizonyára némi furfanggal, ahogyan tudták, igyekeztek túljárni a követelőkön eszén, s teljesítették a lehetetlent. A magyar tizedek, árendák, váltások, bordézsalmak jövedelmét, piaci adók, városi gulyák, ménesek és nyájak, korcsma- és boltadók biztosították a kiadások egy részét. A városnak mint a korábbi legnagyob b földesúrnak, immár csak közigazgatási szervek maradt néhány ezer hold föld a kezében, melyet haszonbérbe adott vagy házi kezelésben maga műveltetett. De az új földesúrral, a száphival is kötöttek bérleti szerződést. Azonkívül ott a büntetéspénz. Az utcakapitányság révén minden gyanús ügyről tudomást szereztek, s ahol lehetett, büntettek. Pl. a paráznaságért bikapénz (amén komoly összeget lehetett kirotni. Jelentős kereskedelmi forgalom is volt a városban a déli tőrök megszállta területekről szérte, a királyi területekre is áramlottak az árúk, aminek békeidőben a török nem állta útját, sőt díjazásért elősegítette. Szegeden csak a Palánk 8 utcájában 200 török iparos dolgozott, 80 magyar pedig a város egyéb részében. Ma szinte elképzelhetetlen, hogy a hódoltság előtti Szegeden 3000 halász lakott, s a megszállás után is 700 jelenlétéről írnak. A lakosság rendkívüli életrejeére vall, hogy pl. a szerémségi borvidék kikapcsolódása után, a török megjelenését követő néhány év alatt igencsak fellendült a bortermelés. Mindez hozzájárult a város jövedelmének növeléséhez. Olykor - Szegeden ugyan erre feljegyzett példa nincs - a halálbüntetést is meg lehetett pénzen váltani. Tóth Béla részletesen tárgyalja a város sokszínű török és magyar iparának, mezőgazdaságának, kereskedelmének helyzetét, a török és magyar közigazgatás, bíraskodás furcsaságait, a műveltségi állapotokat, hogy pl. a Palánkon belül török színház is működött, s a magyar iskolákban is divat lett az iskolai, elsősorban vallási célfatu színjátszás, s foglalkozik a mindennapi élet szokásaival, főleg a törökiséggel. A város lakáskultúrájában a hódoltságot megelőző időkhöz képest - a sok rombolás, gyújtogatás után a korábbi kőházak helyett un. pánics falú majd vert falú, vályogfalú házakat építettek. A középkorban épült templomokat, melyek szépségére és impozáns méreteire a most feltárt falmaradványokból következtethetünk, átalakították mecsetekké, vagy lerombolták. A török nem tűrte, hogy magyar ház magasabbra épüljön, mint az övé. Szigorú szabályokhoz volt kötvé az építkezés, még a templomok nádtetos befedését is engedélyhez kötötték. Az étkészés bekésőbb körülmények között még szegényesnek sem volt mondható. Köszönhető volt ez a bőséges vadállománynak, az állattenyésztés, legelőgazdálkodás fejlettségének. A törökség cukrászati kultúrája, új gyümölcsfajták elterjedése is befo-

lyásolta az étkészési szokásokat. A házasságlelő, családi viszonyokról énekszerzőink leírásaiból is tudunk, Szegedi Lőrinc Teophániájából vagy pl. Heltaitól, s az a kép alakulhat ki bennünk, hogy komoly évárások étek a jó házastárs iránt, s hogy bizony az „asszonyi állatot” még igencsak a férfiu kiválóság mögé helyezték. Gyöngyösi István strófa-ja: „Szük a jó feleség, nehéz szerét tenni, /Hogyszem pedig rosszat kárhoztatba venni, /Kaukázus hegyén túl jobb szaladva menni, /Ott a tigrisselk egy barlangba lenni” /Élelódik ezen. . A török férfiak kötöttek házasságot magyar nőkkel, de arra nincs adat, hogy ez fordítva is előfordult volna. A magyar közvélemény az ilyen férfit teljességgel kiközösítette volna, mint azt, aki bármilyen módon a „törökösség” gyanújába keveredett. Nézetünk szerint ez a magyar társadalom egészséges reflexe volt a gyűlölt hódítóval szembeni mentális örvédelemre, ami nagymértékben hozzájárult örökölt önazonosság tudatának, nemzeti különbözőségének megőrzéséhez.

Idősebb ezek után Abádi Benedek közelebbi, papi szereplésére visszatérni. Mint Gyalui Torda leveléből értesülhetünk, prédikatori elkötelezettségéhez híven igyekezett eleget tenni az új hit Wittenbergből hozott ismereteinek terjesztéséhez. Egészen rendkívüli eseteket jegyeztek fel a XVI, XVII. század protestáns papjainak hősi helytállásáról, ahogyan hitükért és gyülekezetükért halált is megvető vagy azt is vállaló bátorsággal küzdöttek. A közösségek összetartásában felbecsülhetetlen jelentőségűnek bizonyult az ő helytállásuk. Abádi magas iskolai felkészüléséből következtethet, hogy a talán már a Sárvárott is gyakorolt tanítói munkát is folytathatta. Adatok vannak arról, hogy ez sok esetben a templomokban folyt, s a dogy szerzetesek is részt vettek benne. Már kitértünk arra, hogy az itt töltött har-hét év alatt más prédikátorokkal együtt is tevékenykedett, s hogy mint Reizner is állítja, jelentős arányban változtatták meg a szegedi hívők vallási nézeteit az új hit jávára, mindentől csak utalásokkal találkozunk, de sikereik elvitatathatlanok. Nagyobb feszültség keletkezhetett itt más helyektől eltérően azért is, mivel az alsóvárosi ferences barátok helytállásuk miatt népszerűek voltak a nép körében s a velük folytatott hitviták jobban élmégesedhettek. Nem tudunk semmit pl. a hittérítők javadalmazásáról, hogyan részesültek a papi tizedből, milyen feltételek között laktak, családot alapíthattak-e stb. s hogyan osztottak meg a javadalmakon az eltérő felekezetek. Arról viszont tudunk, hogy a feszültség a két oldal között az első adandó alkalommal kirobbant. Ez akkor történt, amikor a lelkes, de nem eléggé megfontolt Tóth Mihály volt főbíró Debrecen környékén toborzott hajdúkkal, Ferdinánd király és vezére, Castaldo és Aldona tábornok tudtával több ezres, de várvívásra alkalmatlan sereggel 1552 február 21-én betört a városba, elfoglalták a Palánkot meg a belváros, s anélkül, hogy a várba bejutottak volna, egy héten felelődenül át tobozták a kétes dicsőségben. Nyilvánvaló volt, s erre pl. Aldona figyelmeztetett is, hogy a török Szegedről hadászati jelentősége miatt semmiképpen nem mond le, s Temesvárról vagy Budáról nagy felmentő sereget küld a vár felmentésére. Míg ezek megérkeztek, a lerészegedett, mulatozó hajdúk védelmében a katolikus papok és híveik elérkezteknek látták az időt a régi várt leszámlásra az újhítekkel és papjukkal (vagy papjaikkal), aki nagy valószínűséggel éppen Abádi Benedek is lehetett, s akkor őt, a „jámbor prédikátort” - mint Tinódi a Szegedi veszedelem című krónikájában írja, „a városból kiűzték”. Mindmáig nincs bizonyítva, hogy a nevezett prédikátor Abádi Benedek lett volna. Az viszont valóság, hogy a török az esztelen kaland miatt a városon kegyetlen bosszút állt. A hajdúk Tiszán való átszállításáért a várost kirabolták, lakosait öldösték. Túlzó hírek szerint 5000 személy orrát, fülét vágták le, s 40 zsákmányolt zászlót küldtek Konstantinápolyba. Kászón becskereki basa jött Héder bég helyébe, s azt is megette, hogy bement a barátok templomába, s az oltáron égő gyertyával világított az ott talált hívők szemébe meg talán a pipájára is rágyújtott vele. Ő vezette ki az áruhás kémeknek tartott, kínvallatásnak álvett négy szerzetest. A Tóth-féle kaland után a korábbi 1500 adózó ház helyett 154-ben a defterdárók már csak 299-et találtak. Ebből a mélységből kellett a szerencsétlen városnak az elkövetkező évtizedekben ismét felemelkedni. Akkor aki tudott, menekült. Nyilván Abádi is, hiszen ezt követően teljesen nyoma veszett. Azaz - s itt meg kell állnunk leírásunkkal, mert további életréséről vizsgálódva arra a különös feltevésre bukkantunk, hogy ő lenne azonos azzal a Pap Benedek néven ismert kassai egyházi személlyel, akit zoltárszerzőként (két saját s egy másról való szép zoltár őrzi nevét) és Szegedi Lőrinc wittenbergi támogatójaként tart nyilván a protestáns egyháztörténet. Ennek további vizsgálata azonban meghaladja e munka kereteit, ezért erre csak más formában lehet még visszatérni. Ott lesz lehetőség annak vizsgálatára is, hogy elfogadható-e Vág Sándor 1954-ben Szegeden megjelent könyvének fejtegetése arról, hogy Mélius Juhász Újtestamentumát Szegeden 1547-ben vagy 1567-ben Abádi nyomatták ki. Mindenesetre Abádi Benedek pályájának kutatása még nem zárulhat le.

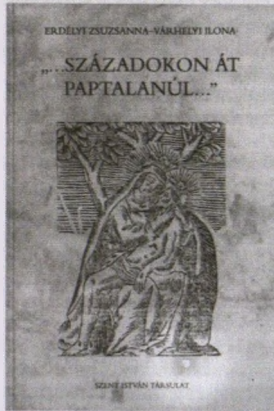
(Vége)

Kovács Miklós

„...Századokon át paptalanul...”

ERDÉLYI ZSUZSANNA ÚJ KÖTETÉRŐL

Erdélyi Zsuzsanna-Várhelyi Iлона: „...Századokon át paptalanul...” címmel megjelent vaskos kötete az archaikus népi imádságműfaj fogadtatástörténetét rögzíti. - 317. tételben. Vagyis összegzi mindazokat a véleményeket, interjúkat, amelyek a népi imádságok megjelenéséhez, fölfedezéséhez kapcsolhatók, de közreadja azokat a verseket is, amelyek Erdélyi Zsuzsannához írtak a költők abból az alkalomból, hogy 1968-ban fölfedezte és a Magyar Tudományos Akadémián 1970-ben beszámolt az új népköltészeti műfajról, az archaikus népi imádságról.

Könyvtáramban őrzöm az Új Írás 1970. szeptemberi számát. Juhász Ferenc: Imák, apokrif mámorok címszó alatt írja: „Hatalmas kincs birtokába jutottunk most, ezek a legtisztább népköltészetű vedlett imák nemcsak történeti múltunk, de költészetmúltunk a nép szívéből kitemetődött lángoló aranyleletei, erejük, igézetük, tisztaságuk, mint az aranyláncoké és a tiszta csontoké.”

És mielőtt belefognék, hagytnám kizengeni a szövegek, az imádságok vallomását, itt van mindjárt a kötet cím, amely szintén Juhász Ferenc költő tulajdona. Itt áll a könyv címlapján, hogy „...Századokon át paptalanul”. Nihil obstat, a papok tudta nélküli imádságok. És mégis akad egy pap, aki megérzi bennük Szent István törvényeinek szívdobbanását, akad egy pap, aki méltónak tartja őket, hogy papírra másolja azt, ami írásként sohasem jelent meg, csak az emlékezet betűzte ki este és reggel: „csillag-jövészkor, csillag-apadászkor.”

Ez a pap pedig Kálmány Lajos, aki hatalmas munkát végzett, hogy föltérképezze a Dél-Alföld, a Temes-köz, a Vajdaság magyarlakta területeinek népi szokásait, imádságait és Krisztus-legendáit. Gazdag munkásságából ez csak ízelítő, és talán mellőzhető is, könnyen felejthető. De nem felejtendő az a tizenhárom imádság, amely Öszentiván, Szőreg, Térvár, Deszk, Törökkanizsa népétől gyűjtött, amely napjainkra népi imádságaink etalonjához tartozik. A kallódó imádságokra ő figyelte föl először, úgy, hogy le is jegyezte őket. Persze tudtak ezekről az imádságokról mások is, néhány kivételtől eltekintve azonban nincs írásos nyomuk. És most itt van előttem Erdélyi Zsuzsanna gyűjtői munkásságát összegző nyolcszáz oldalas kötet.

Benne Várhelyi Iлона: „Ment Valaki Hegyen át...” című, sokféle indázó tanulmánya, amely egyfelől alkalom arra, hogy a megjelent írásokat a szerző mintegy sajtófigyelőként, összeválogassa, és kötetben megőrizze, másfelől arra is alkalom, hogy hangot adjon a társadalom véleményének.

„A hetvenes évekre az intenzív és extenzív ideológiai „meggyőzés” már-már államvallássá tette az ateizmust. Az is világosan látszott, hogy a szocialista erkölcsi felépítmény meglehetősen ingatag. Emberek százai voltak kénytelenek boldogulásuk érdekében feladni identitásukat, s hagyományok nélkül meghasonlott, elidegenedett szellemi-lelki-erkölcsi hajléktalanokká váltak. Küzdőképességük leépült, s a rájuk kényszerített álarcukhoz kezdtek hasonlítani. A lelki értékek elsorvasztása után az emberi tevékenység már csak anyagi célokra irányulhatott, s ezt a materiális öncélúságot a hatalomnak igen könnyű volt manipulálnia.”

Közben ne feledkezzünk meg a tanulmány alcíméről sem: „Közelítések a „Hegyet hágék”-jelenség fogadtatástörténetéhez.”

Majd így folytatja Várhelyi Iлона: „A fagyos /egyház/ politikai légkör részben késleltette a népi vallásosság értékeinek felismerését, másrészt azonban tartósította is a századok óta rejtgetett értékeket. A vallásgyakorlat egyre inkább beszorult a magánszférába, a titkok birodalmába.”

Várhelyi Iлона Kitűnő tanulmánya Erdélyi Zsuzsanna gyűjtéséről inkább politikai síkra tereli az összefüggéseket, mintsem kategorikusan kijelentené, hogy a „téma” üldözése mit jelentett a nemzet életében. A hetvenes évek ilyenképpen való ideologizálása, valamint a társadalmi és politikai légkör elemzése: eléggé szolid.

Az pedig, hogy ez a kötetnyi vélemény – köztük tudósok, szakemberek, költők, tanult egyházi emberek – a Hegyet hágék-jelenségről szólna, az egyszerűen kétségbevonható. Persze, lehet így is titulálni a föllángoló lelkesedést. Történt már ilyen a magyar irodalomban, amikor kiengedték a palackból a szellemet. Tovább gondolva ezt a „jelenséget”, akkor a gyűjtő Erdélyi Zsuzsanna maga is egy jelenség a szocializmus sivatagában. Erdélyi Zsuzsanna nem jelenség, hanem hitvallás. És, hogy a vallásgyakorlat egyre inkább beszorult a magánszférába, a titkok birodalmába” - arról pedig ne beszéljünk, mert akkor kétségbe kellene vonnunk azt, ami kétségbe vonhatatlan!

„A Hegyet hágék-jelenség felszabadult öröme végső soron az emberi méltóság visszavágásából táplálkozott. Annak a szerves egymásrautaltságnak a meglétét bizonyította, amellyel az ember önmagát Isten viszonylatába állítva szemlélheti.” Ez igaz, de gondoljunk csak bele, az imádságok jelenlétéről századok óta tudunk. Tudományos példa erre az Ómagyar Mária-siralom, amelyet 1280-1310 táján vetettek papírra Bolognában. Szerzője: magyar származású, domonkos-rendi szerzetes lehetett.

A vészek, pusztítások ellenére egyszer csak előkérültek Kálmány Lajos népi imádságai. Én ezt a „népi” megjelölést sem szeretem. Elismerem, hogy a nép őrizte meg őket, de az egésznek olyan „íze” van, mintha a népi demokráciáról beszéljünk. Nem lenne elég csak a demokráciáról szólni?!

Kitűnő magyartanáromtól, Vajtai Istvántól tanultam, aki a szegedi irodalom kapcsán a következőket mondta: „Amit eddig mondani akartunk, lényegében annyi, hogy a szegedi irodalom népi gyökerű, és mivel ez a nép katolikus, szükségképpen katolikus színezetű is.”

De olvasható Bálint Sándor figyelem fölkeltő írása: Népünk imádságai. /Regnum. 1937. Budapest/. És akadtak még rajta kívül mások is, akik az imádságokban a nemzet önazonosító lelki értékeit keresték, de leginkább irodalmunk/nyelvünk ősiségét.

Mindezek ellenére nem történt semmi sem. Országos gyűjtés nem kezdődött. Az évszázadokon át őrzött imák öröklődtek és kallódtak. Kiváltképpen a szocializmus

idején. Amikor egyszer csak, mikor senki nem várta, egyszer csak a legvidámabb barakk életében megtörtént a csoda! Új folklórműfaj született: az archaikus imádságok műfaja.

Erdélyi János unokája Isten kegyelméből színre lépett. Nem volt itt szó semmiféle fölépítményről, titokról, jelenségről. Ahogy Erdélyi Zsuzsannának ajánlott versemben írtam: „Isten olykor megmutatja magát, /és mindig a legnehezebb időkben.”

Akkor pedig 1968 decemberét írtuk, tizenkét évvel a forradalom után. Egy hallgatásra ítélt nemzet próbált magához térni. Vásárhelyi Ilonának azt is tudomásul kellett vennie, ha már a társadalmi mélységeket vizsgálja, hogy ekkor még javában ülte 19 éves börtönbüntetését Lénárd Ödön, és csak 1977-ben szabadult egyéni kegyelemmel. Történt pedig, hogy Kádár János a Szent Atyánál tett látogatást Rómában.

Tóth Sándor írja abból az alkalomból, hogy hazaérkezett az Ómagyar Mária-síralom. „Sokunknak szíve megdobbant olvasván a hírt: 1982 május 22-én Magyarországra érkezett az első, írásban fennmaradt, hazai nyelven írt versünket őrző Leuveni Kódex, amelyet május 24-én Pieter de Somer, a Leuveni Katolikus Egyetem rektora adott át Zirc Péternek, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgató-helyettesének.”

Keresztury Dezső akadémikus véleménye is hangszalagra került: „Bennem akkor éledt fel igazán a gyanú, amikor Erdélyi Zsuzsanna gyűjteni kezdte az archaikus imádságokat. Pais Dezső olvasta ezeket a gyűjtött, gyönyörűséges szövegeket, s többször megjegyezte: ez is az Ómagyar Mária-síralom, ez is Jómagam arra az álláspontra helyezkedtem, hogy ilyen szöveg, mint a síralom, nem jöhet létre csak úgy, nyelvi kultúra kell hozzá: bizonyos szövegkészség. Hogy ebben a versenyben mennyi az ősi, pogány, a keleti vagy nyugati hatás, érdektelen. Viszont, hogy ez az emlékünktől termelke egy nagy költészetnek, meggyőződésem. Nemrégiben jelent meg Polner Zoltán Szeged környéki gyűjtése. Fellapozom, s szinte rám köszön az Ómagyar Mária-síralom.”

Tulajdonképpen a tudósok véleménye már a gyűjtés utóéletéhez tartozik. De hát ennek a gyűjtésnek nincs utóélete, mivel a rendelkezésünkre álló több ezer imádság alapján még mindig nincs eldöntve, hogy léteznek-e még rejtőzködő/bujkáló imádságok, amelyek egy új motívumot rejtenek. Nem mondhatjuk azt, hogy ilyen mennyiség láttán már nem jelentős egy újabb imádság? Nem mondhatjuk, mert irodalmunk aranyrőgei ezek, és minden rög számít. Egy ember pedig – mint Erdélyi Zsuzsanna –, hogy is vállalkozhatna arra, hogy egész Magyarországot a Lajtától a Kárpátokig átutassa. Már az is csúcsteljesítmény, amit eddig tett! Illetve, amíg a naponkénti gyűjtéssel foglalkozott.

De „hallgassunk” csak bele egy Erdélyi Zsuzsannával készült rádióinterjúba: „Huszonkilenc éve most már, ha jól tudom, 1968 decemberében talált rá, arra az időss asszonyra, Babos Jánosnéra, akitől azt a bizonyos szöveget hallotta, amiből az egész életmű megszületett, kiindulhatott.”

- December 17-én, 18-án voltam Nagyberényben, Babos Jánosné Ruzics Rozália /1871. Magyarkeszi/ néniénél, aki akkor kilenevennyolc éves volt. Szép kor, de különösen szép, ha azt vesszük, hogy szellemileg teljesen friss volt. Már a Somogyi-gyűjtéseim során mondták, hogy menjek Nagyberénybe. Ott van egy jó, idős asszony, aki sok mindenre emlékszik. El is mentem Nagyberénybe. Nem volt olyan egyszerű, mert csúszós utak voltak, és egy nagyon kedves, idős orvos-barátom volt, aki segített nekem a tolnai, baranyai gyűjtéseken. Ő fuvarozott. Az uram barátja volt valamikor. Nagy keservesen dőcögünk föl a Wartburggal a meredek szőlőhegyi úton Rozi nénihez. Meglepő egészségnek örvendett. A doktor meg is nézegette, hogy hogy lehet valaki 98 éves korában ilyen friss állapotban. Ott töltöttük az éjszakát. Ő pedig mondta és mondta. Valahogy olyan furcsa állapotba került egyszerre a teljes elhagyatottsága, magánya után! Egyre többre emlékezett. Csak sajnos a magnóm nem volt bekapcsolva. Később lefeküdtünk egy kőkemény priccsre, hogy elaludjunk, de hát abból nem lett semmi. Törődve keltünk, és aztán délelőtt dolgoztam vele. Majd

elkezdünk szedelőzködni. Akkor mondta, hogy még tud valamit. Mondta, hogy „hosszú!” Mondtam: „Nem baj! Vesz a magnó.” És eléttük a mikrofont. Ez az a pénteki imádság, ahogy ő mondta: „kicsi leánykoromtu fogva szokom mondaní” Az édesanyámtól tanulta.

Az imagyűjtés kapcsán nem kerülhet meg egy nagyon fontos kérdés, hogyan kell gyűjteni? Az erre adandó válasz a gyűjtés lételeme, alfája és omegája.

Erdélyi Zsuzsannát akkor ismertem meg, amikor rendelkezésre bocsátottam 80-100 imádságot, amelyet Csongrád-megyében gyűjtöttem, elsősorban Ferencszálláson, Apátfalván, Földeákon. Valószínűleg Bálint Sándor irányította hozzám, akinek a szegedi Sajtóházban estet rendeztem. Am ezen az estén egy idős ferencszállási asszony, Vörös Imrené volt a vendég, Bálint Sándor pedig hallgatta és értékelte az elhangzott babonákat, táltos történeteket, imádságokat.

Az én imádságyűjtésem akkor indult be teljes erővel, amikor a Csongrád megyei Hírlap munkatársa lettem, 1965-ben. Kilenc évvel később pedig Tóth Béla, a Somogyi-könyvtár igazgatója és dr. Péter László tudományos munkatárs megbízott a kötetem összeállításával, mivel szeretnék megjelentetni. A kötet 1977 karácsonyán jelent meg - Föld szülte fáját címmel.

Csak azért beszéltem a saját gyűjtőmunkámról, hogy Erdélyi Zsuzsanna gyűjtési technikájához megjegyzéseket fűzzek. Teszem pedig azért, hogy ráirányítsam a figyelmet a negygyerekes családjára számtalan gondjára. Férje, Dobozy Elemér orvos, a tizenéves gyerekek pedig alig várták az anyjukat. Ha látják is, éjszaka magnószalagokat hallgat/másol. Aztán kezdődik minden előlről.

Hasonlóképpen történt ez nálunk is, csakhogy feleségem, Katona Judit akkor éppen egyetemest végzett, én pedig az újságírás mellett napi három órát töltöttem gyűjtéssel, leírással is ugyanannyit. Az utolsó kávét éjjel fél egykor ittam, reggel hétkor pedig indultam Szentese, Pitvarosra, Fábiansebestyénbe, ahová kellett éppen mennem. Így aztán Csongrád megye hatváncát/62/településén gyűjtöttem sok mindent, legfőképpen imádságokat. Hogy miért azokat? Azért, mert a hivatalos szemlélet olyan morbid volt, hogy lázadni illett, aki embernek tartotta magát.

Erdélyi Zsuzsanna a kezdetek kezdetén házról-házra járt, majd a sikeresebb gyűjtés érdekében búcsúkon, öregek napközijében találkozott az adatközlőkkel. De segítségére sietett az egyház is Lékai László bíboros, érsek közreműködésével, aki fölismerte az imádságok archaikus értékét, és arra kérte/ösztönözte a híveket, hogy esti imádságukat elküldjék a gyűjtőnek.

Ennek ellenére Erdélyi Zsuzsannát számos atrocitás érte. Rendőrökkel vezetteték ki a faluból! Arra a kérdésre pedig, hogy mit csinál? Így válaszolt: „dolgozom.”

Visszatérve a gyűjtés „megszállott állapotára” gyűjtés közben például nem illik enni, elfordulni, mivelhogy a magnó úgyis mindent vesz! Én személy szerint két és fél doboz cigarettát szívtam naponta. Ebben a gyűjtés és az anyagok leírása, a leletmentés ideje is benne van.

Hogy Erdélyi Zsuzsanna miként csinálta, azt nem tudom, de azt igen, hogy az Alsóvárosi búcsúban Szegeden, egész éjszaka gyűjtött, oldalán Gyulai Endre megyéspüspökkel, és csak egy dolog érdekelt: milyen imádságot hall, hosszút-e vagy rövidet, és az az imádság megvan-e már.

Sokan azt hiszik, hogy a gyűjtés egyben a gyűjtésre váró anyag azonnali fölvételét is jelenti. Hadd mondjam el, hogy egész délelőtt jártam házról-házra Kiskundorozsmán, és egyetlen sor imádságot sem jegyeztem le. A buszra a főtéren vártam, és ültem az árok parton, a fűben. Mellettem egy idős asszony. Gondoltam, megkérdezem. Meglepetésemre egy ötven soros gyönyörű esti imádságot mondott el! Ezzel csak azt kívántam jelezni, hogy azok az adatközlők, az az eltöltött idő, ami haszon nélkül volt, nincs jelezve egyetlen papíron, vagy magnószalagon sem. Gondolom Erdélyi Zsuzsanna is hasonló tapasztalatokkal rendelkezik. Különben a gyűjtés arspoetikájáról igen bő tanulmányt tudnék írni, mint minden néprajzos!

Archaikus imádságok előéletéhez tartozik az a gondolator, amelyet Erdélyi Zsuzsanna vázolt az imádságok múltjáról és sorsáról gondolkodván.

„A 20. században népi imádság, verses imádság címmel Bálint Sándor, Berze Nagy János, Sándor István lejezte létüket, de többen is tudnak róla: Kallós Zoltán, Domokos Pál Péter, Diószegi Vilmos, Pogány Péter, Dömötör Tekla, Pócs Éva, és mások látókörébe is kerültek hasonló szövegek. Politikai indokok miatt többen inkább hallgattak róluk, mint a neves régész, Fettich Nándor is, aki barátai révén szép anyagot szedett össze, de nevesíteni ő sem merete őket. Nem is nagyon tehetette, mert még nem történt meg a műfaji számbavétel, meghatározás, amelyhez csak nagyszámú szövegemlék alapján lehetett hozzáfogni.”

Nem feledkezünk el azonban arról sem, hogy Kálmány Lajos 1891-ben a Szeged népe 3. kötetében a ráolvasók közé illesztette a kincsek tekintett tizenhárom imádságát.

Nem véletlenül írta az alábbiakat Népi imák Kálmány Lajos gyűjtésében című tanulmányában Péter László irodalomtörténész, aki a múlt század negyvenes éveiben a Kálmány Lajos kör megalapítója, és a gyűjtések szorgalmazója volt. Az írás a Szeged folyóirat 2000. decemberi számában jelent meg, a következő megjegyzéssel: „Nem kaptam lehetőséget, hogy az Erdélyi Zsuzsanna tiszteletére készülő emlékkönyvben szerepelhessek, így írással itt köszöntöm a nyolcvanadik születésnapját január 10-én ünneplő tudóst. „Kálmány Lajos a magyar népköltészeti kutatás klasszikusa. Annyi mindenben volt kezdeményező, újító, hogy nem csodálkozhatunk, ha az archaikus népi imádságok jelentőségét is fölismerte, és Bálint Sándor /1927/, Erdélyi Zsuzsanna /1974/ meg Polner Zoltán /1978/ előtt köztölt Szeged vidéki népi imákat.

Szeged népe című gyűjteményének Szeged vidéke népköltése alcímű 3. kötetében 13 ilyen imádságot adott közre. Mivel Szőregen három évig volt káplán, innen gyűjtötte a legtöbbet: hetet.”

Péter László írása végén ismételten Kálmány Lajos munkásságára tereli a szót: „Kálmány azt ígérte, később „behatóan” foglalkozik majd ezzel az általa fölfedezett, különleges népköltészeti műfajjal. Sajnos, nem tudjuk, miért, ezzel adósnak maradt.”

„Az archaikus, apokrif imádságnak, mint folklór-kategóriának meghatározása Erdélyi Zsuzsanna érdeme. Őt 1968. december 17-én a Somogy megyei Nagyberényben a 98 éves Babos Jánosné imája ébresztette rá ennek a különleges népköltészeti műfajnak nyelvi, folklorisztikai, kultusz-történeti, esztétikai értékére, és ettől kezdett tervszerű gyűjtőmunkája alapján 1970. február 11-én a Magyar Tudományos Akadémián tartott előadásában fogadtatta el a szaktudománnyal műfaj meghatározó kitételét. Zsilipet szakított föl vele: azóta a magyar nyelvterület minden részéről gazdag gyűjtemények sorjázna elő. „Köszönet érte Erdélyi Zsuzsannának.”

A Hetyeg hágek, lőtőt lépek Erdélyi Zsuzsanna kötetekhez Ortutay Gyula akadémikus írt előszót, és ezzel mintegy megadta az „útirányt” is. Az ő állásfoglalása, és az őt követő tudósok, nyelvészek, néprajzkutatók, és egyházi méltóságok véleményét emelem most ide, hogy méltóképpen szemléltessem az archaikus népi imádságműfaj fogadtatástörténete alcímű kötet tartalmas írásait, a vaskos kötet jelentőségét, amely tulajdonképpen a földolgozott téma enciklopédiája, valóságos nyelv- és irodalomtörténeti lexikon, breviárium, a hit folklorzálódott bibliája.

„Valóban új forrásvidéket, ha úgy tetszik új, gazdag tartományt fedezett fel Erdélyi Zsuzsanna több éves áldozatos munkája. Kálmány Lajos gyűjtése ugyan e terület egy-egy részletét feltárta már, mintegy megkezdte a gyűjtést, a műfaj egy-egy ágáról érdemes tanulmányt írt már 1937-ben Bálint Sándor, s ismerjük Fettich Nándor sajátosan derékba tört, idevonatkozó kutatásait, merészen elkalandozó következtetéseit is...”

A népi imáknak, könyörgéseknek ez a sajátos egyéni-kollektív műfaja a kérdések teszi fel anyagú a kutatónak. Mert hiszen egyéni, könyörgő keznyújtás az ima, védekezés, a kisértő gonosz, veszedelem elhárítása is, de kollektív könyörgés is, kollektív társadalmi vallomás...

A törzsanyag fogalmazása a barokk korszakra utal, de mutatja a folklór törvényességét: a történeti egymasmellettiséget, amelyre már többször is felhívtam a figyel-

met. Ezeknek az imáknak, könyörgéseknek egy-egy szövege önmagában is több történeti korszakot hordoz, teljes, immánens egységben, több történeti korból való réteg, formula ötvöződik természetes egységbe – és a mi korunkig hatóan. Ezek az imák, akárha ismert szerzőkig nyomozzuk forrásait, akár az évezredek bajelhárító könyörgéseikig, varázsmondókáig, epikus formuláig – mind az elnyomott, kiszolgáltatott nép magatartását, menekülési törekvéseit magyarázzák nekünk sok történeti forrásnál hitelesebben.”

Az eredetvizsgálat Pais Dezső és Mezey László tiszte. Pais Dezső hozzászólásából idézek: „A régi vallásos nyelvvel vagy stílussal való kapcsolatok egyik megnyilatkozása, hogy Erdélyi Zsuzsannától feltárt anyagban gyakran fordulnak elő Mária fájdalmának a megjelölőjeként az eped ige és ennek családjához tartozó kifejezések, mint Magyargéc: Szűz Máriának megepedéseért, más költőtől: hét epedesei, Bükkszék: megepecsegei és „nagy epecségedért”. Már az OMS-ban megjelenik: „buol ozuk epedek...” Gondolom ennyi elegendő annak igazolására, hogy nyelvi szempontból is mennyire komolyan számba veendő – tárgy körénél fogva egészen különleges természetű – anyagot tartalmaz az Erdélyi Zsuzsanna-féle gyűjtés.”

Mezey László az imádságok vizsgálataiban fölfedezi a Grál-szimbolikát is. „Názáretben van egy mustromfa, kívül aranyos, belül kegyelmes. Abban mondtak hétszer hét misét...” Ezzel a problémával már az Erdélyi Zsuzsanna által elének adott hatalmas leletanyag szimbolikus értelmezhetőségének területére léptünk. A szövegszereffüggések hátterébe marad a népi esti imádság sajtóságos mondanivalója: az éj és a halál, baj, betegség zűrzavarától való félelem legyőzése. Ez a győzelem egyet jelent a fény uralmával a sötétség felett. Ez a fény-szimbolika szövegeinkben az arany színébe öltöztetve jelenik meg, s az arany ragyogása három dolgot von be: arany a kápolna, oltár és a tál... A Krisztus vérért összegyűjtögető angyalok. Ez a, szinte minden szövegünkben fellelhető fordulat vagy cintányért, vagy aranytál, vagy kelyhet említ mint olyan edényt, amibe Krisztus vércseppjeit az angyalok összegyűjtik. A motívum természetesen nem bibliai, hanem apokrif eredetű. Ehhez hasonlóan mondja el a Nikodemus-evangélium azt, hogy Arimathei József megszerelte a tálat, amit Jézus és a tanítványok az utolsó vacsoránál használtak, és ebbe gyűjtötte, amikor a holttestet megmosták, Krisztus felfakadó sebeitől kifolyó vért. De az már a Nikodemus-evangéliumból kinőtt Grál-regény kezdete.”

A tudósok valóságos kincsesárát látnak a fölfedezett archaikus imádságokban, ami arra ösztönzi őket, hogy saját területüket újabb tényekkel és hipotézisekkel gazdagítsák.

Lékai László bíboros, érsek pedig a következőket írja: Az Új Ember 1976. január 11-i számában „Vallásos néprajzi emlékek gyűjtése” című írásomban fölvettem egy tudományos gyűjtemény tervét, illetve a népi vallásosság múzeumának szükségességét. Ezzel illő és megnyugtató helyet kívántam biztosítani a népi kultúra vallásos anyagához kötődő szellemi és tárgyi emlékeknek, melyeknek száma a paraszti életforma-változás gyors menetében rohamosan csökken... Tudjuk, hogy népünk nemzeti értékeit múzeumok serege őrzi és szolgálja. Az országos múzeumi hálózat gazdag tárolóhelyei közül egy hiányzik: a népi kultúra vallásos emlékeinek központ, meghatározott arculatú intézménye.”

Lékai László hathatós támogatásával Erdélyi Zsuzsanna országos felhívást intézhetett Magyarországi katolikus népéhez. „Mit küldjünk? Mit várnak?” Írása a z Új Emberben jelent meg 1980. március 9-én, és ezzel mintegy folytatta az általa megkezdett munkát, a kérését pedig a magyarokra bízta – a Kárpát-medencében.

Héra Zoltán újságíró a Népszabadságban /1974. november 3./ elismerően írt az „imakönyvről”. „Hogy mi is történt itt voltaképpen, miféle is ezek az apokrif imák, azt a folklórtudomány, a maga módszereivel most próbálja felderíteni. Én a magam módszerével csak annyit állapítanék meg, hogy valóban kincsekről van itt szó, költői tudatunk számára nélkülözhetetlen értékekről... Az utolsó órákban jött írás ez mivel most már leírt, könyvbe foglalt, úgy érve, hogy az utolsó pillanatban összeszedett. A világszerte népi

vallásosság lírájának, a népköltészet e külön kincses tartományának elorzása ez a haláltól, szó szerint annak orra elől.”

Elismerésre méltó „nagy” dolog volt ez 1974. novemberében. Az érték fölismerése a napi ideológiától függetlenül, még akkor is, ha a cím csak ennyit mondott: Nyiss kaput, nyújts kezét. Az imádság valójában így szól: Nyiss kaput, angyal – nyújts kezét, Mária!

A viláosság még tovább ment – 1975 májusában. Murányi Mihály: Egy rendhagyó mű és perspektívái című írásában három archaikus imádságot is közölt. „Úgy tetszik, hogy e motívumok eredetét jórészt az őskeresztény apokrif irodalomban kell keresnünk, melynek anyagából a kora középkor folyamán váltak ki, és bizonyos ókori keleti varázstevékenység hagyományaihoz kötődve, magikus tartalommal új funkcióban önállósultak, és terjedtek el Bizánc kiszűrésében, hatókörében.”

„A jelenből nézve tehát az újraélés és bizonyos, a történelem által csak közvetve átélhetővé tett életviszonyok belülről való szemlélete számára nyit ablakot Erdélyi Zsuzsanna gyűjtése.”

Ahány vélekedés, annyi tudományos hipotézis az imádságok hátterében. A kötet viszont arról is beszámol, hogy mi mindent tudott meg Erdélyi Zsuzsanna Olaszországban, hogyan fedezte föl a hasonló imádságokat Európában, kiváltképpen hazánkat körülölelő országokban, és hogyan inspirálta a néprajzszakosokat Európában, hogy végezzenek hasonló „mélyfűrást”, gyűjtést saját területükön.

A kötet megjelenését Farkas László nyugtázta, aki a kezdetek kezdetén már találkozott az Új Írásnál Erdélyi Zsuzsannával, hiszen a „főnöke” Juhász Ferenc, az imádságokra rácsodálkozó költő volt. Ő valóban tudta, mi az ami

értéknek minősül, és mi az ami talmi ragyogás. Az archaikus imádságok „zenei” pályafutása Jancsó Adrienne tisztje volt aki úgy mondott verset, imádságot, mintha egy szimfonikus zenekar szólalt volna meg. De Török Erzi érdemei is mulhatatlanok!

Farkas László kérdezi a Csodatévő Erdélyi Zsuzsanna című írásában, amely a Tekintet augusztusi számában jelent meg: „Kereste, vagy ajándékba kapta az Istentől Erdélyi Zsuzsanna, hogy vagy negyven éve felfedezte az archaikus népi imák rejtett természeti kincseit, s egy fél élet szívós, áldozatos munkájával gyűjtötte, dédelgette, rendezte, napvilágra hozta, értelmezte és a néprajztudomány asztalára tette ezeket a kincseket. S mindannyiunk asztalára.”

Bálint Sándor szerint: „Ezekben az imádságokban a bensőséges, gyermetegül megőrzött, illetőleg gyermetegé egyszerűsödött vallás nem tételekben, hanem költői képekben nyilatkozik meg. Nem elemez, nem részletez, hanem sommáz, és a megváltott embersors legvégső követelményeit keresi.”

A költészet szent hajtásai ezek az imádságok, amik fároszként tűntek elő a semmiből, a magyar nyelv szépséges vidékeiről, Isten szárnyéka alatt.

Ite, missa est!

Ti mennybéli, csodálatos szépségű imádságok, akik az Ómagyar Mária-síralom fájdalomról is szóltok, mentetek, misziótok, küldetésetek van! /Szent István társulat, 2011/.

Polner Zoltán

ARCHAIKUS IMÁDSÁGOK KIS ANTOLOGIÁJA

1.

Kimönnvén szép Jézus
Paradicsom kertbe,
Hogy háromat lépven
Möglátyyák a zsidók.
Utána futának
Botokká, lándsákká
Kergették, bevitték
Pílátus házába,
A nat törvén' házba,
Ottan azután nagy
Kínokká Kínoszták,
Szencségös szent kezit
Vas szöggel luggatták,
Szencségös szent fejit
Tüvisse koronázták.
Möglátyya Szűz anynya,
Ó, fíjam, szent fíjam,
Szencségös szent fíjam!
Szencségös szent lábod
Vas szöggel lukajtyák,
Szencségös szent kezed
Vas szöggé lukajtyák,
Úszencségös szent fejed
Tüvisse koronázzák.
Ó, Szűz anyám, dajkám
Nem ögyebeké:
A szögényöké,
A boldogoké,
A ki eszt émongya
Háromszó napjába',
Ném hagyom
Purgáterijumba,
Haném beviszöm
Atyámnak házába,
Vélem uralkodik
A paradicsomba'.

(Ószent-Iván.)

2.

Ó, Hajnal, hajnal,
Kibe' Márija mögnyugodik,
Úr tüle születik.
Eleven ostya, Isten,
Néköd adom testömet,
Törédelmes lelkömet.
Amöda lát égy bástyát,
Abba' mongya szent Pétor szent Pál
Az ú szent miséjit,
Oda mén a
Boldokságös Szűz Márija.
Ném láttad-é szent Fíjamat,
Az ártatlan Jézusomat?
Eregy' a fekete fő'd színére,
Tüvisökkel koronázzák,
Vas veszszövel csabdossák,
Épével, eczettel itassák.
A ki eszt az imáccságot
Háromszor fölkeltebe',
Háromszor léfektibe'
Elmonygya:
Úgy mégyön a mönynyeknek
Országába, mint a maji születött
gyer'ök.

(Szöreg)

(1882-1885 között Szöregen kapláncodott. Akkor gyűjtötte a fenti imádságokat is.)

Kálmány Lajos gyűjtése

3.

Nyisd fel a kapukat

A menyékbe csöndítenek,
Az angyalok tündöklének.
Született gyün a Márkus,
Hozí a papi méltóságot.
Menj el, Péter, menj el,
Nyisd fel a kapukat,
Mutasd meg az ajtókat!
Ez ki háza,
Ez ki háza?
Szent Benedök háza.
Kúbú kapuja,
Réz az ajtaja,
Tömény az ablaka.
Négy sarkába négy angyal,
Közepibe szent angyal.
Ára mén el asszonyunk, Szűz Mária.
Ma telles harmadnapja, hogy a zsidók megfogták.
Éhnyálokka köpdösték,
Vasostorra ostorozták,
Tövisekkel koronázták.
Kálvária hegyre föl vitték,
Magos körösztfára fölfeszítették.
Égy csöpp vére elcsöppent.
Az angyalok fölszödték,
Aranytányérkába dütötték.
Krisztus Jézus elébe föl vitték.
Krisztus Jézus azt mondta:
Aki ezt az imádságot
Este-röggé émondja,
Nem lösz előtte becsukva
A menyország kapuja.

Bálint Sándor gyűjtése

Keresem uccákrú' uccákra

Názáretbeli Jézus, zsidóknak királa,
 Veszedelembé' forgóknak levő Istene!
 Megtestesült szent Iste(n),
 Szent erős Iste(n),
 Szent és halhatatlan Úriste(n),
 Könyörűj mirajtunk.
 Hét körösz alatt fekszem,
 Hét körösz alatt fölkelek,
 Órizz, angyalom, éjfélig,
 Boldogságos Szűz Mária vérrattig,
 Jézus Krisztus, mindétig,
 Hogy gyarló testem nyugoggyék,
 De szívem el ne aluggyék,
 Hogy téged mindenkor lássó(n),
 Minden gonoszt távoztassó(n),
 Sátányok megköttessenek,
 Testembe' ne förtözzenek,
 Engedd ezt nekem kegyese(n),
 Atya Fiú, fölségese(n),
 Élven örök dicsőségbe(n)
 Most és mindörökkön örökké, ámen.
 Ma vala, pénteknek napja vala,
 Mén a Jézus Krisztus kínnak kínhelyére,
 Meglátták a zsidók,
 Fölfeszítették a magos keresztfára,
 Fol a szent vére,
 Hervad a szent színe,
 Szomorkodik a szent lelke.
 Szól a Boldogságos Szűz Mária:
 Óh fiam, fiam!
 Szerelmes Szent Fiam!
 Én azt gondú'tam, te léssen bús,
 Látom, fiam, én lésszek bús,
 Aki ezt az imáccságot este-reggel elmongya, megüdvözül!
 Názáretbe' van egy mustromfa,
 Kívül aranyos, belül kegyelmes,
 Abba' mondottak héccer hét szentmisét.
 Én ott hallgattam szerelmes Szent Fiammal, az ártatlan
 Jézusommal,
 Eccer elkapták mellőlem a kegyetlen zsidók,
 Keresem uccákrú' uccákra,
 Sehun nem találok,
 Előtalálok Szent Lukács evangélistát,
 Kérdem tőle: Nem láttad-e szerelmes szent fiamat, az ártatlan
 Jézusomat?
 Óh anyám, anyám, szép Szűz Máriám!
 Menny el, menny el a magos Kálvária hegyére!
 Ott vagyon egy szent keresztfa,
 Arra vagyon fölfeszítve,
 Vasdárdával nyitogattyák,
 Arcul verik, vérrel verőttekezik,
 Ecettel, epével itattják,
 Tövissel koronázzák,
 Marokvesszővel csapkodják,
 Hét cső(pp) vére elcsöppent,
 Az angyalok fölszették,
 Szent atyja elejbe vitték,
 Óh anyám, anyám, szép Szűz Máriám!
 Menny el, menny el a fekete föld színe alá,
 Az Ádám maradványai közé,
 Kiálcsd, hirdesd
 Lefektekre, fölkeltekre:
 Bizon, bizon vélem léssen a Paradicsomba!
 Én mondom, a Teremtő,
 Aki titéket az ő szent vére(1) és haláláva(1) megváltott,
 ámen.

Nagyberény (Somogy m.), 1968. dec. 17.
 Babos Jánosné Ruzics Rozália, 1871. Magyarkeszi (Tolna m.)
 Erdélyi Zsuzsanna gyűjtése

Hegyet hágék

Hegyet hágék,
 Lőtöt lépék
 Kő káplonicskát láték,
 Bellől aranyas
 Küel irgalmas
 Szent Világ Úrjézus Krisztus benne lakik vala,
 Aran hajával leeresztvel,
 Aran könyveivel kicsordulval,
 És aran szekállával kitépvel.
 Eljöve Szent Világ Úristen és megkérdeztén:
 Mié't ülsz itt Szent Világ Úrjézus Krisztus
 Aran hajadval leeresztvel,
 Aran könyveidvel kicsordulval,
 És aran szekálladval kitépvel?
 Azért ülök itt Szent Világ Úristen
 Várom a hangokat megköndüljanak,
 A bűnösök ide folyamoggyanak,
 Bűnbocsánatot tarcsanak,
 Szent asztalomról táplálkoggyanak,
 Hogy örök életet éljenek
 Aki ezet elmongya eszte lefektibe,
 Reggel felkeltibe,
 Testye beteg
 Lelke készül,
 Boldog mennyország ajtaja nyitul, áment.

Benke Jánosné Benedek Rozália 1906.
 Diószén (Moldva) Szárász (Tolna m.) 1970. jan. 20.
 Erdélyi Zsuzsanna gyűjtése

Koronával koronázzák

Hol üle asszonyunk Szűz Mária?
 aran mezőbe,
 aran székibe.
 Bíbor inge ki van eresztve,
 aran haja ki van eresztve,
 uraknak, tolvajoknak kezekötésire.
 Szent apa szülte ágát,
 ága szülte bimbóját,
 bimbója szülte Szent Annát,
 Szent Anna szülte Máriát,
 Mária szülte szent fiát.
 Amoda van egy aranyos kápolna,
 abba sír a Boldogságos Szűz Mária.
 Arra mén Szent Péter és Szent Pál apostolok.
 Kérdi tőle:
 mit sírsz, te Boldogságos Szűz Mária?
 Hogyne sírnék-rínék,
 mikor elvesztettem szent fiamat.
 Tekints fel az égbe,
 ott láttam szent fiadat.
 Dárdával dárdázzák,
 koronával koronázzák.
 Szent oldalát megnyitják,
 szent vérig hullajtják.
 Az angyalok fölszödték,
 szent kübe dütötték.
 Mária azt mondja:
 aki ezet elmondja este lefektibe,
 reggel felkeltibe,
 annak adatik általa szent menyország. Ámen.

Viseráczki Józsefné, Lulás Ilona, 1905.
 Berzova (Arad m.)
 Kiszombor, 1975. okt. 7.
 Polner Zoltán gyűjtése

Fehér rózsza Mária

Fehér rózsza Mária,
gyöngyökkel gyökerezél,
arannyal bimbóztál.
Ég szülte Földedet,
szülte Szent Annát,
Szent Anna szülte Máriát,
Máriám szülte kicsi fiát.
Házunk szögletén négy angyal öröz
kakasszóllástól piros hajnal hasadtáig,
ablakunkba Boldogasszon,
az ajtóba Jézus Krisztus
Kejj fel, Boldogasszon édesanyánk,
me elfogták fíjadot zsidók!
Vasvesszőkkel vesszőzik,
keresztre feszítik.
Az angyalok három csepp vérét vették,
Szűzanya elejibe tették.
Szűzanya azt mondta,
ki ezt az imát elmondja minden héten hat nap,
de kivált pénteken vagy vasárnap,
felveszem a Szűzanya országomba,
a legkülsőbb ujjatokat se hagyom elégni. Ámmen.

*Bukuri Prezsmér Mária, szül. 1930.
Bükkhavaspataka, 1990. aug. 15.
Tánczos Vilmos gyűjtése*

8

Nagy üdö elejibe való imádság

Indul szüleán Szent Margit,
Az aranymelence a hónya alatt,
Krisztus Urunknak
Harminchárom csepp vérvél,
Máriának fátyolruvájával,
Arangyas kendeivel,
Szent Antalnak ketelivel,
Hétsinges olvasójával,
Szent Benedek úrnak szárnyával, szárnyékával,
Hosszú úton,
Szélyes úton,
Megtalálkoznak sárkányokkal,
Sátányokat, gonosztevő embereket,
Kérdi szüleán Szent Margit,
Hova mentek, tik sárkányok,
Sátányok, gonosztevő emberek,
Mű megyünk erre a helyre,
Nagy jegyekvel,
Nagy szelekvel,
Nagy tiltott veszedelmes üdökkel,
Iértünk mű tütöket,
Sárkányok, sátányok, gonosztevő emberek,
Menjek vissza a pusztá havasokba,
Hol áldott misével nem áldoznak,
Apostol nem szólalík,
Körtös kalács Istennéibe nem adakozik.
Dicsőség az Atyának, Fiúnak,
Szentlélek Istennek,
Ámen.

*Becze Antalné Anikó, szül.: 1941. Pusztina
Gyűjtés: 1991. április 16.
Harangozó Imre gyűjtése*

9

Utasítsd a bűnöst pokolnak tüzére

Vasárnap hajnalban harmat szál a földre,
Azon ment két lélek,
Harmadik a bínés.

Igényessen mentek fel a menyországba.

Kopogtak az ajtón.
Jaj, senki sem szól.
Meggallotta Uram Teremtém,
Mondá Péternek:
Ménj el, Péter,
Nézd még,
Ki kopog az ajtón!
Jaj, Uram Teremtém,
Itt vagyok két lélek,
Harmadik a bínés
Ménj el, Péter, ménj el,
Utasítsd a bínést pokolnak tüzére,
Még van annak ágya vetve
Élős borotvákbol, meringekbél.
Meggallotta boldogságos Sziz Mária,
Mondá:
Jaj, fíjam, szent fíjam,
Szerelmes, szent fíjam,
Né enged a bínést pokolba,
Inkáb menyországba,
Mert az a lélek sokat tét,
Három szombatot bételt,
Három szem buzán,
Három csep vizén.
Egyik szombatot betélte
a té keserves kinszenvedésédért,
A másik szombatot betélte a hét epedésédért,
A harmadik szombatot betélte
a sebed meggyógyulásáért.
Jaj, anyám,
Szent anyám,
Szerelmes, szent anyám,
Ha ojan kedves nekéd az a lélek,
Éreszd menyországba,
Érök boldogságba,
Ot fújják a citérát, trombitát,
Szegény bínés lelket várják.

*Vajdaság
Guzsványné Molnár Verona, szül. 1907.
Kupuszina (Bácskertes),
Silling István gyűjtése*

10

Jézus kimene szent kertyebe...

Jézus kimene szent kertyebe,
Leüle arany székébe,
Eléveszi hét sing olvasóját,
Abból imádkozik vala
Véres könnyhullatásokkal.
Odamene Szent Lukács evangélista,
Kérdi: Mi dolog, Atyám?
Hogyne sírnék, hogyne rivnék,
Mikor az Atyám megírta
A büdös zsidóknak,
Kutya ebeknek,
Keresztre fölfeszítsenek,
Magas Kálvária hegyre vigyenek,
Szentséges kezeimbe, szentséges lábaimba
Vasszeget üssenek,
Vasostorval ostorozzanak,
Vaskesztyükvel csapkodjanak,
Véres kendőkvel kendőztessenek,
Büdös nyálakkal töpdössenek.
Szent Lukács evangélista,
Ha lemész a fekete földön,
Hirdessen leányoknak, legényeknek,
Minden ifjúságoknak:
Kik el nem feledkeznek az én kinszenvedésemről,
Megadom az örök boldogságot miérettünk,
Ámen.

*Arnelán Tódorné Szócs Jolán sz. 1932. Magyarcsügés
Csleszereda, 1995. október 4.
Takács György gyűjtése*

Újszeged és Szeged

AZ EGYESÜLÉS FOLYAMATA

Újszeged korai története

Újszeged középkori, illetve hódoltsági históriája a múlt homályába vész. Adatok hiányában nem tudjuk korai történetét rekonstruálni, s azt sem tudjuk meghatározni, hogy mikortól jegyzik Újszeged néven a települést. Azonban az valószínűsíthető, hogy 1550 körül Királica néven volt ismert a terület.

A Maros torkolatvidéke terült itt el, hatalmas összefüggő víz borította a tájat, ahol elsősorban halászkok, madarászok, pákászok (halászó, vadászó, gyűjtögető életmódot folytató emberek) ütöttek tanyát. A Maros folyó újszegedi részét megjelölő partrészek nevei Marostorok, Marosdűlő, Maroshát, Marosszél és Marostó voltak, melyek a Maros egykori árterületét jelentették Szőreg és Újszeged között. A vidék egyik, Szőreg alatti szakaszának külön neve is volt: a Cserőke. Maga a Királica két részből állt: a Nagykirálica Újszegednek az a része, melyen később a kendérgyár, a lövölde és a fűvészkert terült el, míg a Kiskirálica a jelenlegi Odessa körülről a Maros mai torkolatáig terjedő terület. A II. világháború után felszámolt Kállay-liget területén és környékén létezett korábban a Mjklósty, a Halottaserdő (kis kertészetek váltották fel), a Hódi erdeje (ide települt utóbb az egyetemi fűvészkert), a Boszorkányszigetell szemben pedig a Vödricis erdeje.

1699-ben megkötötték a karlócai béke, s ekkor az ország nagy része megszabadult a török járom alól, azonban a Temesköz még oszmán fennhatóság alatt maradt. Ekkor jött létre a tiszai és a marosi határőrvidék Szeged székhellyel, amelynek katonai bázisa a szegedi vár volt. Ebben a helyzetben felértékelődött Újszeged hídfőállás jellege. Savoyai Jenő 1716-os péterváradai győzelmét, majd az 1718-as pozsareváci békét követően a Temesvidék külön igazgatást kapott, s Temesi Bánság vagy Bánát néven a bécsi haditanács irányítása alá helyezték. A Bánság északi része 1751-ben került polgári vezetés alá, de majd csak 1779-ben csatolják vissza Magyarországhoz.

Újszeged a 18. században meglehetősen gyéren lakott vidék volt, hiszen még 1780 körül is a láp uralta a területet. 1773-ban 14 háztelekből állt a lakott része, melyekhez határőri kiváltságok alapján járult 1-1 hold kertföld.

Szeged a 18-19. században újabb és újabb birtokok megszerzésére törekedett. Részenként kincstári és magánföldesúri puszták bérletével kívánta a mezőgazdaságot fejleszteni, részben pedig kísérletet tett a 18. század elején már igényelt szőregi praediumok végleges elnyerésére. Korábban - 1718-ig a török miatt, majd a Temesi Bánság felállítása okán - le kellett mondania ezen igényéről. 1779-ben a Bánság megszüntetése felvillantotta a birtok meg-

A következő két cikk a 2011. évi Csongrád megyei Levltári Napon elhangzott előadások szöveges változata. Ekkor Szeged és Újszeged egyesülésének 130., valamint az újszegedi templom felszentelésének 100. évfordulójára emlékeztek.

szerezésének lehetőségét.

A töröktől 1716-1718 folyamán visszahódított Temesvidék java kincstári tulajdonba került, melyeken a 18. század első felében több uradalmat szerveztek. Ezek egyike volt a szőregi, ahol a század közepén mindössze három lakott településről tudunk: Szőreg, Gyála és Szentiván. 1779-ben ehhez a háromhoz újabb három csatlakozott: Újszeged, Rábé és Térvár. 1779-ben, a katonai közigazgatás felszámolása után, visszaállították a hajdani Torontál, Krassó és Temes vármegyét. 1780-ban kiterjesztették erre a területre is az úrbérrendezést. Közben Bécsben és Temesvárott megkezdtek a hatalmas kincstári birtokok kiürítését, ill. zálogosítását. Szeged ez alkalommal vette zalogba a szőregi uradalmat, melynek zálogideje 25 évre, azaz 1781. november 1-jétől 1806. október 31-ig szólt. A zálogbirtok elnyerésében közrejátszott az is, hogy Szeged 1774-ben, majd 1779-ben nagyobb összeget kölcsönzött a kincstárnak. Idővel megfogalmazódott az igény, hogy az uradalmat örökbirtokul szerezzék meg. 1806-ban, a zálogidő leteltével immár magánbirtokosok is szeretnék volna megkaphatni a területet, s Szegednek igen tetemes összeget kellett letennie a bérlet megtartása érdekében. Azonban a második zálogidő 1831-es lejártával Szeged véglegesen elveszítette a szőregi uradalmat, s csak Újszegedet kapta meg örökbirtokként 1836-ban. Am ennek fejében le kellett mondania az öttömösi pusztában 2000 holdról. Újszeged ezzel a város harmadik birtokának, jobbágytelepülésnek számított, azonban területileg továbbra is Torontál vármegyéhez, s azon belül a törökkanizsai járáshoz tartozott. 1796-ban Szeged mezővárosi rangra emeltette Újszegedet, amely így elnyerte a vásártartás kiváltságát. Az Újszegeden letelepülők azonban legfeljebb házhelyet kaphattak, de telket (szántó, rét) nem, ennek következtében megmozdulásokra került sor. Az újszegediek 1823-ban, 1827-ben és 1833-ban is követelték a városi tanácstól az úrbériség bevezetését, s az ezzel járó jogosítványok (korcsmáltatás, mészárszéktartás) megadását. Hasztalan küzdelmük utolsó állomása volt, hogy 1840-ben pert indítottak Szeged tanácsa ellen. Indoklásul azt emlegették, hogy a kamarai uralom idején katonai szolgálatot vállaltak és katonai telkeket kaptak. Mivel állításukat nem tudták iratokkal alátámasztani, ezért a helytartótanács mind 1842-ben, mind 1843-ban elutasította követeléseiket.

Az 1848-1849. évi szabadságharc idején mozgalmasnak mondható a helység élete. 1849. január 16-án az osztrák-szerb hadtest parancsnokságát Todorovic tábornok vette át. A szerbek ugyanezen a napon, azaz január 16-án indították meg támadásukat, s a hónap végére előzönlöttek a Bánság egész területét. Szeged, valamint a környező falvak

elleni támadás február 9-én vette kezdetét. A szerb felkelők február 11-én három oldalról rohanták meg Újszegedet, majd dél tájban már Szegedet kezdték ágyúzni. A szerbek megkísérelték az átkelést a befagyott folyón, azonban a Wasa gyalogezred 2 zászlóaljának katonái megakadályozták ezeket a kísérleteket. Hadik Gusztáv ezredes a Tisza olvadó, zajló jegén halálbüntetés terhe mellett megtiltotta az átkelést. Azonban a felsővárosi nemzetőrök Gombás József százados vezénylete alatt, a sópajták környékén nekivágtak a jégtábláknak, és azokra itt-ott deszkákat helyezve átjutottak a túlsó partra. A nemzetőrök az újszegedi Nagy utcán (a mai Vedres és Csanádi utca), a községháza udvarán állomásozó ellenséget oldalba támadták és tüzereségi támogatással kiverték a településről.

Július 28-án óriási robbanás rázta meg a környéket, történt ugyanis, hogy a várból a Zsótérház raktárába szállított közel 60 mázsányi lőporkészlet felrobbant, a városban kitört a pánik. A baleset okai ismeretlenek, bár annak idején több híresztelés is szárnyra kelt, többek között az, hogy osztrák szabotázsakció következménye volt, az azonban tény, hogy ezzel a honvédség legjelentősebb hadianyagraktára semmisült meg.

Augusztus 3-án Haynau megszállta Szegedet és Újszegedet is, de ekkor már a szabadságharc végjátéka vette kezdetét. Fényes Elek 1851-ben 582 lakosú magyar mezővárosként írja le Újszegedet, melynek jellemzői a szép kertek és az élénk kereskedelem; legnevezetesebb azonban hajógyárak teszik, „ahol egész Magyarország legszebb, s legnagyobb hajói készülnek, melyek mind a Dünára, mind a Tiszára alkalmazhatók”.

A 19. század második felében Újszegeden superplacc néven emlegetett hajóépítő műhelyek, fűrészüzemek működtek, de dohánybevaltó pajták is álltak itt. Ekkoriban indult meg a Maros szabályozása és ármentesítése is. Ugyanakkor egy Újszegeden állomásozó osztrák katonatiszt, Reitzenstein Vilmos ezredes (1866-ban Königrätznél esett el) 1858-ban ligetté alakította a szegedi hídfővel szemben fekvő mocsaras, elvadult környéket. Az Erzsébet-liget kedvelt szórakozóhellyé, nyári üdülőhellyé vált, 1861-ban létrehozták a lövöldét.

A fejlődés ütemét azonban természeti katasztrófa akasztotta meg, hiszen 1877. május 24-én hajnalban árvíz pusztította el Újszegedet. III házból mindössze 7 maradt épen. Torontál vármegye vajmi kevés segítséget nyújtott az elárasztott falunak, így a nincstelenné, földönfutóvá váló újszegediek joggal érezhették magukat elhagyatottnak. Újszeged lakosai ekkor már fontolgatták a Szegedhez való csatlakozás lehetőségét. Azonban ahhoz, hogy ez a kíváncsi tetszet öltönn, újabb, a korábnál is súlyosabb, elemibb csapás bekövetkezése kellett.

1879. március 5-én Péteresenél, Szegedtől mintegy 20 km-re északon átszakadt a Tisza jobb parti védtöltése. Március 12-én hajnali fél kettőkor a víz a rókusi pályaudvar közelében mintegy 25 km szélességben átszakította a vasúti töltést is. Először Rókus, majd a Felsőváros, végül egész Szeged víz alá került. Szeged 186 napig volt a víz fogságában. A katasztrófa követő újjáépítési tervek során a régóta dédelgetett gondolat Újszeged Szegedhez csatlakozásáról immár realitásnak tűnt. A két tragédia egyetlen pozitívuma, hogy lehetőség nyílt egy hatalmas városnak szinte a nulláról történő újjáépítésére, a lehető legmodernebb épí-

tészeti, városrendezési tervek figyelembe vételével.

Az összeolvadás

Szeged törvényhatósági bizottságának közgyűlésén már 1879. március 18-án Réizner János főjegyző 13 pontba foglalt felújítási tervet tárgyalták, s végül bizottságot küldtek ki a tervet alapos és részletes kidolgozására. A szegedi újságok pedig áprilisban a városi vezetők gondolatait, valamint a lakosság körében kialakult nézetek alapján készült szabályozási alapelveket taglalták. Ezen javaslatok lényege az volt, hogy a hamarosan felálló szegedi királyi bizottság elé újjáépítési (forgatókönyvet tudjanak letenni, ne a máshonnan érkező idegenek döntsenek Szeged rekonstrukciója mikéntjéről.

A Szegedi Napló 1879. május 6. és május 15. között kilencrészes sorozatban publikálta a közgyűlés által kiküldött bizottság újjáépítési szempontjait. A bizottsági javaslat hat pontban tárgyalta az újjáépítés részleteit: a Tisza-szabályozás problé-

máinak orvoslása, a körtöltés megépítése, vagy éppen a város feltöltése mellett ezen pontok egyike volt Újszeged bekebelezésének kérdése. A szegedi közgyűlés május 18-19-én tartott rendkívüli ülésén kisebb módosításokkal elfogadta e tervet.

A képviselőházban 1879. május 24-én hirdették ki az 1879. évi XX. tc-et a Szeged város törvényhatóságába küldendő királyi biztos hatásköréről, majd az uralkodó június 4-én kinevezte Tisza Lajost Szeged királyi biztosává. A biztos tevékenysége négy és fél évig tartott, Ferenc József 1883. december 27-én mentette fel pozíciójából.

A Tisza Lajos irányította királyi bizottság Lechner Lajos vezette műszaki osztálya által kidolgozott, 1879. december 28-án bemutatott, és végül megvalósított rekonstrukció alapelveit az említett tervezetek és javaslatok alkották. A város újjáépítése bő négy évet vett tehát igénybe, eredményként pedig a korabeli Magyarország egyik legmodernebb városa született meg.

Szeged városának és az addig Torontál vármegye kebelébe tartozó Újszegednek, valamint a nagymarostói területnek az egyesítésére 1880. június 5-én került sor. Hosszú évek óta téma volt Szeged és Újszeged összeolvastása, azonban különböző okok miatt ez korábban nem valósulhatott meg. Ezen okok egyike volt az újszegediek ellenállása, amely az őket 1877. tavaszán elmosó Maros-ár után tört meg, lévén Torontál vármegye látványosan magára hagyta a szinte teljesen elpusztult települést. Ráadásul az újszegedi lakosoknak (számuk az egyesüléskor kb. 1000 főt tett ki) ügyintézés céljából Törökkanizsára, vagy éppen a vármegyei székhelyre, Nagybecskerekre kellett bejárniuk, holott egyébként mindennapjaik természetesen Szegedhez kötötték őket.

Az egyesítést a királyi biztos előterjesztésére törvény, az 1880. évi XVI. tc. szabályozta, melynek négy szakasza így hangzik: 1. § Új-Szeged község Torontál megyéből kikebelezetik és Szeged szab. kir. város területével egyesítetik. Szeged szab. kir. város területével egyesítetik egyszersmind a Nagy-Marostói terület is. 2. § Új-Szeged község községi vagyonának Szeged szab. kir. város vagyonával egyesítése vagy más módon miként kezelése tárgyában, valamint az újszegedi birtokosok és lakosok által viselendő pótdadó iránt felmerült kérdések megoldása céljából egyezség kísérelendő meg, mely ha nem sikerül, mindkét fél meghallgatása után, a belügyminister határoz. 3. § Új-

Szeged község országos képviselőválasztás tekintetében a török-kanizsai választó-kerületből a Szeged szab. kir. városi első kerületbe átbekeleztetik. 4. § Ezen törvény végrehajtásával a belügyminister bízatik meg.

Újszeged az 1870-80-as évek fordulóján Szeged és környéke lakosságát - főképp gyümölcsstermelő kertészei révén - kiszolgáló terület, valamint üdülésre, nyaralásra, szórakozásra alkalmas település volt: afféle kertváros.

A bekebelezést kellőképpen meg is ünnepelték: 1880. június 5-én a szegedi városháza tornyán és a vár bástyáján lobogók, emellett zenés ébresztő és taracklövések hirdették az ünnepi eseményt. A hivatalos átadás pillanatában 21 ágyúlövés dördült el, az újszegedi hídfőnél felállított magas fenyőszárra pedig felhúzták Szeged lobogóját. A Népkerthben lakomát is rendeztek a bekebelezés alkalmából, melyen 30-an vettek részt, köztük Tisza Lajos királyi biztos, a királyi biztosi tanács tagjai, újszegedi és szegedi jeles személyiségek, Torontál és Csongrád vármegyék küldöttei.

1880. június 5. azonban egy pillanattfelvétel volt csupán, mosolygós fénykép az emlékkönyvekbe, a bekebelezés folyamata csak ekkor kezdődött, az immár a Tisza mindkét partján elterülő város rekonstrukciója, újjáépítése kapcsán. Szeged saját közigazgatása alá vonta Újszegedet és Nagymarostót, ami azzal járt, hogy a királyi biztosság városrendezési tervét immár kiterjeszthették az újonnan bekebelezett területekre is. Szeged újjáépítésének egyébként is fontos eleme volt a városi zöldterület növelése, így különösen lényeges volt Újszeged fejlesztése.

A rekonstrukció Szegeden a városalaprajz szempontjából kétkörutas és sugárutas volt, értelemszerűen ehhez igazították Újszeged rendezését is, ahová körutas települési hálózatot terveztek. Az újszegedi belső körút (Temesvári körút) mintegy folytatása a városi nagykörútnak, s megvoltak a városi sugárutak megfelelői is. Az újszegedi hídfőnél a szegedi Rudolf tér mintájára alakították ki a Torontál teret. A legvezőszzerűen megtervezett, szétágazó, kifelé vezető utakat átvágó 12 keresztutca által körülzárt területen házhelytömbök alakultak ki, melyeken 1886-ban mintegy 250 számozott házhelytelek feküdt.

Bálint Sándor is említi Újszeged c. írásában, hogy Újszeged hivatalos neve az 1879. évi nagy szegedi árvíz után Erzsébetváros, felújított ligetéé pedig Erzsébet-liget lett, a királyné iránti tiszteletből. Azonban a szegediek azonnal tiltakoztak a hagyományos elnevezés megváltoztatása miatt, s az új nevek csakugyan nem tudtak általánossá

válni.

Az Újszegedet Szegeddel, illetve Szőreggel összekötő híd kérdése mindig központi probléma volt. Vedres István tervei alapján, az átmenő forgalom biztosítására Szőreg és Újszeged között, a torkolati mocsárvilág fölött hatalmas fahídat építettek már a 18. században. Ez volt a falábú, más néven százlábú híd, amely 1870-ig állott.

Szintén a megnőtt átmenő forgalom lebonyolítására a mai közúti híd vonalában, attól kissé délebbre állt a hajóhíd. Az első hajóhíd építésének dátuma ismeretlen, az biztos, hogy 1782-ben már állt. E hajóhíd is fából volt, 1883-ig létezett. Szükség esetén felnyitották, hogy a vontatással közlekedő hajók zavartalanul át tudjanak haladni, ez volt az ún. hidnyitás, amelyért fizetni kellett bizonyos összeget. Télre e hidat szétbontották, s csak a tavaszi jégzajlások után állították újra össze, e folyamat volt a hídkötés, hídbekötés. Ekkor a hajóhidat egy nyomorúságos komp helyettesítette, s segítette a maga módján az átkelést. De jó időben is gyakran előfordult, hogy valamilyen baleset érte a hidat, s emiatt rendszeresen órákra ki kellett nyitni, így előfordult, hogy a legszebb időben is teljesen üres volt az újszegedi liget, mert senki sem tudott átjutni oda.

A vasúti híd már 1858-ban megépült, azonban modern közúti hídra még évtizedeket kellett várni. A visszaemlékezések szerint sokszor előfordult, hogy Tisza Lajos királyi biztos, aki működése első két évében tavasszal és nyáron Gerliczy báró deszki kastélyában lakott, s kora hajnalban járt kocsin vagy lóháton a városba, pont akkor ért oda a régi hajóhídhöz, amikor azt kinyitották. A királyi biztosságnak is vagy egy órát kellett várakoznia ilyenkor, így Tisza Lajos első kézből tapasztalhatta az új híd megépítésének szükségességét, első és legfontosabb teendői közé is sorolta azt.

Az uralkodó 1880. április 28-án szentesítette az 1880. évi XVII. tc-et, amely elrendelte a tiszai rakpart, az állandó közúti híd, a két körút, a négy nagyobb sugárút, köztertek stb. létesítését, a városrendezéshez szükséges kisajátításokat. Az immár egyesített Szeged és Újszeged összeköttetését a kor színvonalának megfelelően biztosító új, modern közúti hidat 1883. szeptember 15-én adták át a forgalomnak.

Az újszegedi Népkerth volt a terület központi része, a szegedi lakosok - minden társadalmi réteget beleértve - a hatalmas zöldterületekkel, fás részekkel, parkokkal bíró Újszegedre jártak kikapcsolódni. A rekonstrukció alatt hamarosan megnyílt az újszegedi vendéglő és mulatóhely.

A Tisza-töltés megépítése és az új közúti híd építésével, a hídfőnél kialakított új tér feltöltésével párhuzamosan a Népkert egy részét fel kellett ugyan áldozni, azonban a kertek területével másutt bővítették is a Népkertet. Ennek a területnek a gyors rendezése nagyon fontos volt, hogy a közönség minél gyorsabban megtalálhassa újra az átalakítás idején nélkülözött üdülési és szórakozási lehetőségeket, és - nem mellékesen - újra bevételre tehesselek szert e szórakoztatóiparból.

A Népkert rendezése és feltöltése 1882 novemberére el is készült, kitűzték a sétautakat, megnagyobbították az építendő Vigadó és körönd helyét. A területet még 1882 folyamán befásították, Pillich Imre erdőmester vezetésével. A trapéz alakú újszegedi Népkert minden tekintetben megfelelt a műkertészet korabeli követelményeinek és elvárásainak: hosszas, lombos sétautak, virágkertek, pázsitok, gyermekkertek, tánchelyek, éttermek, lövölde, torna-helyiségek.

1883 januárjában közgyűlési határozat született az újszegedi Népkertben vendéglő, vigadó és külön néptánc körönd építéséről. A Halmay Andor tervezte Vigadó földszintes, favazas épület volt, szép toronnyal és minden igényt kielégítő berendezéssel. Az új köröndön pedig immár 3-400 pár táncolhatott egyszerre a puhafa padozaton. A körönd és a népkerti vendéglő 1883 tavaszán nyílt meg, a Vigadó augusztus 1-jén, s ezzel párhuzamosan új cukrászkió is épült, melyet szintén augusztusban adtak át rendeltetésének. 1883 őszére 15 lámpát is felállítottak a Népkertben, az állandó híddal szemben elkészült a Népkert dískapuja, amely elzárta a fasorokat a kocsiforgalomtól.

1883 őszén a rekonstrukció eredményeinek megsejtelése céljából Szegedre érkezett Ferenc József és kísérete. Az uralkodó látogatása első napjának délutánján az új híd és a Népkert megtekintésére indult, de a kellemetlen időjárás miatt végül csak alig 7-8 percet töltött ott. A második napon aztán a király maga is részt vett a népkerti népnepélyen, délután ötkor érkezett Tisza Kálmán miniszterelnök és Tisza Lajos királyi biztos kíséretében, s a tudósítások szerint Ferenc József „melegen érdeklődött” a halászok életéről, de hamarosan visszaült kocsijába, és a városházára hajtott.

A nagy népkerti átalakítást azonban rövidesen komoly problémák követték: ugyan a cél az volt, hogy az újonnan kialakított és berendezett Népkert minél látogatottabb legyen, a Vigadó bérlete azonban gyorsan problematikus

területté vált. Mivel a vendéglősök nem bíztak igazán a jövedelmezőségében, nem volt a legjobb a híre körükben, viszonylag gyorsan váltották egymást a bérlők, ami nem tett jót a Vigadónak. Sokáig nem volt zenész, így táncos sem a köröndben, egyre többen kezdték sírni az árvíz előtti, letűnt szegedi világot.

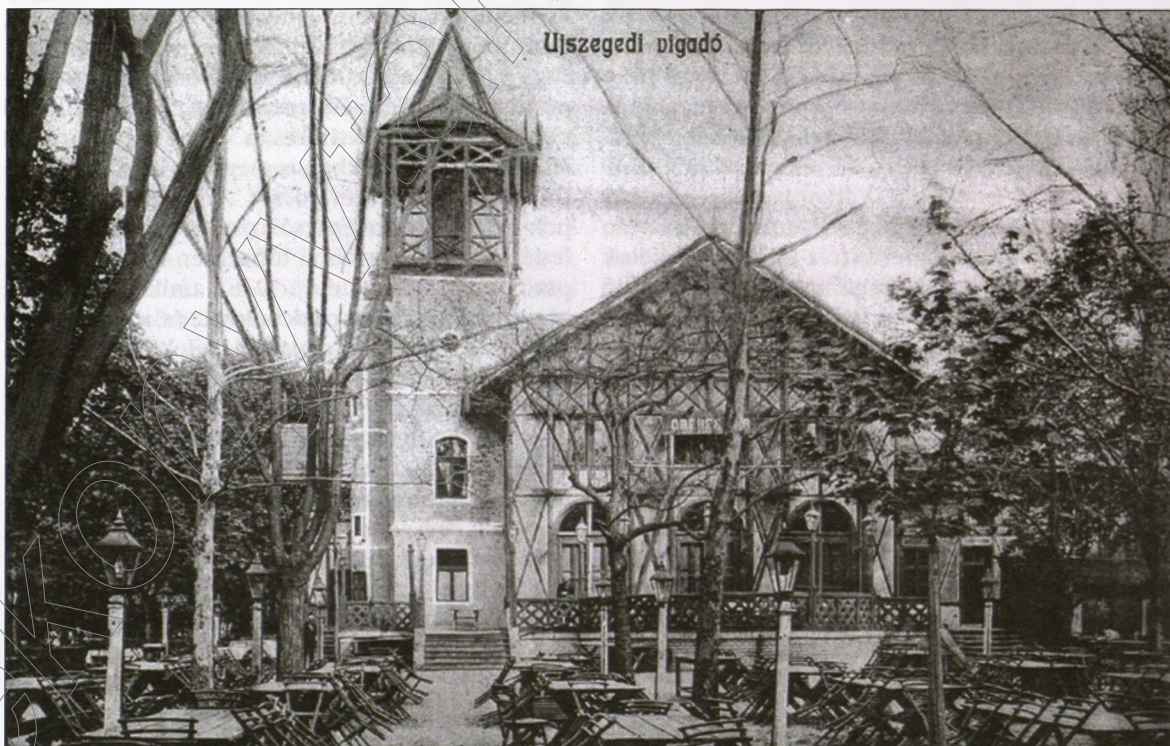
Az amúgy is válságban lévő népkerti életnek az 1886. évi szegedi kolerajárvány sem tett jót: Kállay Albert főispán indítványára ugyanis a járványbizottság éppen az újszegedi Vigadót szemelte ki egyik kolerakórháznak, ami végképp elrémisztette a közönséget a Népkerttől, sokan nem tudták feledni a liget sétányain hurcolt kolerás betegek látványát, miközben a táncteremben vonagló emberek viaskodtak a halállal. A Vigadó történetének e mélypontján nem volt sem bérlő, sem közönség.

A Szeged városi tanács 1862-63-ban, majd 1877-ben megépítette, majd megerősítette a Tisza kanyarulatával párhuzamosan a part menti és a Holt-Maros melletti védőgátat. A Marostó ármentesítésére 1874/75-ben került sor. E munkálatok következtében komoly fellendülésnek indult Újszegeden a kertészkedés és az építkezés, az 1880-as évek elején két gyümölcsfaiskola is létesült. Az újszegedi, főleg a Marostóban fekvő ármentesített földeket Szeged városa 1883-ban adta bérbe 25 esztendőre.

Újszeged történetében és gazdasági fejlődésében a Maros szabályozása és ármentesítése döntő jelentőségű fejlemény volt, hiszen ennek nyomában komoly kertészskultúra bontakozott ki, melynek mozgórugója Pillich Kálmán szegedi ügyvéd, valamint Mayer Miklós városi főkertész, az újszegedi rózsakultúra úttörője volt.

Újszeged gazdasági életében a kertészkedés mellett hosszú ideig csak a fűrésztelepnek, a későbbi lágagyárnak és az 1886-ban alapított kendergyárnak volt jelentősége. A szegedi mérnöki hivatal kimutatásai szerint Újszegeden 1880 és 1900 között 39, három kivétellel földszintes lakóházat építettek, 1901 és 1911 között pedig újabb 34-et. E lakóházak zöme azonban csak időszakos tartózkodásra szolgált, kertészeti idényművelésre, nyaralásra alkalmas kertész épületek voltak ezek. Újszeged az I. világháború végéig megőrizte jellegzetesen kertvárosi, nyaraló-üdülőtelepülés jellegét.

Rotár Krisztina - Varsányi Attila

Az újszegedi Kerti Iskola

VÁRKONYI HILDEBRAND DEZSÓ ÉS DOMBRÁDI (DOLCH) ERZSÉBET

1929. dec. 18-a nevezetes nap volt az „ideiglenesen Szegeden működő kolozsvári magyar királyi Ferenc József Tudományegyetem” történetében. Klebelsberg Kunó vallás és közoktatásügyi miniszter jóvoltából ekkor született meg az egész magyar felsőoktatás történetében is nóvumnak számító új pedagógiai-lélektani tanszék, melyre nyilvános rendes egyetemi tanárnak kinevezte Várkonyi Hildebrand Dezsó bencés szerzetes-tanárt.

Várkonyi Hildebrand Dezsó (1888-1972) a Pannonhalmi Főapátság Főiskoláján végezte felsőfokú tanulmányait, majd állami ösztöndíjként Párizsban, a Sorbonne-on hallgatott filozófiát és pszichológiát. Ezt követően előbb pedagógiát tanított a pannonhalmi főiskolán, majd a pécsi egyetemen habilitálták magántanárrá. E habilitáció jogkörét a pedagógia mellett később kiterjesztették a lélektan területére is, így Szegedre már a nevelés kérdései iránt szenvedélyesen érdeklődő pszichológusként érkezett. Széles látókörű, nagy műveltségű tudós és karizmatikus előadó volt egy személyben, így órái rendre hallgatók óriási tömegeit vonzották magához a karokról is. Magával ragadó lendülettel népszerűsítette a legmodernebbnek számító pszichológiai irányzatokat, köztük Piaget, Janet, Freud, Jung és Adler tanait.

Egyik tanítványa így emlékezett a híres „Várkonyi-órákra”: „Professzorsága első éveiben a későbbi publikációinak csak az első, a témák lehetőségével még kísérletező, a tudós belső monológjai feltárásától sem visszariadó változatait kaptuk tőle. Néha egyenesen „in stato nascendi” pillanthatunk bele gondolatai megszületésébe. Az egyetemi előadások új stílusa volt ez, amely az előre leírtaknak az élő beszédnél kötöttebb szabályait egy társalgó hang irányába oldotta fel, s ezzel máris közvetlenebbé és érdekfeszítőbbé vált, mint a hagyományos katedrai retorika képviselőié. És ha tudjuk azt, hogy Várkonyi időnként olyasmiről is beszélt, amiről az ő idejében az orvostudományi kar kivételével még nem illett szólni, ... nem meglepő, ha az apácák többsége kezdett elmaradozni óráiról, és inkább a kálmínista Imre Sándornak színtén színvonalas, de puritánabb szellemű óráit látogatta, mint azét a bencés professzorét, akinek a kinevezését épp az ő lelki üdvük érdekében erőszakolták rá az egyetemre. Másokra viszont a szenzáció erejével hatottak a »Várkonyi-órák« és a szemináriumok. Már csak azért is, mert ezek során sokkal behatóbban ismertette a tárgyalt kérdések irodalmát, mint a publikációiban, ahol elegendő lehetett, ha szűkszavúan szólt róla. Így azután nemcsak a pedagógiai lélektan új irányzatait (Claparède, Ferrière, Piaget etc.) méltatta, a modern pszichológia szinte valamennyi jelentős képviselőjével megismerkedhettünk nála, többek között Pavlovval, Junggal, Adlerrel, hogy csak azoknak a nevével említsem, akikről akkoriban nemcsak hazánkban, más országokban sem sokat beszéltek egyetemi katedrákról. Aligha túlzok tehát, amikor azt állítom, hogy azt a korszerű lélektani műveltséget, amelynek így vagy úgy későbbi pályánkon is nagy hasznát vettük, nálunk akkoriban csak a szegedi egyetemen lehetett megszerezni.”

Szeged fontos állomás volt Várkonyi élet-

ében, a harmincas évek második felétől 1940 októberéig (az egyetem Kolozsvárra való költözéséig) jelentős művek egész sorozatát alkotta itt. Ekkor született meg cikksorozata, amelyet Nevelés és gyakorlati lélektan címmel publikált a „Cselekvés Iskolája” című szegedi pedagógiai folyóiratban. 1937-ben jelent meg első nagyobb lélegzetű pszichológiai tárgyú munkája, a Bevezetés a neveléslélektanba. Hamarosan par excellence pedagógiai témájú művek is napvilágot láttak: a Neveléstan (1938), A nevelés néhány alapelve (1939), majd A gyermek lélektana (1938-1940) című könyvének két kötete. A termékeny szegedi időszak alatt Várkonyi közel száz publikációt tett közzé. Neve gyakran szerepel a „Gyermek” és a „Magyar Pszichológiai Szemle” című folyóiratok hasábjain, ez utóbbinak hat éven át főszerkesztője is volt.

Várkonyi kutatói érdeklődésének közép-pontjában a nevelést megalapozó pszichológiai kérdések álltak. Kritikusan fogadta a korabeli lélektani irányzatokban is megfigyelhető kvantitatív szemléletmód terjedését. A bergsoniánus alapokon nyugvó „megértő” pszichológia attitűdje fedezhető fel már korai műveiben is (például: „A pszichológia alapvetése”, 1926), amikor középutat keres az empirikus pszichológia és a metafizikai alapokon nyugvó tradicionális lélektan között. Új gondolat nála a leíró, magyarázó lélektani felfogás meghaladása. Olyan értelmező, „értékelő” pszichológia kidolgozására törekedett, amely alkalmas lehet a pedagógiai elvek és a nevelői gyakorlat megalapozására. Fejlődéslélektan műveiben a szemlélyiség egészének fejlődésével foglalkozik. Ez a fajta egészségesség-igény, mai kifejezéssel élve „holisztikus” szemléletmód érhető tetten cselekvéslélektani tárgyú írásaiban is, amelyekben a cselekvés rendszeralkotó komponens jellegét, egységes mivoltát hangsúlyozza a pszichikum funkcionális széttagoltságát hirdető, képességlélektani alapokon nyugvó irányzatokkal szemben.

„Minden cselekvés egység” – pszichés szükségleteknek, feszültségnek, kielégülésnek, mozgásoknak szétbontathatlan egysége” – írja egyik tanulmányában.

Elismert professzorként sikeresen vezette a Pedagógiai Lélektani Intézet sokoldalú kutatómunkáját. A Rockefeller Alapítvány által támogatott pszichológiai laboratóriumban számos tehetséges tanítványa vált egy életre a kísérleti pedagógia és a neveléslelektan elkötelezettjévé (közöttük: Baranyai Erzsébet, Dolch Erzsébet, Deák Gábor). Várkonyi a pszichológia tudományos és gyakorlati jelentőségének fontos bizonyítékát látta ebben a laboratóriumban, büszke volt az ott folyó empirikus és kísérleti kutatómunkára, amelyről részletesen beszámolt az egyetem egyik kiadványában.

Hatása tudományos iskolatemető egyéniségként is rendkívülinek mondható. Munkásságának köszönhetően a Pedagógiai Lélektani Intézet hamarosan országos elismertségre tett szert. A tudósképzésnek ebben a műhelyében Várkonyi doktori értekezések egész sorának volt témavezetője.

Az újszegedi Kerti Iskola

Nem tekinthető véletlennek, hogy Várkonyi figyelemmel kísérte a korabeli gyermekközpontú pedagógiai irányzatok, iskolák működését. A neveléslelektani kutatások eredményei a gyakorlatba átültetni szándékozó tudós-tanárként könnyen azonosulni tudott az „Új Nevelés” mozgalmának célkitűzéseivel. Tagja – egy ideig társelnöke – volt a Magyar Gyermektanulmányi

Társaságnak. Ilyen irányú érdeklődését jelzi, hogy 1936-ban pedig az angliai Cheltenhambe utazott a Pedagógusok Világkongresszusára, amely az „Új Nevelés Ligája” által szervezett egyik legjelentősebb nemzetközi reformpedagógiai tanácskozás volt abban az időben. Tapasztalatait a „Jövő Utjain” című folyóiratban tette közzé.

A reformpedagógiával való kapcsolata nem korlátozódott elméleti síkra: a teória és a praxis szervesen épült egymásra munkásságában. Jó példa erre az a tény, hogy az egyetemen szívesen tartott előadásokat az „új nevelés” kérdéseiről, jeles személyiségeiről, iskolatípusairól. Az elméletet követte a gyakorlat: az 1936-37-es tanév elején, dékáni működése első évében – saját költségén (!) – koedukált kísérleti elemi iskolát nyitott az újszegedi Tárogató utca 12. szám alatti ötszobás házban. A cél nyilvánvaló: az új neveléslelektani kutatások eredményei alapján kialakított oktatás-módszertani alapelveket a gyakorlat próbájának akarta alávetni. Az iskola igazgatójának, vezető tanítójának egyik közvetlen munkatársát, Dolch Erzsébetet (1906-2002) választotta, akinek személyiségében a jól képzett pedagógiai kutató tulajdonságai ötvöződtek az ideális tanítónő jellemvonásaival. A fiatal gyakornok pedagógiai kutatói és szakírói kvalitásait jól példázza 1938-ban nyomtatásban is megjelent doktori értekezése – „Az Új Nevelés elméleti és gyakorlati megvalósulásai” –, amelyben az addigi reformpedagógia irányzatok egyik legjobb korabeli áttekintését nyújtja.

Dolch Erzsébet eseményekben gazdag életútja jól példázza a huszadik századi értelmiségi nők szakmai érvényesülésének nehézségeit és sikereit. Hatgyermekes polgári családban született Kassán 1906. január 17-én, de elemi iskoláit már

Temesvárott végezte. Az első világháború eseményei szüleiével Szegedre sodorták, ahol előbb a Római Katolikus Tanítónőképző Intézetben szerzett oklevelet, majd az - időközben Budapestről Szegedre telepített - Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola magyar-német szakját végezte el kitűnő eredménnyel (1932).

A főiskola első szegedi évfolyamának legtehetségesebb hallgatói közé tartozott, aki gyakran szerepelt ünnepi alkalmakkor beszédekkel, előadásokkal.) A főiskola és az egyetem korabeli kooperációs gyakorlatának megfelelően ezzel egyidejűleg a Ferenc József Tudományegyetemnek is rendkívüli hallgatója lett, itt a magyar szakhoz kötődő előadásokat hallgatott.

A polgári iskolai tanári oklevél megszerzése után még további tanulmányok következtek európai nagyvárosokban, többek között Grazban és Bécsben. Az egyetemre 1933-ban került díjtalan gyakornoknak Várkonyi Hildebrand Dezső pedagógiai-lélektani intézetébe. Feladatai közé tartozott experimentális lélektani vizsgálatok végzése, személyiségtesztek készítése. (Az egyetem és a város kapcsolatára jellemző érdekes korabeli gyakorlat: Dolch Erzsébet minden csütörtökön egy munkatársával Szeged érdeklődő közönsége számára is készített személyiség-, illetve pályaallemassági tesztet, ún. „pszichogram”-ot.) A fiatal tanárnő 1935 novemberében egy hónapot hospitált Domokos Lászlóné Löllbach Emma híres intézetében, a budapesti Új Iskolában. Feljegyzései arról tanúskodnak, hogy meggyőződött az itt alkalmazott módszerek hatékonyságáról, eredményességéről. Különösen nagy hatást tett rá a globális (szóképes) olvasztanítás, amelyet - szakítva a korabeli fonimimika metódusával - ő is átvett a Kerti Iskolában. Eredményei igazolták: tanítványai rendkívül rövid idő alatt tanultak meg jól olvasni.

A Kerti Iskolát 1936-1938 között vezette, ezt követően Gyomán (1938-1940), majd Szegeden (1940-1941) tanított polgári iskolában. 1939 áprilisában pedagógia-filozófia szakos tanítónőképző intézeti tanári oklevelet kapott a szegedi egyetemen. (A leendő tanítónőképző intézeti tanároknak ezt a képesítendő egyetemi szintű képzését nevezték Apponyi Kollégiumnak.) E képesítés birtokában először a nagyváradi (1941-1944), majd a debrece-

ni tanítónőképző intézetbe került (1945-1948). Nevét időközben Dombbrádi Erzsébetre változtatták. Pedagóguspályájának utolsó állomása a kiskunfélegyházi tanítónőképző intézet (később gimnázium és gépészeti szakközépiskola), ahol kerek húsz esztendőn keresztül (1948-1969) dolgozott. Dombbrádi (Dolch) Erzsébet 2002. január 17-én egykori kiskunfélegyházi tanítványai körében még megünnepelte kilencvenhatodik születésnapját. Alig egy hónappal később, 2002. február 12-én fejeződött be hosszú, tevékeny élete.

A „Kerti Iskola” fennállásának rövid, de termékeny időszaka alatt tehát Várkonyi professzornak lehetősége nyílt arra, hogy saját pedagógiai-lélektani kutatásainak bizonyos eredményeit ötvözze a reformpedagógia egyes elemeivel, és a születő új eljárásokat - Dolch Erzsébet közreműködése révén - a gyakorlatban is kipróbálja. Az iskola nevelési gyakorlata, az alkalmazott módszerek több ponton kapcsolódtak az 1915-ben Budapesten alapított „Családi Iskola” pedagógiájához, amelynek megteremtője, Nemes Aurélné Müller Márta (1883-1964) a híres belga orvos-reformpedagógus, Ovide Decroly (1871-1932) globalizációs módszerét vette alapul saját rendszere kidolgozásához.

A Nemesné Müller Mária féle budapesti Családi Iskolához hasonlóan Újszegeden is érvényesült a tanár-diák kapcsolat barátságos, családi-as jellege, gyerekközpontú eljárásokat alkalmaztak, gyakran éltek a cselekedtetés tipikusan reformpedagógiai ihletettséggel. Az iskolát olyan barátságos otthonná kívánták alakítani, ahova ezek a 6-10 éves korú gyermekek örömmel jönnek tanulni. Az intézet belső rendje és közvetlen környezete - a Tisza part, a természet közelsége, a szülői házra emlékeztető belső berendezés - mind ezt a célt szolgálták.

A Kerti Iskolában intenzíven foglalkoztak a gyerekek intellektuális, fizikai-testi és erkölcsi nevelésével. Az értelmi nevelés terén a kisgyermekek érdeklődésére alapoztak, de arra is ügyeltek, hogy elvégezzék az állami tanterven előírt tananyagot. Központi kérdés volt a gyermekek aktívizálása és önállóságra nevelése. Gyakran oldattak meg velük érdekes, izgalmas problémákat, miközben igyekeztek kialakítani bennük az együttműködés igényét. A gyerekek szívesen fogadták a gon-

dolgoztató-cselekedtető feladatokat.

Az idegen nyelv oktatását korán kezdték, már az első esztendőktől kezdve tanultak németül. Fontosnak tartották, hogy a cselekedtetés során a gyermekek egyéni adottságaihoz, képességeihez is alkalmazkodjanak. Az iskolaérettséget az akkori-ban legkorszerűbbnek számító tesztek (köztük Herbert Winkler, lipcsei professzor tesztsorozata) segítségével állapították meg, és később is hasonló módon követték nyomon egyéni fejlődésüket.

A testi nevelésre az újszegedi ház kertje alkalmas terepnek bizonyult. Növényeket is termesztettek, a kertészkedés alatt szerzett tapasztalatokat később beszélgetve dolgozták fel. Dolch Erzsébet ügyelt arra, hogy a gyerek szert tegyenek az együttműködés, a munkamegosztáson alapuló kooperáció képességére, hiszen ez a társadalmi együttélésben nélkülözhetetlen. A közös munka során kialakult a „mi-tudat”, az egymással való szolidaritás érzése. Mindezek mellett különös gond- dal végezte a gyerekek vallás-erkölcsi és hazafias- szociális nevelését is. Ennek köszönhetően sike- rült elérnie, hogy a tanítványai hamarosan már nem a külső kényszer nyomására cselekedtek helyesen, hanem a fokozatosan kialakuló „belső fegyelem” hatására.

Az iskolai nevelés magasztos céljait sike- rült a hétköznapi pedagógia gyakorlatába átültet- ni: „A vallásos, erkölcsös, hazafias és szociális nevelést az egész iskolai élet lelkiismeretes átélé- sével igyekeztünk elmélyíteni. ... E négyféle neve- lési célt – harmonikus és ideális embertípus – egy- séges nevezője alá hozva, sikerült iskolánk családi- as hangulatát kialakítanunk, ahol a tanító, mint a

gyermekek jó barátja szerepel, akinek kedves köz- vetlenséggel meséli el a növendék minden új élményét, minden benyomását, spontán módon tárja fel kis lelkét, ha bántódás vagy baj érte; ahol a társak jó testvérek, ahol egymás születés- és név- napját közösen ünnepeljük meg, külön-külön meglepetésekkel készülve rá; hol az egymáson való segítség nem erény, hanem természetes köte- lesség.”

A gyermekek felvételénél nem alkalmaz- tak szelekciót, tanítványaik különböző társadalmi osztályokból származtak. Voltak közöttük orvosok, köztisztviselők gyermekei, de akadt közöttük olyan is, akinek a szülei egyszerű gyári munkások voltak. Az iskola életét érintő kérdésekben a szü- lők véleményét is meghallgatták.

A tiszavirág-életű Kerti Iskola fennállásá- nak néhány éve fontos periódus a reformpedagó- giai elvek realizálására vállalkozó magyar intézmé- nyek történetében. Igazi pedagógiai-pszichológiai műhely volt ez a kis újszegedi iskola. Figyelemre méltó egyedülálló mivolta is a magyar felsőoktatás történetében: azt megelőzően sem, de azóta sem hoztak létre hasonló – egyetemi tanszékhez ilyen szoros szálakkal kapcsolódó – kísérleti elemi isko- lát. Ez a szegedi pedagógiai siker kettejük együtt- működésének érdeme: Várkonyi Dezsőé az a gya- korlat iránt is érzékeny elméletalkotó professzoré és Dolch Erzsébeté, a tudományos pályán is kie- melkedő teljesítményeket nyújtó gyakorló peda- gógusé.

Pukánszky Béla

A Szegei Angyali Üdvözet

AZ AREZZOI VASARI-KIÁLLÍTÁS SZÍNE ÉS VISSZÁJA

GIORGIO VASARI
Disegnatore e Pittore

ELMARADT MŰKINCSBEMUTATÓ

Az itáliai későreneszánsz művészettörténetében a legismertebb személyiségek közé sorolják a festő, építész, életrajzíró Giorgio Vasarit. Az arezzói születésű "vidékről jött ifjú" a XVI. század közepének művészi ízlését meghatározó mesterek egyik vezéregyéniségévé vált. Mint a Medici család kedvelt művésze és Michelangelo barátja, számos festményével és manapság a világ egyik leghíresebb képtárának helyt adó Uffizi terveivel, valamint a Legkiválóbb festők, szobrászok és építészek élete című monumentális művével méltán tartozik a reneszánsz–manierista kultúra kiemelkedő alakjai közé. 2007-ben, a szegei Móra Ferenc Múzeum raktárából egy évtizedek óta elraktározott reneszánsz tondó emeltetett ki Szabó Tamás restaurátor-művész, a múzeum Képzőművészeti osztályának akkori vezetője, az „...és látta Isten, hogy jó” című bibliai témájú kiállításra készülve. Az avatott kezekbe került kép egyszerű restaurálása után – sőt, még azt megelőzően – azonnal a nemzetközi érdeklődés középpontjába került. A 2008-as budapesti „A Mediciék fénykora” című reneszánsz-kiállítás alkalmával, majd azt követően is, elismert magyar és külföldi művészettörténészek sora – vitatkozva, egymásnak ellentmondva vagy egymást kiegészítve – az attribúciós szakmai érvek teljes tárházát felhasználva jutott arra a következtetésre, hogy a Szegei felfedezett Angyali üdvözet minden bizonnyal Giorgio Vasari műve.

A tondó restaurálásáról, a szakmai vitákról és a Vasari szerzőségét alátámasztó érvekről 2011 tavaszán jelentetett meg Zombori István, a Móra Ferenc Múzeum akkori igazgatója – Szabó Tamás szerkesztésében – egy nagyszerűen illusztrált magyar–angol nyelvű kötetet. (Giorgio Vasari 1511–1574. A szegei Angyali üdvözet festője születésének 500. évfordulója alkalmából.) A könyvről és a legújabb kutatási eredményekről a SZEGED folyóirat is tudósított. (Szabó Tamás: „Angyali albuma” gyűjtött írások, Budapest, 2011. február–márc., 19 o.; V. Pius pápa angyalainak kápolnája, Budapest, 2011. ápr.–máj. 31–36 o.; Szegei Angyali üdvözet – Ötszáz éve született Giorgio Vasari, Szegei, 2011. május, 33–35 o.) A városunkhoz különleges módon kapcsolódó Vasari-jubileum alkalmából neves helyi alkotók (Fritz Mihály, Szabó Géza valamint Tóth Sándor szobrász- és ötvösművészek) reprezentatív emlékművek készítésével tisztelegtek a reneszánsz remekmű és mestere előtt.

A Giorgio Vasari születésének 500. évfordulóját ünneplő kötet akkor jelent meg Szegei, amikor Olaszországban, a művész szülővárosában nagyszabású nemzetközi kiállítás szervezése folyt és a kiállítás katalógusa is készült. Zombori István és Szabó Tamás munkájának köszönhetően, a Vatikáni Múzeumok igazgatója, Antonio Paolucci és az arezzói Vasari-kiállítás kurátora, Alessandro Cecchi támogatásával a szegei Vasari-kép már 2010. decemberében bekerült az arezzói kiállítás tervezetbe, sőt éppen tudományos, attribúciós szempontból a kiállítás rendezői központi szerepet szántak neki. Erre vonatkozóan 2011. kora tavaszán született hivatalos megállapodás a magyar és olasz felek között a kép kivételére vonatkozóan.

2011-ben tehát kiváló lehetőség kínálkozott arra, hogy a Vasarinak tulajdonított szegei Angyali üdvözet ne csak a festő oeuvrejének skáláját gazdagítsa, hanem arra is, hogy Szegei, a város múzeuma és ezzel Magyarország olaszországi kulturális megjelenése – minden anyagi ráfordítástól mentesen – hangúlyt kaphasson. Az arezzói kiállítás ugyanis – a Vasari tevékenységét reprezentatív módon bemutató funkciója mellett – tudományos szempontból is fontosnak ígérkezett: nincs az eseményt beharagzó vagy méltató olyan olasz vagy vatikáni újság vagy web-lap, amely ne emelte volna ki a szegei Móra Ferenc Múzeumból érkező festmény egyedülálló és különleges szerepét.

A szeptember 3-a és december 11-e között nyitva tartó kiállítás Giorgio Vasari, a tervező és a festő – „Tanulás, szorgalom és kellemes fáradozás” című katalógusa (Giorgio

Vasari, Disegnatore e pittore – „Istudio, diligenza et amorevole fatica”, Skira, 2011) nemcsak az olaszokra jellemzően gyönyörű kiállítású, de szakmai szempontból is releváns. Az évfordulókhoz általában kapcsolódó summás és kötelezően dicsérő megnyilvánulásoktól mentesen, a katalógus jelentős tanulmányok orgánuma lett. Olyan nemzetközi hírnévnek örvendő művészettörténészek tanulmányai jelentek meg benne, mint Alessandra Baroni, Alessandro Cecchi, Antonella Moriani, Cristina Garofalo, Donatella Fratini, Elena Bonato, Fabio Sottili, Francesco Martelli, Liletta Fornasari, Marta Privitera, Massimo Boschi, Rick Scorza és Serena Nocentini. Ők természetesen hivatkoztak többek között a szegei múzeum kutatásvezetőjének nevére és számos hazai, külföldi és tengerentúli elismert szakemberre.

A katalógustételek közül most Anna Bisceglia tanulmányát olvashatjuk magyar fordításban. A jeles művészettörténész, a firenzei Galleria Palatina igazgatóhelyettese még abban a tudatban fogalmazta meg a katalógusba szánt tanulmányát, hogy az Angyali üdvözetlet Arezzóban üdvözölheti az érdeklődő közönség és a szakma. Sajnos nem így történt: a Móra Ferenc Múzeum új vezetése ugyanis különféle, egymással kapcsolatba sem hozható, mondva csinált ürügyekre hivatkozva, hetekig tartó huzavona után, hol megtagadva, hol megígérve a kép arezzói szereplését – néhány nappal a kiállítás megnyitása előtt – végleg megtagadta a korábban írásban is vállalt kötelezettségének teljesítését. A kiállítást megelőző hónapokban – mint a Móra Ferenc Múzeum korábbi vezetése által megbízott koordinátor és mint a Római Magyar Akadémia tudományos igazgatója – folyamatos kapcsolatban álltam az arezzói szervezőkkel, akik a nemzetközi szakmai közvéleménnyel együtt értetlenül álltak a magyar kultúrpolitikai és a nemzetközi kulturális kapcsolatokat romboló eljárás előtt. Mindenesetre kár az elszalasztott lehetőségért, hiszen a nagyszabású arezzói eseményen kiállított kép Szegei, a Móra Ferenc Múzeumra, és így Magyarországra irányította volna a világ minden tájékáról odasereglett sok tízezernyi műzeumlátogató figyelmét. Fogalmazhatjuk úgy is, nagyszerű és ingyen reklámot kapott volna városunk. Az Angyali üdvözet üres helye azonban inkább negatív hírvérést jelentett. Így az olasz és a kiállításokat szép számmal látogató nemzetközi publikum csak a katalógusban csodálhatja meg Giorgio Vasarinak áldozatos munkával a feledésből kiemelt és nagyszerűen restaurált művét.

Vigh Éva

TUDÁS, SZORGALOM ÉS KELLEMES FÁRADOZÁS

Olaszországban első alkalommal állítják ki a gyönyörű magyar Angyali üdvözetet, amely az arezzói Vasari-bemutatón a mester utolsó római műveit felvonultató szekcióban szerepel. Ide sorolható még a vatikáni Pius-toronyban található három, Szent Mihálynak, Szent Istvánnak és Szent Péter vértanúnak szentelt kápolna (1570–1571), valamint a pápai palota főteremének (Sala Regia) a freskói (1572).

Az arezzói születésű művész, aki V. Pius pápa számára már korábban elkészítette a Bosco Marengo-i Háromkirályok imádását (Adorazione dei Magi, 1567), az első tekintélyes vatikáni megbízást a barátja, Guglielmo Sangalletti, a pápa titkos kincstárnoka közbenjárásának köszönhetően kapta meg. Vasari 1570 decemberétől a következő év júniusáig dolgozott a kápolnában. A munka különböző fázisait az Emlékiratok (Ricordi) mellett (Frey 1923–1930, II, 882. o.) az 1569 és 1571 között Sangallettivel, valamint Vincenzo Borghini filológus-történettudóssal folytatott levelezése dokumentálja lépésről lépésre (vö. Frey 1923–1930, II, 472, 475, 485, 527. o.). Borghini nem mulasztotta el, hogy javaslatokat tegyen a díszítési tervekkel kapcsolatban, és Francesco de' Medicit is többször látta el tanácsokkal. Vasari a Jacopo Zucchi irányította népes csapat élén a Szent Mihály-kápolnával kezdte a munkálatokat, és a három helyiségben egyidejűleg haladt.

A Szent Mihály-kápolna kupolájának boltozatán A hét halál bűn felett győzedelmeskedő hét angyal (Sette angeli vincitori sui sette peccati mortali), a négy ablak közötti lunetákon a Tóbiás történet epizódjai (Storie di Tobia) és két Angyali erény (Virtù angeliche) volt látható. A cseregelyek – a sarkokba – négy nagy tondó, a Krisztus születése (Nascita di Cristo), az Angyali üdvözet (Annunciazione), a Zakariás és az angyal (Zaccharia e l'angelo) és a Szent Péter kiszabadítása (Liberazione di San Pietro) került. Az oldalfalakon a négy Evangélista (Evangelisti), az oltáron pedig egy impozáns mű, A Szűz megkoronázása (Incoronazione della Vergine) kapott helyet, amely ma a livornói Santa Caterina templomban található (Dal Canto 1996).

A kápolnák eredeti állapotára ma csupán a boltozat freskókkal díszített részeiből következtethetünk, hiszen a napóleoni rekvirálások következtében az ingóságok szétszóródtak és a későbbi átalakítások is változtatásokat hoztak (a teljes áttekintéshez ld. J. Kliemann Giorgio Vasari 1981; Serlupi Crescenzi 1992). Louis Waldman művészettörténész volt, aki a Szent Mihály-kápolna díszítését elsőként hozta kapcsolatba a magyarországi képpel (Botticelli to Titian 2009), amikor a cseregelyek négy nagy tondója közül az egyikben az Angyali üdvözetet vélte felismerni, és egyúttal párhuzamot vont a New York-i Morgan Library & Museumban őrzött (leltári sz. I, 53, lavírozott tollrajz, tinta és fekete kréta) és Bean által (The Italian Renaissance 1965) már korábban Vasarinak tulajdonított kész vázlatlalt.

Az Angyali üdvözet 1896-ban bukkant fel magyar földön, amikor a politikus Enyedi Lukács vásárolta meg, halála után pedig felesége, Zsótér Ilona örökölte, akinek hagyatékából 1925-ben került a Móra Ferenc Múzeumba. Azóta a képet különböző mestereknek tulajdonították, kezdve a legígéretesebben hangzó verzióval, miszerint Raffaello alkotása, egészen a legutóbbi elképzelésekig, amelyek Agnolo Bronzino vagy Allori művének tartották (Szabó 2008). Közben sikerült részletesen leírni a keletkezés kulturális és időbeli közegét, míg nem a festmény bekerült a Vasarirol folytatott kutatások sodrába. Waldman attribúcióját kezdetben Mauro Natale és Monica Bietti is osztotta (a Szépművészeti Múzeumban tett szóbeli közléseik), később azonban – részben Boskovits Miklós és Alessandro Nesi művészettörténészek szóbeli véleményeinek hatására – Tátrai Vilmos művészettörténész (ld. Sturz in die Welt 2008), majd maga Monica Bietti is (2011) kétségbe vonta Waldmann meghatározását. A firenzei professzorasszony Michele Tosini Vasari tervei alapján készített, vatikáni megbízásokon kívül eső művének feltételezi, és keletkezését korábbra, a hatvanas-hetvenes évekre teszi. A nemrégiben végzett res-

taurálásról és a kritikai vélemények áttekintéséről átfogó beszámolót ígér a közeljövőben, Szabó Tamás szerkesztésében megjelenő kötet. (Azóta megjelent az impozáns, magyar-angol nyelvű album: Giorgio Vasari 1511–1574, A szegedi Angyali üdvözet festője születésének 500. évfordulója alkalmából, Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2011 – a fordító megjegyzése.)

Meglátásunk szerint a szegedi Angyali üdvözet Vasari hetvenes-nyolcvanas évek között jellemző stílusának biztos és határozott jegyeiről árulkodik. A fénytől megvilágított, sűrű hajfűrtökkel övezett angyali fej tisztán „antikizáló”, háromnegyedes profilban történő ábrázolása szinte már Vasari védjegyének számít, amely szoros összhangot mutat a már említett A Szűz megkoronázása megfelelő részeivel. A merev, olykor sűrű és gyűrt, máskor ritka és hangsúlyos megformálását ráncokkal ábrázolt, a forma érzékelhetőségét végtelenül könnyed ecsetkezeléssel szemléltető redőzetek mesterséges felépítését pár évvel korábban már előrevetítette a Badia Fiorentina-ban található Mária mennybemenetele (Assunzione), a Santa Croce-ben felállított Hitetlen Szent Tamás (Incredulità di san Tommaso) vagy a pisai Szent István vértanúsága (Martirio di Santo Stefano) is. A női arc tökéletes ovális formája szintén kapcsolatba hozható a firenzei Santo Stefano in Pane számára készített Pásztorok imádásán (Adorazione dei pastori, 1570 körül) látható arccal. (Ma az amerikai Madisonban, az Elvehjem Museum of Art, University of Wisconsinban található.) E festményről, a bal oldali kopasz pásztor alakjáról eredeztetett az angyal-testtartása is. A Morgan Libraryben őrzött, a környezetreszletek ábrázolásán elidőző hullámozó és szakadozott tollvezetésről árulkodó rajzhoz képest viszont a festett változat nagyobb hangsúlyt ad a két főszereplőnek, akiket a lehallott fénytőlcsér előtérbe állít és kiemel az árnyékos háttérből. Az erős érzelmi telítettség hatása érdekében a festő lemond az éppen csak érzékelhető térbeli részletekről, de még a grafikai vázlaton látható – a manierizmus igazi vezérmotívumának számító – kecses állványról is, és a lépcsőfok élével, amelyen a Szűz pihen, valamint a baloldalon látható könyv képeinek határozott távlati rövidülésével még inkább kiemeli az alulnézetet.

Vasari a téma egyik első megfogalmazását az arezzói Santa Maria Novella számára 1564-ben készített oltárképén kísérletezte ki. (Ma a Louvre-ban látható.) A „Szent Márk-i iskola” ezen alkotáson érzékelhető klasszicista hangulatahoz képest azonban a szegedi tondó az ellentétek és a kapcsolatok tudatos játéka, a fény látványos és drámai elrendezésére épül, úgy, hogy a jelenet kimerevítésével egy hosszú és vége nélküli pillanatban feloldott vitalitást érzékeltessen. Ilyen értelemben meglátásunk szerint teljességgel osztható Waldman feltételezése, a kritikai vitákat pedig innen lesz érdemes újrakezdeni, nem megfeledkezve a Pius-torony három kápolnájának fennmaradt festményeiről és rajzairól sem, amelyekre részben már Kliemann is felhívta a figyelmet.

E képek mellé kell állítani további két tondót – a Pásztorok imádását (Adorazione dei pastori) és a Szent Péter kiszabadítását (Liberazione di san Pietro) –, amelyeket ugyancsak 2008-ban Antonella Chiodo történész ismertetett, és jelenleg a Piemonte tartományban lévő Cigliano plébániatemplomában található. Felismerhetjük bennük a Szent Mihály-kápolna cseregelyeinek díszítését kiegészítő többi tondó jellemzőit, amelyek az Angyali üdvözettel jelentős stílus- és kompozíciós hasonlóságokat hordoznak, noha világosabban érzékelhető rajtuk Zucchi hatása és a műhely közreműködése a Vasari által kidolgozott elképzelések közvetítésében. Ugyancsak érdemes lesz összevetni a Morgan Libraryben található vázlatot és a Louvre-ban őrzött kör alakú, szintén négyzetthálós rajzot (lelt. 2088. Monbeig-Goguel 1972a), amelyet – helyesen – a Pásztorok imádásával hoztak kapcsolatba (Chiodo 2008).

Anna Bisceglia

(Fordította: Mátyás Dénes)

A félrecsúszott nyakkendők

SONKODI RITA FESTETT EREKLYÉI

„...Mert benne élsz te minden félrecsúszott nyakkendőmben...
/Juhász Gyula/

„...a tárgyak összenéznek
s téged dicsérnek, zeng egy fél cukorarab
az asztalon és csöppje hull a méznek
s mint színarany golyó ragyog a terítón,
s magától csendül egy üres vizespohár.
/Radnóti Miklós/

Az érdeklődő látogató talán csendélet-kiállításra készül. Nemes tárgyakból, elegáns virágcsokrokból, önmagukat kellett gyümölcsökből összeállított csendéleteket vár. Csalódása sokat sejtet, örömmel tölti el. Tárgyakat kap, különlegesen személyes tárgyakat, hiszen nincsenek emberi arcok, tekintetek, emberek. Mégis mit tapasztalunk? A falakról arcok, tekintetek, emberek néznek felénk. Embernyomok, emberjelek. Portrék, arcmások, emberek.. Múltbéli emberek ma kódolt üzenetei. Kissé megfakult emberarcok személyes tárgyaik foglalataiban. Októberi keretben.

Rendkívül izgalmas festői programmal rukkolt ki Sonkodi Rita az Őszi Kulturális Fesztivál nyitórendezvényén, a csodásan felújított egyetemi központ aulájában. Ereklék címmel harminc képet mutatott be, valamennyin tárgyak a főszereplők. De nem akármilyen tárgyak, hanem egy korszak kiválóságainak megidézett tárgyai. Jórészt a Nyugat első nemzedékének átélkesített hagyatéka. Talán nem érdektelen felsorolni mind harminc mű címét, már azok is kíváncsiságot keltenek, asszociációkat serkentenek: Ady fotelje, Márai Sándor írógépe, Móricz Zsigmond lányainak ruhácskái, Remenyik Zsigmond szandálja, A Jókai-villa hálószobája, Jókai cserépkályhája, a New York kávéház, a New York kávéház kávéskanala, Hatvany báró evőeszköz-készlete, Káffka Margit, Szabó Lőrinc, Petőfi Sándor, Tóth Árpád, Babits Mihály ülkéi, Az én Káffka Margitom, Török Sophie copfja, Csinszka csészéje, Szerb Antal fűzére, Szerb Antal kalitkája, Karinthy Horatius-kötete, Tóth Árpád írópennája, Kosztolányi tintatartója, Osváth Ernő okulárja, Léda kendője, Kosztolányi hőzentrágere, csokornyakkendője és zseborája, Babits kalapja, Móricz asztaláról, Jókai uzsonnája, Kosztolányi és Lányi Anna levelezése, Kosztolányi Édes Annája, József Attila ajtaja, Bal négyes páholy, Levendulák a szigligeti alkotóházban, Elszáradt levendulák a szigligeti alkotóház kertjéből.

Csupa konkrét utalás, csupa rejtelem, megannyi titok. Az Ereklék festett üzenetei. (Az erekléje a Magyar Értelmező Kéziszótár szerint 1. Szentek testi maradványa v. velük kapcsolatos tárgyi emlék; 2. Történelmi eseményre vagy személlyel kapcsolatos becses tárgyi emlék, valamely családban nemzedékeken át megőrzött, nagy becsű (emlék)tárgy; vallási ereklét őrző díszesebb tartó.) A legszemélyesebb használati tárgyakból varázsol szinte szent erekléket Sonkodi Rita. Merthogy szereti az alkotókat, ismeri művészetüket, érdekli magánéletük, kíváncsi holmijaikra, amelyek utalnak a személyiségekre, a mindennapok világára, a tárgyakban rejtőzködő titkokra. Bizonyítja, hogy az egyes személyes dolgok szimbolikus erővel is bírnak. Jelképei a korszaknak, az 1800-as évek legvégének és a kilenczázás évek első évtizedének. A „Minden egész eltörött” világának, egy újfajta világlátás és művészeti törekvés tárgyakban testet öltő diavatjának, a szecesszió fátyolos palackpostáinak, apró titkoknak és egy azóta letűnt polgári életforma rekvizitumainak.

Sonkodi Rita mindig is vonzódott ehhez a korszakhoz, a bensőséges enteriőrökhöz, a finoman formált szecessziós tárgyakhoz, a selymekhez és tüllökhöz, a rezignált szépséghez, a múltból fölbukkanó bársonyos üzenetekhez, gordonkahangú múltbéli fuvallatokhoz, a kecses

nőalakokhoz, a sejtelenhez, a virágok fáradt szépségeihez. Nem üres nosztalgizálás ez, hanem életszemlélet, következetes vállalása egy mainál tartalmasabb, emberibb, közvetlenebb világhoz. A „boldog békeidők” kelleme családai délutánjainak teázásaihoz, társasági találkozásaihoz, szellemi kertjeihez, a művészet egymást váltó, egymáshoz kapcsolódó, egymást erősítő ligetéhez. A műszak testvériségéhez a műszak perlekedése helyett, a szépségben rejtőző igazsághoz a rütség esztétikáját hirdető törekvések ellenében. Az éterihez a közönségséggel szemben. A teljesebb élethez a kiüresedéssel ellentétben...

A Nyugat című folyóirat előtt tiszteleg Sonkodi Rita, az előtt a folyóirat előtt, mely megteremtette azt a szellemi műhelyt, ahol Ignotus és főleg Osváth Ernő irányításával a kor legkiválóbb írói, költői, művészei csiszolhatták egymást, teremthették meg a huszadik századi magyar művészet tégelyét és legmagasabb szintű érték-bázisát. A Nyugatban megjelenni, a nyugatosok közé tartozni, évdőki cimborának, kebelbéli barátának, vitatkozó társnak lenni kivételezett lehetőség volt. A szivarfüstös redakció, a kávéillatú New York palota, a polgárházak szalonjai szellemi küzdelmek, parázs viták, megbékélő koccintások, izgalmas felolvasások, érték-párbajok színterei voltak. Ezt a miliót is képes megragadni a festő. A New York kávéháznak nem csupán az architektúrája idézi a dicső múltat, de a kávéskanál csörrenését is fülünkbe zengi. A személyes tárgyak, a székek, szemüvegek, kalapok, nyakkendők, tintatartók és pennák, írógépek és könyvek hiteles dokumentumok és átélkesített szimbolikus tárgyak egyszerre. Az objektivitás és a legbensőbb személyesség dokumentumai. Olyan kiválasztott holmik, melyek tulajdonosait, viselőit, használóit minősítik. Móricz lányai iránti rajongását, Osváth kérelhetetlen szigorát, Kosztolányi választékos eleganciáját, József Attila se kint, se bent létét, Remenyik nonkonformizmusát, Csinszka finom igényességét, Márai szorgalmát. Sonkodi Rita igényességét viszont a megsárgult fotográfiákra emlékeztető színvilága és választékos kerekeinek stílusjegysége reprezentálja. Az Ereklék című sorozata, ez a tudatosan felvállalt, következetesen végiggondolt és sikeresen megoldott program - eddigi munkásságának kiemelkedő tette. Emberi szempontból éppúgy, mint szakmai teljesítménye okán. Egy tartalmas vállalkozás minőségi megvalósítása.

Tárgyakban megtestesült emberarcok - októberi keretben a huszadik század első évtizedeiből a huszonegyedik század első évtizedének végén.

Tandi Lajos

Szeged

JÓKAI CSERÉPKÁLYHÁJA

A vagyont nem a tűzmentes szekrény őrzi, hanem a tűzhely.

A szerelem oltárán elhamvadnak a lángok, de a tűzhely vonzereje örökké tart.

Hármat imád a magyar: Istent, hazát és becsületet. Három édes a magyarnak: bor, szerelem és dicsőség. Három gyűlöl: az ördögöt, az osztrákot és a porciót. Három keserű: adósságfizetés, rabszolgaság és a német szó. Három ritkaság: fehér holló, a sovány pap meg az aranypénz. Három fekete: a tinta, az ördög meg a reverenda. Három emléke van a magyarnak: Sajó, Várna és Mohács, de tizenhárom örömemléke: Tokaj, Szolnok, Kápolna, Hort, Bicske, Isaszeg, Vác, Sarló, Komárom, Déva, Széchenyi, Buda és Szenttamás. Három nemzet ellensége a magyarnak: a tót, a német meg a pecsovic. Háromféle adót fizetett hajdan a magyar: a királynak, a papnak meg a zsidónak. Háromtól fél a magyar: a jégesőtől, a nyelves asszonytól meg a krumplilevestől. Három ősi könyve van a magyarnak: a biblia, a corpus juris és a csutora. Háromért haragszik a magyar: ha tótnak mondják, ha pipáját eltörlik, meg ha pénzt kérnek tőle. Három a magyar találmány: a kulacs, a nadrágszij és a puskatüssal verekedés. Háromszor iszik a magyar: mikor jókedve van, mikor rosszkedve van és mikor szomjas.

(Jókai Mór)

MÓRICZ ZSIGMOND LÁNYAINAK RUHÁCSKÁI

Én mint ragályt kaptam az apámtól, az anyámtól a ragály melegágyában, a családban azt, hogy a világon semmi gazdagság, semmi dicsőség és semmi hatalom nem ér fel avval, amit én ebben a parányi kis házban élveztem: a családi szeretet melegében való sütkérezés.

Senkitől és semmiben olyan megnyugtató jóérzést nem kaptam, mint mikor a család melegében lelem fel magamat. Igaz, ez a melegség sem tartós, a téli fagyra gondolni kell.

Apja tiltja, mama félti, a kislány - gyakorolja. Sajátságos, hogy minden apa féltékeny a leányára: a mama inkább kíváncsi a leány titkaira. Az apát indulat fogja el, ha megsejti, hogy leánykája már titkolózik - az anyát zsidongó érzések, aggódo kíváncsiság lepi meg, ha kedves gyermeke piruló arcában a maga ifjonti képére ismer.

(Móricz Zsigmond)

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: ÉDES ANNA

TÓTH ÁRPÁD ÍRÓPENNAJA ÉS KOSZTOLÁNYI TINTATARTÓJA

Magam vagyok.

Nagyon.

Kicsordul a könnyem.

Hagyom.

Viaszos vászon az asztalomon

Farigcsálok lomhán egy dalon,

Vézna, szárnalmas figura, én.

Én, én.

S magam vagyok a föld kerekén.

(Tóth Árpád: Meddő órán)

Minden, ami a könyvben történik: az egész nyomott csend, az egész gépies álharmonia, ami a regényen végigvonul, csak ezt a szimbolikus büntényt magyarázza, csak ennek előzménye. Nem olvastam még ennél szűkszavúbb magyar regényt, ennél több balladai kihagyással – és sohasem olvastam még ennél természetesebbet, érthetőbbet” –

(Bálint György)

Pacsirta helyesírási hibák nélkül írt, szabatosan, értelmesen, mert elvégezte a felsőbb leányiskolát. Stílje azonban merev volt. Mihelyt tollat vett kezébe, másképpen fejezte ki magát, mint amikor beszélt, az iskolai fogalmazványok hatása alá került, Janeczkné látta maga előtt, egykori szigorú tanárnőjét, keményített gallérijában, fekete nyakendőjével, s félt, hogy hibát ejt, ennél fogva olyan szavakat használt, melyeket élőbeszédben sohasem alkalmazott. Írása el is vesztette természetességét, rendszerint emelkedettebb, lelkesebb lett, mint ahogy akarta.

(Kosztolányi Dezső)

CSINSZKA CSÉSZÉJE

ADY FOTELJE

A szerelmek mind-mind az égben kötöttek, még a vén házások tavaszi szerelméi is. Nincs joga senkinek akármilyen szerelmet zavarni vagy finnyásan nem szeretni.

Csakugyan asszonyok jönnek. Nem hiszem ugyan, hogy ez a század csakugyan a „nők százada” lesz. De már igazán hatalmasan érezhető az erők kicsapása a női lelkekből, e túltelített, régen vesztelő akkumulátorokból. Én azt mondom, hogy az „új asszonyok”-ban kell bizakodnia az irodalomnak is.

Amikor én minden megszületett asszonyban a Nőt mertem látni, Nőt látni a Nőben a Nő kiindulásánál: búcsúzás-e vagy szebb szerelem, jog-e vagy emberi tilalom...

Az igazi feleséget is kevesen sajnálják Európában. Mi itt azt tartjuk, hogy egy nagy művészhez nem formálhat juszt egy asszony. Az más kérdés, és nem ide tartozik, hogy igazunk van-e. Már a művészet túlbecsülése is beteges civilizáció tünete. A többi pedig természetesen folytatás

(Ady Endre)

Ők beteszik zsalugátereiket, és azt mondják, éjszaka van. Ők villanyt gyűjtenek a sötétben, és azt mondják, süt a nap. Ők azt képzelik, a költőt le lehet beszélni, ők azt hiszik, a költővel világot lehet csereberélni, ők azt remélik, a költőt lehet legyőzni és lefőzni. Ők azt hiszik, bánják, vagy csak érintik a költőt?

De szép volna írni. Nem való most. Firkálni szabad csupán, és egyet-egyet sóhajítani. És egy tengert, az egész lelket, fedővel befödni. Csak szeretném, ha találkozna a szemem a világ költőinek szemével, akiket zavarnak, vagy akik hallgatnak. Mint a csillagok, ha összeragyognak, ha távol vannak is egymástól, és megismerik egymást, hogy összetartoznak.

(Ady Endre)

KARINTHY HORATIUS KÖTETE

BABITS KALAPJA

A legszebb könyvet – ez kellene hogy legyen minden írónak a hite – még nem írták meg.

(Karinthy Frigyes)

Egy kiváló költőt vagy íróat olvasva lelked a költő lelkével együtt fut, lát és dolgozik. Ujjongva fut hegyeken, mezőkön, és változatos messze tájakat lát. De csak akkor, ha követni tudod a költőt, elképzeled metaforáit, megérted célzásait, máskülönben olyan vagy, mint a vak ember a legszebb vidékeken. Stilisztikailag műveletlen embernek a legszebb könyvek mintha idegen nyelven volnának írva.

(Babits Mihály)

Sok-sok könyvön és messze-messze kerülő utakon jutottam legközelebbre: az önismeretig.

(Hatvany Lajos)

A könyv mindenütt jelenlévővé varázsolta a szellemet, megteremtette az emberiség lelki közösségét, nemcsak a teret hódította meg, hanem béklyóba verte a térnél is nagyobb ellenségünket, megállította az időt.

(Kosztolányi Dezső)

Azok a könyvek, amelyek legnagyobb hatással voltak rám, rendszeren olyanok, hogy utánuk egyszerre más szemmel véltem látni a világot. Olvasás közben az az érzésem, mintha valakivel beszélgetnék, aki nagyon, szinte fájdalmasan őszintén elmond nekem mindent.

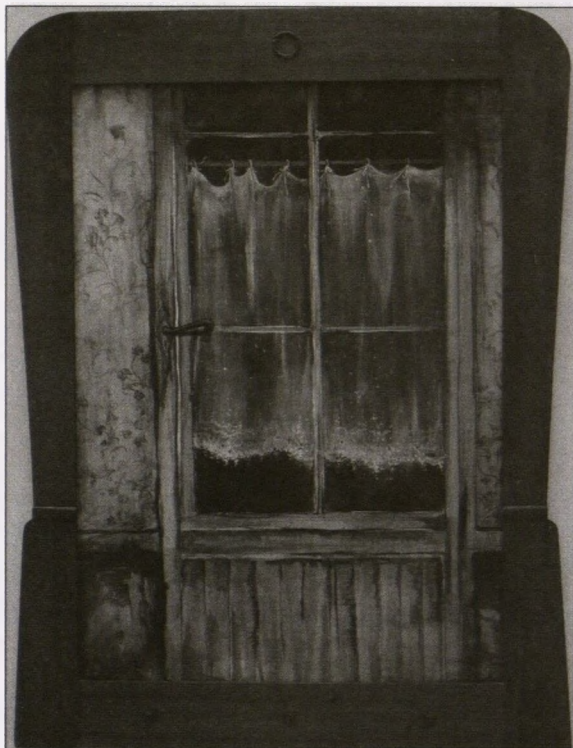
(Kner Imre)

Tanulj legalább a divat pszichológiájából, mely visszatér a régihez, de megveti a tavalyit! Vajha legalább a régihez térnénk vissza!

Az ünnep az emberiség nagy lírája, melybe nagy vallásos élményeit sűrítette. És látod, olvasó, arra a nagy bajra, hogy élünk, csak az lehet orvosság, hogy kitágítjuk életünket, és még jobban élünk és elkábulunk a nagy életben – az életet, amely oly csodaszép és olyan rettenetes gyötrő néha kicsiben, hogy a legnagyobb nagylelkűség az Úristennek megbocsátani, csak úgy tudom elviselhetővé tenni, hogy a magamé fölött még az emberiség forgó életét is megélem, az örök esztendőtlől, lírájával.

A Nyugat mindig erős vára óhajt lenni ennek a lelkiismeretnek. Nem riadunk vissza semmitől. S irodalmi közvéleményünknek meg kell szoknia, hogy van egy orgánuma, mely minden politikától mentesen mer nézni és ítélni.

(Babits Mihály)

JÓZSEF ATTILA AJTAJA

MÁRAI SÁNDOR ÍRÓGÉPE

Arról, hogy az író senki nem védheti meg

Valahányszor hajsztát és támadásokat indítottak ellenem - s egy írói pálya során ezek a hajszták elkerülhetetlenül ismétlődnek, néha életveszélyes fordulatokkal -, tapasztaltam, hogy a megtámadott író semmiféle külső segítség nem védheti meg. Sem hatalom, sem bíróság, sem a pályatársak segítsége, még a jóindulatú emberek önkéntes felbuzdulása és a tapasztaltak bölcsessége sem. Az írókat egyes-egyedül csak művei védik. Még csak nem is művei minősége, mely mindig egyenetlen, hanem a szándék, mely egy írói élet munkáján átvilágít. Ez a rejtélyes sugár és erő, mely valamilyen - viszonylagos - sérthetetlenséget ad az írónak. Az író csak abban bukhat el, ha bizonyítani tudják, hogy munkájának szándéka nem őszinte. Akkor az író és műve harakirit követnek el. Minden más nem számít sokat: a vád sem, a védelem sem.

Az írókról és a világról

Az író ne reméljen a világtól semmit. Minden, amit a világ adhat - pénz, vagyon, elismerés, érdemrend, társadalmi kitüntetés -, visszahat munkájára, lelki egyensúlyára, műve erkölcsi erejére. Az író ne akarjon társadalmi tekintély lenni, pontosan annyit veszít műve erkölcsi súlyából amilyen mértékben emelkedik a társadalmi megbecsülésben. Az írónak nem lehet semmiféle címe, rangja lehet csak, a neve. S egyetlen vagyona a világban, a műve, s ne gyűjtsön pénzt, sem ingó és ingatlan értéktárgyakat, szervezze meg úgy életét, hogy munkájában mentől szabadabb legyen, hogy ne kelljen írnia egyetlen sort sem, amihez nincs kedve, s csak olyan fizetséget fogadjon el, melyet legjobb hite szerint, megalkuvás, társadalmi vagy divatos szempontokra való tekintet nélkül írott munkája ellenértékéért tekinthet. S ne törődjön vele, „tetszik-e”, vagy sem, amit ír - s nem törődjön vele, mi lesz munkájával éltében és holta után. Az író maradjon szegény. S ha néha lapáttal szórják utána az aranyat, legyen ereje elfordulni a sikertől. S ha mohó kézzel tűznek mellé ordókat, utasítsa el fél kézzel a tolaodókat. Soha sem, politizáljon, mindig ítéljen, s természetesen először és legszigorúbban önmaga felett ítéljen. Máskülönben nincsen joga írónak nevezni magát.

Mert ki bírja a szegénységet? Volt-e valaha valaki, aki nem pusztult bele, vagy nem menekült ki belőle, ha nem volt muszáj olajos papírok között árnyakkal vacsorázni?

Az a szerencsétlen, aki ezeket írta mérhetetlenül áhítozik a szeretetre, hogy a szeretet visszatartsa őt olyan dolgok elkövetésétől, melyeket fél megtenni. Őt olyasmiről verték, amit soha nem tett volna, ha szerették volna. Ő az a gyerek, akit nem szerettek, s akit ezenkívül azért vertek, mert nem tudták elviselni azt, hogy nem szeretik.

Drága barátaim, kik gondoltok még a bolonddal, nektek írok most, innen a tűzhely oldala mellől, ahová húzódtam melegedni s emlékezni reátok. Mert hiszen összevegyült a novemberi est hidegével bennem a lassúdan s alig oldódó szomorúság. Emlékezzetek ott ti is, és ne csupán hahotázva rám, aki köztetek éltem s akit ti szerettetek egykor.

(József Attila)

(Márai Sándor)

Újabb félpercesek

Korszellem

Jómódú értelmiségi családba született. Az anya - bár vezetõ beosztásban dolgozott - három évig otthon maradt a babával, úgy gondolta, ez a helyes a gyermek szempontjából.

A kicsi lány szépen fejlődött, hamar megtanult járni, beszélni... Három évesen óvodába került, az anya visszament dolgozni, de arra nagyon ügyelt, hogy délután mindig õ menjen a gyerekért. Egy szép tavaszi délután a kicsi lány - öltözködés közben - megkérdezte:

- Anya, értem miért nem a baby-sitter jön??

Fiúk

Elsõszülött fiú volt, az egész család szeme fénye. Szép, okos, szellemes, kellemes. Mindenkihez volt kedves szava, megjegyzése. Anyja oda volt érte, óvta, féltette, vigyázta minden lépését. Úgy öt éves lehetett, mikor nagy, ártatlan szemekkel ránézett anyjára és megkérdezte:

- Mondd anya, apa hol vett téged?

Bizalom¹

Nem szerették a menyüket... De elfogadták, hisz egy szem unokájuk anyja volt. Akárhányszor találkoztak, nagyon igyekeztek, hogy ne mutassák nemtetszésüket. Az unoka egészen kicsi volt még, pár hónapos, mikor megkérték õket, hogy vigyázzanak a gyerekekre. Örömmel vállalták, készültek a nagy napra... A nyaralóban minden a gyerekrõl szólt. Megérkeztek. A baba, a szülõk és egy idegen nõ - a baby-sitter ...

Bizalom²

Egy nagy áruház parkolójában szólította meg a férfi, ötezer forintot kért, mondván, õ is itt parkolt, de ellopták az autóját az összes irattal. Nagyon szépen kéri a nõt, segítse ki ezzel a kis összeggel, hiszen õ is autós, pontosan érti, milyen rettentõ ez a helyzet... A nõ a pénztárcájába nyúlt, kivett egy ötezerest és szó nélkül átnyújtotta a férfinak, aki nagyon köszöntötte. Közölte, hogy egrí és természetesen küldi a pénzt, amint hazaért... Elköszönt és távozott. A nõ jólesõ érzéssel ült be az autójába, és csak mikor hazaért jutott eszébe, hogy se a nevét, se a címét nem tudja a férfinak...

A kékszemû

Könyvek között nõtt fel, tanár szülõk, nagyszülõk vették körül. Egészen kis korából emlékezett a „huszadi” költõkre, akiket anyja olvasott fel. Hogy miért „huszadi” maradt meg? Ki tudja? Persze, huszadi századi költõóriásokról volt szó, fõleg a Nyugat nagy nemzedékérõl. Érdekes, a verseket - ettõl függetlenül (vagy tán épp ezért) - nem nagyon szerette... Annál inkább a regényeket. A nagy könyvtárszobában órákat üldögélt nagypapa foteljében és „olvasott” már egész pici korában. Szerette a könyveket, szerette az illatukat, szerette lapozgatni õket, szerette nézegetni a képeket... Mikor megtanult olvasni, legfõbb szórakozása az olvasás lett. Falta a könyveket, mindent elolvasott, ami a kezébe került. Legkedvesebb olvasmánya Molnár Ferenc a kékszemû címû gyönyörû meséje volt, Reich Károly csodálatos illusztrációival. Meg sem tudta mondani, hányszor olvasta Bori Borecsa néni és a két kis árva meghatóan szép, varázslatos történetét. Nagyon vigyázott a könyvre is, de az mégis elveszett... Elhagyta valahol, kölcsönadta, ellopták? Ki tudja ma már! De mindig kereste A kékszemû, könyvesboltban, antikváriumban, barátoknál, könyvtár-

ban. Nem találta... És egyszer, mikor már nem is remélte, egy vidéki kisváros eldugott antikváriumában meglátta! Nagyon dobbant a szíve! Végre megtalálta! Kékszemû! Az a kiadás, ami neki is megvolt, kicsit kopott, kicsit szakadt, de ugyanaz a könyv! Szerette volna magához ölelni, de kicsit szégyellte magát, egy középkorú nõ ne ölelgesse egy gyerekkönyvet! Kifizette, azonnal elkezdte olvasni, és szégyen ide, szégyen oda, eleredtek a könnyei...

Olvasni jó

Mindig könyvek vették körül... Egészen kicsi korában a nagy könyvtárszobát szerette a legjobban. A sok-sok könyv mindig megnyugtatta, nézegette a borítókat, lelevett egy kötetet, kinyitotta, becsukta, ha kép is volt bennük, azt még jobban szerette, órákig elüldögélt nagypapa foteljében. Mikor megtanult olvasni, szinte ki se lehetett kergetni a szobából... Falta a könyveket, mindent elolvasott, ami a keze ügyébe került. Hál'Isten, gyerekeivel is megszerettette az olvasást, a könyv szent dolog volt náluk, ha a gyerekek könyvet kaptak - ez volt a legnagyobb ajándék; ha megültotta nekik, hogy olvassanak - az a legnagyobb büntetés... Mikor megszületett az unoka, nagyon remélte, hogy folytatódik ez a nemes hagyomány... Az unoka szép volt, kedves, okos, és egészen kis korától a számítógép megszállottja... Ennek ellenére minden ünnepre könyvet vett a gyerekeknek és alig várta, hogy végre megtanuljon olvasni és értékelje a nagy könyveit. Tizedik születésnapjára egy csodálatos diszkó-tésztû Móra kötet kapott... Mikor a gyerek meglátta, így szólt: De nagy, hát én nem szeretek olvasni!

Azok a szép napok

Egy vidéki nagy gyár fõmérnökeként dolgozott. Mindenki ismerte a városban. Irányítása alatt a gyár ugrásszerű fejlődésnek indult. Exportra termeltek, fõleg az akkor még létező Szovjetunióba. Egy szép tavaszi délután - hogy le ne késsen egy fontos megbeszélést - a megengedett sebességet bizony túllépte, mikor hirtelen egy rendõrautó bukkant fel. Lassított, megállt. A rendõr tisztelgett, majd így szólt: - Hát fõmérnök úr, kicsit gyorsan tetszett vezetni, de ha fõmérnök úrnak sietõs a dolga, akkor tessék csak nyugodtan tovább menni!

Kitartás

A fiú 32 .ik évét taposta, a lány tízfel fiatalabb. Szerették egymást, össze is házasodtak. Nem sokkal az esküvõ után a fiút Tajvanra küldte a cége. A lány nagy lelkesedéssel készült az útra, már alig várta, hogy induljanak, könyveket olvasott az országról, tervezgette, hogyan tölti majd a napjait, a távoli, izgalmas, ismeretlen országban... Megérkezésük után két hónappal hazautazott...

Ígéret

Nagyon rendetlen gyerek volt. Kis korában a játécai heverték szanaszét a lakásban, iskolás korában a könyvei, füzetei... Az íróasztala is olyan volt, mint Augiász istállója, a fiókban olyan káosz uralkodott, hogy szinte semmit nem lehetett megtalálni. Anyja kérte, hogy rakjon rendet, mert meglátja, egyszer, ha hazajön, a fiók tartalma a földön lesz! A gyerekek nem hitte, nem fogadott szót, a fiókba lassan már nem fért semmi... Egy szép tavaszi délután, mikor hazaért a szakkörrel, a fiók tartalma beborította a padlót...

Papp Andrea

Seged

A SZEGEDI ANGYALI ÜDVÖZLET ÉRMEKEN
TÓTH SÁNDOR ALKOTÁSAI (FÖNT)
ÉS FRITZ MIHÁLY PLAKETTJEI (LENT)
SZABÓ GÉZA ÉREMVERDÉJÉBŐL
(A MŰVEK A VATIKÁN GYŰJTEMÉNYÉBE KERÜLTEK)

SONKODI RITA: MÚZSA
(AZ EREKLYÉK CÍMŰ SOROZATBÓL)

Borító grafika, szerkesztés és előkészítés

Nyomdamester ReProStudio
alkotó technológia

